

VABADUSSÕJA

1936

AKSEL
ROSMAN

TÄHISTEL ②

Meie valmistame:

Kalosse ja botkuid, suve- ja rannakinge, võimlemiskinge, supelkinge ja spordisaapaid, kummitalde, kontsakaitseid ja mängupalle, jalgpalliõhukumme, jalgrattakumme, vee-, aurukõrgesurve-, gaasi-, bensiini-, õli- ja õllevoolikuid ning spiraalvoolikuid kõiksugu otstarbeks, toor-

kummi autorehvide vulkaniseerimiseks ja tempelite valmistamiseks, kumminööre, piimakannu- ja tihendusrõngaid, pudelišeibe, radeerkumme, kummikorke, pumbaklappe, puhvreid, transportrihma, rattarehve, kumivaltse, tihenduskummi j.n.e. ning kõiksuguseid tehnilisi kummitarbesaju tellimiste peale

Eesti Kummitööstuse OÜ „Põhjala”

Tallinn, Pikk 33

Telefon 443-12

● **Lodix**
kingakreem

● **Sidol**
metalli- ja aknapuhastaja

● **Sigella**
poonimisvaha

● **Sirax**
kütürimispulber

● **Soliid**
jõulu- ja majapidamisküünlad

on möödapääsematult vajalikud igas majapidamises

1/3 SIDOL COMPANY

Tallinn, Soo tänav 29

Asutatud 1910. a.

Lakivabrik

M. Laurentius

Tallinn, Pikk 67 • Telefon 433-27

Soovitab omast tööstusest

Jaapani email lakkvärve

Põranda lakke ja lakkvärve

Paadilakke, sikatiive

Kopaal mööblilakke

Igasuguseid piirituslakke

Polituure jne.

Suurima lugupidamisega

G. Laurentius

Tallinn, Pikk 67
Telefon 433-27

VABADUSSÕJA TÄHISTEL

NOVEMBER 1936

NR. 2

Vastutav- ja tegevtoimetaja kolonelleitnant O. Kurvits VR I/3.

Väljaandja: Vabadussõja Mälestamise Komitee.

Toimetus ja talitus: Tallinn, Vana Posti 6-4. Tel. 477-20/195 ja 477-20/158-a. Postkast 286.
Posti jooksev arve 625.

Huub kord kuus. Tellimishind 1936. a. lõpuni kr. 1.—; üksiknumber 40 senti.

Mõned sõnad meie noorsoole.

Dr. Oskar Loorits.

Meie kodumaa on sajandeid olnud võõraste riikide ja rahvaste huvide tallermaaks. Selle nähtega peame arvestama ka tulevikuski. Ja praegunegi aeg pakub nii mõndagi, mis kõneleb huvist nn. Balti-ruumi järele.

Me jälgime hoolega, kuidas neid soove tasapisi teostatakse ja keda kõiki seejuures tööriistadena kasutatakse. Me õpime ühtlasi aina selgemini hindama, kes meie keskel on ustav oma kodumaale ka ilma sellest lärmitsemata ja kes on rahvuslusega ainult karjeristlik äritseja, kes meie kõrval on tõeline sõber ja kes ainult silmakirjaks sõpruse teeskleja või lausa äraandja. Ning järjest enam hakkame endamisi mõtlema, hakkame omavahel arutama, hakkame isegi suurt ja rasket muret tundma küsimuste ümber, mis on õieti meie iseseisvuse sisuks ja väärtuseks, kes on õieti meie iseseisvuse kandjaks ja teostajaks, kuidas on õieti meie iseseisvus säilitatav ja kindlustatav.

Vaevalt ainult selleks tarvitseb ja väärrib olla iseseisev, et tunda end nii-öelda peremehena ja oma pere käsutajana, vaid palju enam küll selleks, et olla ise vaba ja võimas looja, nii aineliste kui vaimsete varade looja omaenda parima tahte ja omaenda ülima oskuse kohaselt, mitte ainult käsutamise ja juhtimise, vaid veelgi enam enesevalitsemise ja omaalgatuse kaudu,

mitte niivõrd oma isiklikuks mõnuks ja eralõbuks, kuivõrd oma ja kogu armastatud kodu elujõu jätkamiseks põlvest põlve ja oma elutöö jäädvustamiseks igavesti oma soole, oma hõimule, kogu inimkonnale hüvanguks ja tarvituseks. Sugupõlvedele võõra surve all oli meie majanduslik, kultuuriline ja poliitiline iseseisvumine suurimaks väärtuseks ja ideaaliks, mida taoteldi sihiteadlikult ja ohvrivalmilt. Surve just karastas jõude ning innustus üksikuid ja hulki passiivsele vastupanule, küll aktiivsele võitlusele, nii avalikult seaduslikule kui pörandaaluselt mässulisele. Iseseisvuse kättevõitmise järgi aga hakkas lagunema see suurim rahvuslik ühisrinne, mis varem kõige paremini koondas ja rakendas meie jõude loominguks. Vabanenud jõude ei suudetud transformeerida täiel määral iseseisvuse sisustamise ja kindlustamise ideede teenistusse, vaid need killunesid osalt ka omavahelisse võitlusse ja seega enesenõrgendusse, osalt kaotasid oma idealistliku aluse ja vajusid kord enam, kord vähem varjatud egoistlik-materialistliku huvide rüppe. Kuid samal ajal on hakanud kogunema väljastpoolt järjest enam elektrit meie iseseisvustaeva äärele, mis võib kattuda kes teab kust ja kudas kerkivate äikespilvedega. Kas oleme küllalt ettevalmistunud ettenähtavale rajule? Kust leiame varju valangute vastu? Ja kuidas

on korras meie piksevardad hävitavate võõrjõudude vastuvõtuks ja haudasaaduks?

Kui senini püüdsime kindlustada oma iseseisvust esmajoones rahvamajanduse, rahvahariduse ja rahvavalitsuse võimalikult laiaulatuslikuma väljaarendamise abil ja vastavate organite kujundamise kaudu, siis hakkame viimasel ajal ikka teadlikumalt hindama ja väärtustama ka kogu rahva enda riiklikku meelestamist, eriti aga veel võitlusvõimelise sõduri ja rahvusteadliku ohvitseri osatähtsust meie olemasolu probleemistikus. Riigikaitse pole meile ainult eelarve-küsimus, vaid kogu meie olemust, mõtteviisi ja tundemaailma läbiv juht-idee. Oma ja vaba riigi kaitse, eks see pea olema praegusele noorsoole sedasama, mis iseseisvus endispõlvedele: püüe, eesmärk, siht, aade, tahe, tung, vanne, tõotus, käsk — vaimu ja vere, aru ja kire käskude käsk!

Kõik peame olema kas sõdurid või ohvitserid oma riigi sisemise ja välimise iseseisvuse kindlustamisel — mitte ainult karsmus ega laagris, vaid ka kodus ja ühiskonnas, senisest palju paremini veel võõrsil ja väljas! Mitte ainult relvade ja lõhkeainetega, vaid samuti ka sule, sõna, käetööga, ülesehitava kapitali ja oma eestilise kultuuriga!

Agas millised te olete, meie praegukasvavad noored? Millised on teie mõtted ja tunded, teie võimed ja teod? Kui sündisite sõjamüras surmäsuis, siis loodeti teist uue Eesti algust ja taheti teist sirguvat oma kodu tulevase printse. Kui kasvate nüüd suureks ja astute omakorda ellu, oma jõude rakendama, oma väärtusi ja varu looma, ideale teostama, kas tahate ja suudate siis olla oma kalli kodu ja vaba riigi iseseisvad kuningad?

Vabadussõja algpäevilt.

Kirjanik ja sõda.

Henrik Visnapuu.

1.

Läheneb kahekümne aasta künnis. Juba mälu ulatab haarama ainult sündmuste sisu, mitte nende vormi, mitte enam detaile. Aja taustal näed veel sündmuste suuri piirikive, aga kõik pisiasjad on pudenenud läbi mälusõela. Samuti on lugu hinge dünaamilise küljega: tunned dünaamilist kestvust, kuid ei saa enam analüüsida neid üksiktõukeid, millest koosnes see jõud, mis dünamiseeris hinge.

Kobamisi astub mälujalga ja otsib omale toetuspunkti aastakümnete taga. Pole ime, kui tahad startida esimesist päevist ja esimesist elamusist, et astuda julgemalt teele. Nõnda siis leiadki end „Sakala“ korporatsiooni delegaadina tollaegse üllõpilasedustuse koosolekult ja võtad vastu otsuse, mille järele kõigil organiseeritud üllõpilastel tuleb viibimata ilmuda sõjaväe vastuvõtu komisjoni. Vastuvõtu komisjon tunnistab sind riviteenistuseks nõrgaks, kuid mitte kasutuskõlbmatuks. Nõnda jääd küll Ahja alla marssijaist maha, aga mõne aja pärast oled ometi seal. See kõik on enne Tartu langemist.

„Siuru santlaagrite polk“ ei ole päris legend. Sellel on omad juured. Kas neist juurtest on säilinud Tartu Tagavarapataljoni või 2. Jal-polgu arhiivis mingi paberilipakas, seda ei tea. Lugu oli küll sedamoodi, et „Siuru“, bohemist ja tema kaaslastest moodustati kahe noore ohvitseri juhatusel eritiülesannetega rühm 2. polgu juures. Too-

kordne polkovnik J. Unt varustas umbes 14-mehelise rühma tarviliste paberitega ja varustusega. Selle rühma liikmetest käisid kolm meest Ahjas ja Rasinas tarvilisi pävakäske edasitoimetamas. Ahjani oli tee kindel, sealt edasi aga enamlaste poolt ähvardatud. Sellepärast sõideti sõbramehe J. Ainelo valge hobusega — ja käsud olid naelutatud vankri alla.

Sellel teekonnal lasksin esimese ja ainukese lasu Vabadussõjas. Ja seegi sai lastud Luunja ja Põuatu vahel ühe põgenema hilinenud saksa ratsaväelase hirmutamiseks. Las' läheb ja jutustab etuaeg, kuidas pääsis kogupaugust. Igatahes oli ta kallis tervis väljaspool hädaohtu. Kui kuulid just oleksid ümber maakera jooksnud, siis vast oleksid nad võinud sakslast tabada.

Kes kõik just selles rühmas olid, ei mäleta enam. Mäletan vaid, et 3 Einsilda — kunstnik Johannes Einsild ja ta vend, pärasine vahva partisan Uudo, hüüdnimega Habe. Siis lipnikud Richard Roht ja Voldemar Koch, Aug. Gailit, üllõpilane Albrecht (praegu praost J. Aunver) jne. Ka neil ühelgi ei ole säilinud dokumente sellest ajast.

Tartu langemise eelõhtul taganes osa sellest rühmast mõnede teiste tuttavatega koos (Fr. Tuglas, Jaan Ainelo jne.) Tartust Viljandisse ja pidas valgekaartlase Mikoša vooriga oma „ägeda lahingu“ Ulila sool. Mikoša venelased olid „võõrandanud“ ühes talus karja, tapnud peremehe ja „ka-

ristanud" naisi. Sellele toimingule sai jaole 13 püssiga meeskond. Meist kui tunnustajatest lahtisaamine oleks võinud meile lõppeda halvasti. Richard Rohu külmaverealine talitus päästis situatsiooni. Tema see oli, kes palavikus istudes vankril, laskis oma adjutandi V. Kochi kaudu öelda Mikoša adjutandile, et „sõidab Vserosiiski siurovski santlaagerski polk“ ja et „naš baarin — v tšine kapitaana“.

Tartu tagasivõtmise järele tõi remontrong mind ja Gaillitit jälle Tartu tagasi. Seekord sõjaväe kirjasaatjatena, tookordse kindralstaabi polkovniku J. Soots'i volikirjad taskus.

Esmakordselt elus puutusin kokku lahingu tagajärgedega. Voldi—Tabivere all raudtee ääres lebasid Voldi lahingus langenud enamlased. Purustatud kolpadega, pooliti lumme tuisatutena ja külmanutena ometi nad ei jätanud seda masendavat muljet, mida teeb verestnõrguv, veel kangestamatu keha. Raskem oli kuulda ühe ema ja isa soigumist, kes olid tulnud leidma langenud poega. Nende jutust selgus, et enamlaste poolt kuulutatud mobilisatsiooni käsu peale oli poiss päeva kolme-nelja eest läinud isa ja ema keelu vastu Tartu — ja siin ta nüüd on.

Ma ei saa praegugi seda pilti oma silmist — 19 laipa, inimene ilma pealuuta, mingi kaus ümara kolba asemel ja see kaus täidetud mingi ebamäärase seguga.

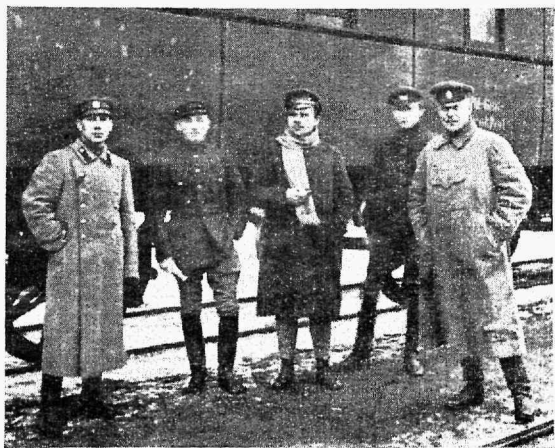
Kui ma järgmise päeva hommikupoolikul sõjaväe prokurööriga koos koostasin protokollit Tartu tapetute keldrist — peaaegu hallikat ainet ja kolbakilde kiviseinal, mitropoliit juba suririides ja mähitud peaga kirikumajas, — siis oli „lilleline inferno“ minust küll miljonite penikoormate kaugusel.

„Taliharja“ luulekogusse on sellest kõigest jäänud otsesed jäljed. Kui hiljem arvustajad tulid otsima poosi mu ajalauludest, siis oleksin neid endid tahtnud panna seisma nende nähtuste ette. Minule ei olnud ajalaulud mitte literatuur, vaid otsene reageering. Võib-olla, et ainult liig värsked muljed, liig otseselt edasi antud.

Kui ma nädala paari pärast seisin Paju lahingu lahtise haua juures, millesse pilluti selles lahingus langenud enamlaste laipe, meenus mulle kahekordse jubedusega enamlaste veritöö Tartu Krediid-kassa keldris. See ei olnud viha ega tasumise tunne, see oli pigemini sügav meeleängistus. Ometi olid need seal tapetud pantvangidena, need siin olid langenud lahingus.

Paratamatu elukustutamine, paratamatu tapmine. Meie poolel oli moraalne õigustus, et see paratamatu sõda oli meile peale sunnitud. Meie teostasime oma rahva uussündi, rajasime riiki, läksime vastu elule. Kuid siis tuldi uute puuslikute nimel ja tapeti meie inimesi ülemaalilise vendluse nimel.

Võib-olla, et mõned neist, keda siin alasti, külmakangetena regedelt hauda veeretati ja hauas

1. Diviisi Staap Kehra jaamas, meie vägede taandumisperioodil, detsembris 1919. a.

Paremalt vasakule kindral A. Tõnisson, leitn. N. Viitak, al-polk. J. Rink, al-kapten A. Laats ja lipn. Kadaja.

kinni tallati, uskusid uusi puuslikuid, võib olla tõi mõne hiinlase siia pime juhus ja leivanälg ja nagaika? Kuid mis mõte on hiinlase või baškiri laibal Eesti mullas? Mis on Eesti mullal ja hiinlasele üksteisega tegemist? Aga mis oli tegemist Palestiina liival ja Normandia rüütli üksteisega Ristisõdade ajal? Kas seiklusihä? Kas rikastumine? Kas usk paremasse puuslikusse? Usk on epidemiliselt nakatav, see on psühoos, mis haarab kangelasektaasiga. Mass on selle vastu võimetu. Massid psühoosi all veerevad kui laviinid idast läände ja läänest itta, aga üksikindiviidi seisukohalt on laviini alla jäämine ja surm ometi lõplik katastroof. Aga ükski inimese ajus tekkinud puuslik-ebajumal ei ole elanud igavesti, olgugi et iga puuslik on nõudnud niipalju inimelusid.

Selles ängistuses oli vaevelnud hing esimeste kokkupuutumiste järele veerema hakanud sõjaga. Millist väljapääsu leida, millele toetuda selles kaoses, kuhu end päästa. Selles julmas paratamatuses, mida tõi meile uute ebajumalate nimel pealesunnitud sõda, võis end päästa ainult humaansusega. Sellele seisukohale vaevleski end vangistatud hing tolled raskel ajal ja selle tulemuseks oli luuletus „Jääb inimene ikka, ikka meil veel velleks“, millest siin mõni rida:

Nii hirmus mõelda, et tuleb tappa selleks meil vendi lihaseid, et kaoks velle viha.

Ah, ära tuika süda, ära liiga ruttu!

Ja tappa tuleb siiki, tuleb rüüsta liha.

neil, kel seesama unistus ja sama iha,

et elu oleks häää, et elu oleks ilus.

Pea meeles, inimene, kitsas puuris, pilus,

et eksides jääb velleks ikka inime,

me ne,

kas ta on hiinlane või on ta venelane.

Kas pidi kaasaegne luuletaja hüüdma, et nüüd on sõda, lõigake nüüd kõrisid, tapke pantvange. Või pidi ta midagi muud ütleva, mis sobivam Eesti kultuuriastmele. Kultuuriastme madalusega ongi seletatav näht, mida praegu kogeme Hispaanias. Mida kõrgem hingeline kultuur, seda vähem metsikult jookseb sõda. Olen sagedasti heameelel konstateerinud, kuipalju humaanseid inimesi leidub meie sõjaväelaste hulgas. Nendega võrrelduna on eraisikud palju verejanulisemad.

Kirjutades neid ridu elad uuesti läbi aegu, mil läbi hingeängistuse tulid suhu lihtsad ja optimistlikud sõnad: „Maameeste, talupoega vaba maa,

jää vabaks sa! Jää seisma sa! Tööliste, meremeeste vaba maa, jää vabaks sa! Jää seisma sa!“

Ja imestad, kui mõtled, kust see kõik tuleb ja kuidas, et järelekasvav ja osalt kaasaeglasedki kirjanikud ja arvustajad tulevad ja ütlevad, et see on kõik eluvõõras ja elukauge, et nemad viivad eesti kirjanduse eluga kontakti, et nemad on need õiged elulähedased ja et nemad on leiutanud õige puusliku.

Ei, kallid sõbrad, ärge elule nii lähedale mingegi, teie ei saa siis teha „elulähedust“. Oma rahva saatusega kaasa elada on kaunim elulähedus. See on ka suurim realism. (Järgneb).

Valitsuse volinikuna idapiiril.

Arnold Süvalep (Schulbach).

See oli kas 11. või 12. nov. õhtul 1918. a., kui mõned Narva tegelased nõupidamiseks olid kokku kutsunud Joala Krediid Ühisuse ruumidesse. Ajutise Valitsuse volinik K. Ast andis seletusi seisukorrast Tallinnas. Et ühenduse pidamine kohtadega raskendatud ja mõni nendest tulevikus kergesti võib saada Tallinnast täiesti ära lõigatud, on Valitsusel koha peal ustavat isikut vaja, kes Valitsuse nimel laialdaste volitustega võiks tegutseda. Palus Narva tegelasi oma keskelt kedagi märkida, kes selle ülesande enese peale võtaks. Omaltpoolt tähendas, Tallinnas olla selle koha peale soovitatud mind.

Meie narvakad vastasime kui ühest suust, et soovitamaks oleks kui Valitsuse usaldusmees väljastpoolt tuleks. Tema autoriteet oleks suurem, kuna kohaliste vastuolude teravus kohalikkude meeste tüüd raskendaks. Heameelel aitaksime kõik väljasttulnud komissarile oma parema oskusega kaasa. Mina isiklikult vastasin ettepaneku peale eitavalt: ei tunnud ennast küllalt vilunud olevat nii vastutusriikka ülesande jaoks. Küsimuse peale, kes väljastpoolt tegelastest kohapeal küllalt autoriteetne oleks, peeti soovitamaks kandidaadiks komisjari kohale adv. T. Kalbus Rakverest. Lepiti kokku, et Valitsus Kalbuse komissariks saadab. Kuid lahkudes tähendas Ast, et siiski kohapeal kellelgi peavad tarvilikud volitused olema, nii kaua kui Kalbus kohale jõuab, sellepärast paneb tema need kohustused ajutiselt minu peale.

Asti lahkudes arutasime veel omavahel seiskorda. Ka meil oli selge, et kellelgi õigus peab olema kohapeal Valitsuse võimu esitajana ülesse astuda. Narva oli ju enamluse pesa ja vähemgi nõrkus oleks siin kergesti suuri segadusi võinud sünnitada. Pealegi puudus Narvas igasugune kodanline võim, sest ei olnud ju võimalik ametisse jätta ei okupatsiooniaegset linnavalitsust, ega ka uuesti ametisse seada ei tsaarisaegset vanameelset omavalitsust, kindralmajor Ossipoviga, ei revolutsioonisaegset, enamlist, lätlase Daumanniga eesotsas. Viimane linnavalitsus oli pealegi täies koosseisus Venemaale põgenenud. Puudus politsei, puudusid ka kõik teised Valitsuse võimud.

Sellepärast arvasid koosviibijad, et isiklikud kaalutlused kõrvale pean jätma ja Asti poolt antud volitused vastu võtma. Tuli leppida. Et aga Asti

poolt jäetud suusõnaliste volitustega midagi peale ei ole hakata, tuli jalamaid Tallinnasse sõita ja Ajutiselt Valitsuselt volitused tuua. Lasin ennast nimetada Valitsuse usaldusmeheks Narva. Tallinnast tagasi jõudes olid sõbrad juba jaamas ootamas, sest vahepeal olid sündmused nii kiires tempos arenenud, et volitustega isikul kohe jaamas tuli hakata asju lahendama, sest Rakverest raudtee ülevõtmise asjus kohale sõitnud voliniku Lande olid Saksa võimud vangistanud.

Usaldusmehe koht tõi kaasa palju vormilikke sekeldusi. Kalbus keeldus Narva komissariks tulemast. Tema ei olnud aga teatavaks tehtud, et Narva juba asetäitja määratud, sellepärast saatis ta omalt poolt volitused kooliõpetajale M. Leinbaumile, okupatsiooniaegsele linnanõunikule. Kuigi Leinbaumil ka vähematki tahtmist ei olnud seda ametit oma peale võtta, tuli siiski tülikaid järelepärimisi ette võtta, et selgitada, kumb siis meist kohustatud on asju ajama. Uueks komissariks määrati sots.-dem. Villem Maasik, kuna tema asetäitjaks mina jäin. Maasikut sain aga ainult kord näha: see oli enne enamlaste esimest kallaletungi, kui Maasik ilmus minu kantseleisse. Ta seletas, et tulnud üle piiri Venemaalt, kuid pidavat uuesti üle piiri tagasi minema, et J. Seljamaale telegrammi saata. Sõjaväe võimud ei laskvat aga teda üle piiri ilma minu loata. Seiskord oli koomiline, sest Maasik oli minu otsekohe ülemus. Andsin talle paberi välja, et minu poolt tema üle piiri minekuks takistusi ei ole. Kas ta sinna pääses või kuhu ta üldse jäi, ma ei tea, igatahes Narva komissari kohale ta ei ilmunud.

Minu „valitsusaeg“ Narvas kestis 15 päeva. Kohalikkude tegelaste üksmeelsel kaasabil läks korda kõik tarvilikud valitsusasutused ellu kutsuda. Oli mõnikord küll ka raskusi ja viivitusi. Nii pakusin politseiülema ja organisereeri kohta ratsaväe rittmeister Artur Stoltzenile, kes hiljem Tartu politseiülemana suri. Stoltzen lükkas aga otsustamise päevast päeva edasi, andes põiklevaid vastuseid. Siis tegin ettepaneku Vold. Palitserile, kes sõjaväelase kindlusega jalamaid nõusoleku avaldas ja otsekohe tööle asus.

Ma ei pidanud päevaraamatut, aga selle aset täidavad aruanded, mida saatsin Ajutisele Valit-

susele, ning kirjavahetus. Toon nendest väljavõtet, et pilti anda sündmuste arengust ja meeleoludest. Volitused sain Tallinnas 13. nov., tööle asusin järgmisel päeval, esimene kirjalik aruanne on 15. novembrist.

15. nov.

Kui teisipäeval Tallinnas olin, küsinud Rakvere mehed telefoni kaudu Narva jaamast järele, kas raudtee ülevõtmise jaoks Narva jaamas korraldus tehtud on. Eitavat vastust saades komandeeris hr. Juhkam jaama korralduseks siia hr. Lande, temale volituse Rakvere Varustavalitsuse blanketi peal välja kirjutades. Hr. L. võeti Narva jaama komandandi poolt kinni. Kui Narva jõudsin, Valitsuselt kirjalikud volitused kaasa, võisin suusõnaliselt teatada Julius Nigolsi nimetamisest Narva jaoskonna raudtee komisсарiks, sellekohane dokument ei ole aga seni veel pärale jõudnud. Mul läks korda vahejuhtumist hr. L-ga ära selgitada, mispeale ta eile õhtul ära sõitis. Kuid ka hr. Nigolsile ei olnud komandant nõus raudteed üle andma, ega kontrolli võimaldama, kuni sellekohased eeskirjad Tartust puuduvad. Jaam on seni üle võtmata, telegrafi tarvitame allkää.

Varustusvalitsus võeti eile kell 3 p. l. üle. Toitlusasjanduse seisukord on väga raske: rukki-jahu puudub täieliselt, odrajahu tagavara ei ole suur. Täna leiba ei küpsetatud. Astusin samme vilja saamiseks sõjaväe laost laenuna, põhjendusega, et meil iseseisev toitlusküsimuse lahendamise võimatu, kuni raudtee pole üle antud.

Linnavalitsust palusin linnavolikogu kokkustumiseni ametisse jääda ühes kõikide teenijatega. Linnavolikogu kutsusin kokku homme kell 6. Kutsed saadeti järele 20 volinikule, kes Narvas viibivad. Paigal olevate liikmete koosseis: 3 enamlast, 1 Eesti s.-d., 11 tööerakondlast, 1 demokraatilisest blokist, 4 alalhoidlikku venelast.

Kaitseliitu organiseerib kohaliku osakonna ülem Heinrich Laretei. Sõjariistu saame tarvilisel arvul Saksa võimudelt. Süski edeneb liidu organiseerimine visalt, kuna üleskirjutusi seni vähe.

Saksa väes on kord hea. Piirikaitse on nende käes Narva linnapealiku teatel kuni 15. detsembrini. Jamburis on kindlate teadete järele 4000 enamlast nekruti. Püütakse lendlehti üle piiri tuua ja Narvas laiali laotada. Täna võeti piiril 15.000 lendlehte kinni.

Töötame kontaktis Saksa soldatite nõukoguga. Ka väeülemusega on vahekord hea.

„Meie Elu“ ilmub tsensuurita. Kuid soldatite nõukogu palus allkirja, et ajalehes Saksa sõjaväe au ei alandata, kuni nad siin on, et enamlasti aateid ei propageerita ja et toimetuse vahetusest teatatakse. Allkiri anti.

16. nov.

Saksa sõjavõimude teadete järele on eilses aruandes nimetatud 4000 nekruti koondatud Jamburi pealetungimise hirmul. Nad on sõjariistade poolest halvasti varustatud. Endise Eesti ministri Vilhelm Maasiku teatel, kes täna üle piiri tuli, on enamlastel tung pealetungimiseks küll suur, aga nende keskel valitseb teadmatust, kes siin võidul: sakslased, inglased või Eesti valgekaart.

Salaja üle piiri tuleb enamlasti sisse, siiamaa ni üksikult. Suurem osa nendest mängib kahet-sejat.

Toitlusasi pole põrmugi paranenud. Ainult kalu on rohkesti turule ilmunud ning nende hinnad langevad.

Postiga koos marke üle ei antud. Niisama puuduvad tempelmargid. Korraldasin, et tempelmaks puhtas rahas sisse nõutaks ja sellekohane märkus dokumentide peale tehtaks.

Tänaseks kokkukutsutud linnavolikogu ei olnud otsusevõimne, kokku tuli ainult 12 voliniku 70 seast.

Kohalikkude sõjavõimude arvamisel ei anta raudteed enne üle, kui sõjaväed välja viidud.

19. nov.

Endine postiülem Mattern oli mängisuguse ettekirjutuse Riias saanud, mille põhjal ta postiasutust tagasi võtta tahtis. Nüüd on ta jälle teistsugused teated saanud, ei nõua enam posti tagasiandmist ja sõidab täna Narvast ära.

Piiri paljastamine Jõesuus pühapäeval (Saksa piirikaitse poolt) sündis nähtavasti arusaamatuse tagajärjel. Astusime samme kohalikus soldatite nõukogus, et aurulaeva sõit Narva ja Jõesuu vahel lubadeta sünniks ja sellepärast vahipostid laevasadamast ära võetaks. Ainult Smolkasse sõit sündigu lubadega. Käsust oldi aga Jõesuus võõriti aru saadud ja kõik vahid tagasi võetud. Jõesuu usuldusmees Retsnik telefoneeris minule, ajutiselt omalt poolt vahte välja pannes. Minu ettepaneku peale korraldas soldatite nõukogu kohe telefoni teel, et postid tagasi saagu pandud, mis ajavütmata sündis.

Piiriasi sünnitab muret. Üle piiri veetakse väga palju kraami Venemaale, kusjuures Saksa vahid nähtavasti mõlemad silmad kinni pigistavad. On ka endise Rohstoff-Abteilungi poolt lubasid Venemaale kraami vedamiseks. Meie Kaitseliit on arvuliselt nõrk, ei suuda omalt poolt vahiposte korraldada. Andsin määruse trükki, et igasugune tarbeainete vedu üle piiri kõvasti keelatud on ja endised laod maksvuse kaotanud.

Igapäev tuleb salaja üle piiri inimesi, viimaste seas silmapaistvaid enamlasti. Täna nähti Narva turul endist enamlaste võimumeest Kitse, kes viimati Jamburi kommunisti komisсарiks oli.

Täna tuli teade, et sakslased raudtee silda mineerivad, mis rahva seas ärevust sünnitab. Soldatite nõukogus selgus, et seda ettevaatuse abinõu tehakse enamlaste vastu.

20. novembril.

Eile oli rahutu õhtu. 'Toodi teade, et umbes poolteist versta Narvast Jamburi teel suurem enamlaste salk viibivad, kellel mõte röövkäiku Narva peale ette võtta. Hiljem selgus, et Popovka külas Narvajõe kaldal suur ärevus valitsevat, olevat mängisuguseid signaale enamlaste poolt märgatud ja kardetavat külas punakaardi pealelangemist. Sissetulnud enamlaste ninameest Kitse ei läinud korda tabada, kuigi teda veel täna Narvas nähti. Hilja õhtul selgus, et enamlasted kusagile kohta Peetri linnajaos kokku valguvad. Astusime energiliselt samme soldatite nõukogus, paludes vahisalku suurendada, mis ka kohe sündis. Ülepea tuleb kohaliku rügemendi komander oberst Goltz, kui ka soldatite nõukogu alati lahkesti vastu. Õnneks oli kartus asjata. Õo läks rahulikult mööda.

Viimasel ajal on juhtumised kordunud, kus tundmatuid isikuid Saksa soldatite kaudu on püüdnud sõjariistu omandada.

Linnavolikogu koosolek peeti eile. Kokku tuli 17 volinikku. Volikogu juhatajaks valiti

Madis Käbin, linnapeaks A. Imann. Täna võtis uuestivalitud linnaamet juba asjaajamise üle.

Energilisi abinõusi olen tarvitusele võtnud, et kraami pürist ülevõetud takistada.

Sagedased kraami üle piiri veod ja eksimised seltskondlikkude huvide vastu sundisid ajaviimata kohut organiseerima. Seda tegi adv. Johan Aronson. Kohtupidamine algaks homme.

Paljudes koolides tagandati sakslaste poolt juhitud ja seati ametisse uued, sakslased. Kõik niusugused tagandan, ettepannes, et nad ise lahkumise kirja sisse annaks. Kavatsen kokku kutsuda sarnastes koolides pedagoogika nõukogu, kes ajutise juhataja valiks. Enamasti jaos koolides on 6 tundi nädalas Saksa keelt ja eestikeelt mitte raasugi. Olen sarnastele koolidele nõu annud tunniplaanid esialgselt muutmata jätta, kuid pool osa saksaakeelseid tunde eestikeele tundideks ümber muuta.

21. nov.

Salajane ärevus kestab edasi. Kindlasti on teada, et hulk endiseid enamlaste nimamehi Narvas viibib, kuigi neid võimata tabada. On nähtud Kitse, Mesilast, Onksioni, Tiimanni ja teisa. On teada, et nendel oli koosolek kahe päeva eest, millest üle saja inimese osa võtnud. Koosolekul otsustatud „punaseid vendi“ appi paluda, mis 25. kuupäeval pidavat sündima.

Paari päeva eest pandi teadmata kelle poolt „Võitleja“ seltsimaja peale punane lipp välja. Lipp võeti muidugi varsti maha.

On kindlasti teada, et eile päeval Jamburi 2 rongi madruseid on jõudnud, umbes 2000 meest,

kellel kaasas suurtükid, kuulipildujad, soomustatud automobiilid. Ametlikult on nad määratud piiri kaitseks Sookülas (10 versta Narvast) seal seisva 3 roodu (300 mehe) punakaartlaste asemele, kuid madrused hoobelnud, et nad Narva peale lähevad.

Täna selgus, et Saksa vahipostid Smolkast ja Jõesuust on ära võetud, Jõesuust arusaamatuse tagajärjel, nagu soldatite nõukogus seletati, Smolkast aga sihilikult. Lubati Jõesuust postid tagasi panna. Vahepeal võttis Kaitseliit postid oma kätte.

Kõik see sünnitab ülevõetud rahva seas. Arvatakse, et soldatid enamlastega kokku mingivad. Oodatakse piinliku igatsusega inglasi.

Täna oli esimene vabatahtlikkute vastuvõtmise päev Eesti rahvaväkke. Sellekohased kuulutused pandi alles hommikul välja. Vastu võetud 25 meest.

Jõesuus on portuvalitsuse ülevõtjatele teatatud, sakslased olevat Tartust telegrammi saanud, Saksa soldatid võivat oma kraami maha müüa, kellele tahavad.

22. nov. (Narva linna miilitsa ülemä päevakäesust):

Käsin kõiki miilitsionäarisi enamlaste pealetungimiste peale vaatamata postidelt mingil tingimisel lahkuda, jaoskondade kantseleides jooksvat tööd jätkata. Selle määruse vastu eksivad võtan kõige valjumale vastutusele.

24. nov. Viimased ärevad päevad ei annud võimalust igapäevaseid aruandeid saata. Sellepärast paar sõna sellest, mis oli.

Üleeile (22. nov.) kella 7 paiku hommikul kostsid üksikud suurtükkipaugud, mis peagi ägedaks kanonaadiks muutusid. Salkkond enamlasti, varustatud püsside, kuulipildujate ja paari suurtükiga, olid linnale lähenenud ja üks väike salkkond (Natalini mõisa kohal) koguni traat-aita taha linna ette jõudnud, kus sisselaskmist nõudis. Sakslased võtsid energiliselt pealetungi vastu: peagi olid enamlased laiali pillatud. 10 sõjavangi ja 2 kuulipildujat jätsid nad maha. — Saksa maakuulajate teate järele oli sama päeva õhtupoolal oodata uut pealetungi Smolka sihis, mis aga ära jäi.

Eile (23. nov.) teatati enamlaste salkade kogumisest Oudova maanteele, kus erateadete järele kuni 4000 meest pidi olema. Sellest enamlaste liikumisest teadsid ka sakslased. Öhtul hoiatasid nad meid öösel oodatava pealetungi eest. Juba päeval kuulsime Peetri valla esindaja käest, et Smolka vastas, Riigi küla all, Saksa postid puuduvad ja et seal Peetri valla mehed omad püri vahid on välja pannud. Nüisama telefoneeriti Jõesuust, et sealsed vahisalgad lahkunud. Öhtul teatas Juhkam Rakverest, Iisaku voliniku sõnade järele, et Saksa kaitseliin Pootsiku-Kurtna joonele tagasi on tõmmatud. Seda sama teatati telefoni teel Illukalt. Öhtul teatas mulle Saksa pataljoni komander, et seisukord on väga tõsine. Öö läks aga rahulikult mööda, nüisama ka päev. Öhtu eel teatati suurtüki laskmisest, mis Sooküla sihis kostnud, kuid see võis ka erutatud närvid eetekujutus olla. Eraallikud räägivad täna öösel kavatsustavast pealetungimisest.

Sakslaste poolt on seni kõik abinõud Narva kaitseks tarvitusele võetud. Enamlaste salkade tagasilöömiseks on nende jõud veel küllalt tugev, süiski kahaneb ta iga päevaga, sest alaliselt on äraminejaid sõjaväelasi näha. Ikka sagedasemaks muutuvad jutud, et sakslased ainult

Eesti Ajutise Valitsuse esimene asukoht Vabariigi Ohvitseride Keskkogu kasiinos, pärast 11. nov. 1918. a.

Grupp Tallinna Kaitsepataljoni sõdureid 1919. a. alul.

mõneks päevaks süa jäävad. Nimetatakse kindlasti 26. nov. äramineku päevana. Neid jutte on Saksa sõjaväelased ise välja lasknud. Silmnähtavalt on siin mingisuguse sihiliku provokatsiooniga tegemist. Ja ei tea, kas see provokatsioon ehk veel kaugemale ei lähe.

25. nov. (telegramm Viru maavalitsuse esimehele Juhkamile). Mobilisatsioon välja kuulutatud. Esimesel päeval vastuvõetud 75 meest.

25. nov. Eesti Ajutisele Valitsusele. Koopia sõjaministrile. Koopia Ajutise Valitsuse komissarile Juhkamile Rakveres:

Täna, 25. nov. 1918 kell 6 õhtul saime Saksa soldatite nõukogu esimehelt Narvas meie järelkõlmise peale suusõnaliselt järgmise ametliku teate:

1) Saksa väed lahkuvad Narvast lähema 10—14 päeva jooksul, piiri täiesti Eesti vägede hooleks jättes, sest et sakslastel igasugune põhjus puudub verd valada võõra maa ja rahva eest. Äravõimine algab ajavõtmata peale. Tema läbiviimiseks kulub vähemalt kümme ja mitte rohkem kui neliteist päeva ära. Kuni viimase väeosa äravõimise jäeb piirikaitse sakslaste hooleks. Peaks aga enamlaste kallaletungimine sündima ajal, kus suurem osa Saksa vägesid juba välja viidud, siis taganevad nad jõe taha ja laevad sillad Narva jõel õhku.

2) Piiri kaitseks on sakslastel praegu: eel-seisukohtadel 400—600, reservis 3000 meest, suurtükiväge 1 polk.

3) Enamlaste poolt mõne päeva eest Narva peale toime pandud kallaletungimise asjus on Saksa valitsuse protesti ära annud, mille peale Vene valitsuse poolt vastus on saadud lubadusega piiri ääres asuvaid enamlaste väeosasid tagasi tõmmata“.

Neid ametlikka teateid ärakuulates palusime igast kavatsetavast Saksa vägede tagasiliikumisest aegsasti meile teateid anda, et võimalik oleks tarbekorral oma vahiposte asemele seada.

Narva Kaitseliidus on umbes 100 liiget, sisse sõitnud Vaivarast 54, Tallinnast 81. Kuna aga osa nendest vahiteenistuses ja linnas korda pidamas, võib frondile ainult poole üldisest arvust saata.

Kõike seda silmas pidades palume Ajutist Valitsust kõik teha, mis võimalik, et Vene piiri kaitseks juba lähemal päevil täiesti ustavaid väeosasid tarvilisel arvul saaks saadetud. Narvas olevate jõududega ei suuda piiri kaitseks vähematki ära teha, pealegi et piir Peipsi järvest kuni mereni kahalikkude Kaitseliitude poolt sugugi kindlustatud ei ole.

Allkirjad: Eesti Ajutise Valitsuse usaldusmees Narvas Arn. Schulbach, Narva Eesti rahvaväe ülem H. Laretei, Narva linna mülitse-ülem Vold. Palitser.

26. nov. (telegrammid Viru maavalitsuse esimehele Juhkamile):

— Narvas leiba ainult kaheks päevaks. Sisse sõitnud väeosad nõuavad moonu. Astuge energilisi samme Narva varustamiseks.

— Enne lõunat vastu võetud kaitsevække 86 meest.

— Peale lõunat vastu võetud 47 meest.

27. nov. Kiirtelegramm Ajutisele Valitsusele, ärakirjad sõjaministrile ja Juhkamile Rakverre:

Schulbachi, Laretei ja Palitseri allkirjadega 25 saadetud teadete lisaks punkt Saksa juhtiv sõjajälem täna konfidentsiell teatanud koolon saadetud teate esimeses punktis nähtud liikumine (Saksa vägede äravõimine frondilt — A. S.) võib täieliselt juba täna või homme öösi läbivi-

dud saada punkt palume teha kõik mis võimalik Schulbach. Laretei.

27. nov. Narva poeplast gümnaasiumi direktorile ja kaubandusekooli juhatajale tehtud korraldus õpetegevuse seismapanekuks vanemates klassides, et õpilased saaks kaitseleidust osa võtta.

— Telegramm Rakvere enne lõunat rahvaväkke vastuvõetud 44. mehe üle.

— Õhtul kindlad teated Saksa väejuhatusest, et öösel algab enamlaste kallaletung. Meie väeosad lähevad frondile.

28. nov. Telegramm Tallinna Ajutisele Valitsusele, ärakirjad sõjaministrile ja M. Juhkamile:

Oodatud pealetungimine algas hommikul kell kuus Peeterburist saadud käsu järele. Sakslased seisavad kindlasti, töötavad käsikäes meie vägedega, lubavad tagasi lüüa. Schulbach.

28. nov. Telegramm A. V-le: Tulevahetus kestab edasi. Kulgul üle tulnud väeosa, vangide teate järele viis roodu, tagasi löödud. Kohaline vastuhakkamine Kreenholmis ja Paemurrus mahasurutud. Hungerburgi reidil nähtud üks ristileja, kolm minipaati, lipp tundmata. Telefoni ühendus Hungerburgiga katkestatud. Eesti väeosad lahingus. Ootame Teilt rutulist abi. Usaldusemees Schulbach, rahvaväe ülem Laretei.

See oli viimane appihüüd Narvast. Sündmused arenesid oma rada. Juba esimesel päeval, saades Saksa rügemendi ülemalt konfidentsiel-teate Saksa vägede äravimisest, mida ta jõuetu oli muutma, oli selge, et ainult kiire abi väljaspoolt Narvat veel peasta võib. Käis küll peast läbi mõte, katusda veel viimasel silmapilgul mobiliseerida sunduslikult kõik võitlusvõimelised mehed enamlaste vastu, kuid see oli nüüd juba tehniliselt läbi viimata.

Paljud juhtivad Eesti avalikud tegelased olid linnast lahkunud. Tuttavate poolt pöörduti järelepärimistega minu poole seisukorra kohta. Püüdsin kõiki rahustada, sest oli selge, et iga väiksenegi äravõetud võis rutulise katastroofi välja kutsuda ning kohalikud enamlased meil seljataguse ära lõigata.

Tuli saatustlik päev, 28. nov. Hommikul teated enamlaste ülejõe tulekust Kulgul, lahingust ületulnud punastega Kreenholmis, kes siin tagasi löödi. Üksikud kohalikud punased olid kasarmutest meie vägede peale seljatagant lasknud. Kokkusaamine Saksa rügemendiuilemaga, kes kinnitas, et Saksa väed enne ei lahku, kui enamlased kindlasti ja lõpulikult tagasi löödud. Meie sõjaväe ülemuste soovil tuli kokku seada väike rahustav

üleksutse kohalikule rahvale, et hädaoht mööda. Kardeti nimelt, et seljatagused kallalekippumised võivad korduda. Kuid sündmused arenesid liig kiiresti ning saatus tahtis, et need üleksutsed ülesse kleebiti siis, kui meie väed juba linnast lahkumas olid.

Keskpäeval oli seisukord veel selgusetu. Ühendus Jõesuuga oli katkenud; kelle sõjalaevad reidile olid tulnud, ei olnud teada. „Ehk olid inglased,“ pesitses nõrk lootus südames. Rakverega sai telefoni ühenduse ainult abijaamade kaudu, otseühendus oli katkenud.

Lõunal hoiatasin kodus omakseid, et ma „võib olla“ enam tagasi ei tule. Ei võinud oma perekonda varem ära saata, sest kindlasti oleks see lähelepanu äratanud ja soovimata äravust sünnitanud. Nüüd veel midagi ette võtta oli võimatu, sest vana emake lamab surivoodil.

Nii pidin omaksed maha jätma, kindlas teadmises, et nad kõige halvema vastu peavad valmis olema. Võisin neid ainult hoiatada, et nad võimalikult kodunt eemale hoiaksid. Üksteist kuud pantvangistust Venemaal oli see tasu, mis enamlased minu usaldusmehe ameti eest minu omaksetele määrasiid.

Kodunt umbes kell 3 lahkudes, et uuesti rakkotta minna, kuulsin ägedaid plahvatusi. Vastutulev kaitseleitlane-kooliõpilane teatas, et kõik juba on otsustatud, sillad õhku lastud ja Saksa väed taganevad. Ruttasin raekotta, võtsin kirjavahetuse ja dokumendid kaasa, hävitasin, mis üle jäi, ning ruttasin siis veel mõnda ametiasutust hoiatama. Tagasi enam raekotta ei pääsenud, sest südalinn oli tule all, pomm lõhkes pommi järele. Üks nendest langes kümme-kond sammu minust eemal Peetri kiriku juures. Uulitsatel äravad inimeste salgad, kes ennast nurkade taha varjasid. Oli selge, et linnas enam teha pole midagi. Jaama poolt kostis kuulipilduja ragin; ei olnud selge, kas sealt tee veel vaba on. Seepärast lahkusin linnast Tallinna maanteed kaudu jala. Siin seltsis taganeva Saksa väeosaga, kuhu ka kõik teised Narvast lahkujad olid koondunud. Siin oli osakene meie kaitseleitlase ja sõjaväelaste salgad, siin oli linnapea ja politseiülem oma kantseleiga, siin lahkusid kohalikud silmapaistvamad tegelased. Arst Reier oli kusagilt ostnud hobuse-setuka ja omad kompsud sellele laadinud, ise jala kõrval käies, pastor Kiviste püüdis ikka veel lõbusat meeoleolu alal hoida. Tee oli konarline ja kõva, õõnisaama pime, kui tusk meie südames.

Õöseks jõudsin Vaivara jaama. Minu komisariamet oli läbi. Pärast mõningaid seiklusi astusin vabatahtlikuna sõjaväkke, et püss käes uuesti Narva minna.

Vanameistri õnnetu päev.

Kapten Jakob Saidlo.

Iga kord, kui on päevakorral olnud laskesporti asjad, olgu need võistlused või muud selle alaga seotud küsimused, on minule meenunud sündmus Vabadussõja päevilt, kus tegehasena teiste seas esines üks meie vanema põlve esilaskureid ja organiseeritud laskesporti liikumise rajajaid.

Selle spordiharu iseloomustavamaid omadusi on äärmine täpsus ja tähelepanu-kontsentratsioon terves tegevuses kuni pisimate üksikas-

jadeni, mis kõik suunatud ühele ja ainsale eesmärgil — täpsale lasule. Seepärast püüavadki laskurid, olgu harjutustel või võistlustel, alati vältida kõiki väliseid mõjusid, mis kuidagi neid võiks segada. Laskerada on kujunenud neile samasuguseks pühaks paigaks nagu usklikele palvela.

Nüüd on see nii, kuid ärgem arvake, et midagi samasugust võis olla sellel alal ka Vabadussõja ajal, aga ühe omapärase laskevõist-

lusega, kui selle ala nõudlikud sportlased seda nimetust siin lubavad tarvitada, tulime toime allpool kirjeldatud korral siiski.

Olime nimelt 1919. a. sügisel oma pataljoni 1. Diviisi varus Alutaguse Kuremäel, kus asusime korterites kloostri ja lähemates külad. Novembrikuu viimased päevad olid toonud maastikule kerge lumekatte ja kes jahimeestest oleks tahtnud jätta kasutamata jahiretketeks nii soodsa olukorra nagu seda pakkusid aeg, ilmastik ja ümbruskonna saagirohked metsad. Kellel võimalik, nõutas omale jahipüssi, kellel seda ei olnud, katsus toime tulla sõjapüssiga ja nii mõndagi meist võis näha kõndimas Kuremäe künkaid ümbritsevais metsades, luuramas linde ja loomi, kellest mõnedki jätsid oma elu meie tule all.

Innukamaid jahimehi olid meil selleaegne õppekomando ülem kapten S. ja minu roodu vanem ohvitser leitn. J. Ja kes jahimeestest ei taha omada head püssi ja kas ei ole nad tööpooldest kõik üksteisest paremad laskurid? Tõde on ka see, et kus iial on jahimehi koos kas jahil või muidu jutlemas jahiasjust, eks seal tule ka kohe kõne alla tulirelvade tõhusad omadused ja imeväärsed laskurid, kes uskumatuil kauguseil tabavad väiksemaidki märke.

Nii tuli ka kord seal, et leitn. J. hakkas rääkima oma püssi võrratuist omadusist, mida relv oma välimusega küll kuigi veenvalt ei tahtnud kinnitada. See oli vene karabiin ja kaunis tunduvalt kannatada saanud omal pikal elual. Püss oli, võiks ütelda ilma liialduseta, isegi päris invaliid. Ka pealiskaudselgi tutvumisel selle riistaga ei oleks suurimalegi võhikule jäänud saladuseks, et kunagi mingisuguse raske katastroofi puhul oli tal laad murdunud kaela kohalt kaheks ja hiljem eraldunud osad plekkvitste ja naeltega ühendatud umbes nii, nagu hädakorral ajutiselt seotakse lahasse murdunud tallekese jalg. Kätte võttes see kiidetud relv nigises ja nalgises igas liites ja tuli olla ettevaatlik, et hoiduda kriimustamast käsi plekiäärte ja naelte otsa. Leitn. J. aga oli temaga lasknud ja isegi mõne jänese tapnud.

Kapten S. kuulas esiteks leitn. J. juttu, vaatas siis muiates eemalt tema kiidetud jooksuga ja tappeomadustega püssi ning väljendaski lõpuks oma kurjalt alahindava arvamuse tervest sellest ilusast asjast. See lisas vaid õli tulle. Särtsuvast teravmeelsusest ja lopsakusest rikas pikk jutt, milles kummaltki poolt oma jutukaaslaste enesetunnet just pehmelt ei silitatud, lõppes kihilveoga korraldatava laskevõistluse tulemustele.

Kokkuleppel määrati kindlaks lasketingimused, mille üksikasju küll enam hästi ei mäleta,

...ning väljendaski lõpuks oma kurjalt alahindava arvamuse...

aga üldjoontes olid need järgmised: märk — mõnekümne sm lähimõdduga ringmärk, umbes sarnane praegusele võistlusmärgile, kuid ringe oli kümnest vähem; kaugus: 50—100 sammu vahel, nagu maastik laskekohal seda võimaldab; vintpüss — vabal valikul, samuti laskeasend; aeg — järgmine hommik määratud kellaajal ja et laskurid teineteist ei segaks, siis pidi kumbki oma 5-padrunile seeria laskma liisuga määratud järjekorras. Kihilveo summa rahas, mis mitte väike ei olnud, pidi makstama kohtunikku kätte.

Leitn. J. tuli lasta esimesena...

Kohtunikudeks kutsuti juuresviibijaist pataljoni ülem, nende ridade kirjutaja ja veel keegi kolmas ohvitser, kelle nimi juba ununenud.

Jäime teatud põnevusega ootama järgmist homnikut.

Juba varakult, ilma valgenedes, asetaside märklauad ühte neist kausitaolisist lohkudest, milliseid leidub Kuremäe kuplitaoliste kinkude vahel. Kontrollisime lauad, märkisime laskekohtade ja laskuridki tulid, aga täna tõsisena, sõnaahtrana — seisis ju neil ees võistlus, mis pidi tõendama kumb kütt kõvemini oma sõnade taga seisab.

Meie kõik teadsime kapten S. juba tol ajal erakordselt tubli laskurina, kuna leitn. J. laskmise kohta keegi lähemalt midagi polnud kuulnud peale tema oma sõnade. Pealegi oli kapten S. hiljuti Loodearmeelt võetud püsside hulgast omale valinud tuliue püssi ja seda katsetanud enne mitu päeva ning minu teades saavutanud häid tagajärgi. Leitn. J. karabiin, nagu juba kirjeldatud, jättis väga kahtlustäratava mulje. Seepärast nii mõnigi terava keelega pealtvaataja ei saanud jätta märkimata võistlejate ebatavalist erinevust ja ikka enamikus nii, et see ei suurendanud sugugi leitn. J. mugavustunnet.

Tõmmati liisku. Leitn. J. tuli lasta esimesena. Nähtavas vaikses ärevuses asus ta sellele toimingule ja minule näis, et ta südame põhjas kibedasti kahetses seda kihlvedu. Võis raabuda silmapilk, mil sõnadega enam suurt

askeldamisega uuestilaetud karabiin andis oma peremehe hoolikal juhtimisel ka teise ja samasuguste hoolitsemiste varal järgmisedki lasud.

Peaaegu märkima, et pealtvaatajad, nagu inimesed ikka säärestel juhtudel, ei suutnud enam küllalt varjata oma meeololu tõusu ja ka võistleja märkis seda tagasihooldliku muigega.

Märgi kontrollimisel leidsime sealt mõne tabamuse, mis punkte andsid, aga oli ka sootu möödunud kuule, kuid laskuril olid siiski „silma peas“.

Heas meeolul ja vastase ületamise suurtes lootustes asus laskma kapten S.

Kellegil ümbritsevaist, ka vist leitn. J. eneselt, ei olnud sel hetkel kahtlust, et karabiin ühes oma peremehega langevad järgnevail minuteil neile omistatud kõrguselt põrmu ja alanusse.

Rahulikkude, mõõdetud liigutustega käsitles kapten S. oma tuliuet inglise püssi, mille töö tagajärgede tõhususse ta vääramatult võis kindel olla. Asjalikult juteldes ootasid pealtvaatajad nagu endastmõistetavalt tihedat aukude korbarat laua südamikus.

Äkki, pärast esimest lasku langes minu silmi püssi sihikule. Kapten S. laskis „alalise sihikuga“, s. o. mahaklapitud raamiga, mis ei võinud anda tabamusi märgi keskele sellelt kauguselt. Peale selle teadsin, et ta seda püssi proovides laskis ikka tõstetud sihikuraamiga. Aga ei võinud ju mina kui kohtunik siin vahele segada, ainult ootuse pingel tõsis äärmuseni ja

Laud oli tühi, täiesti puhas, nagu meistri käest tulnud.

midagi seletada ei olnud sellele ümbritsevale kogudusele, kes tema langusest aina headmeelt tahtis tunda. Ta „esmajärguline“ relvigi, mis omaniku sõnade järele teda nii ustavalt senini teeninud, nõudis nüüd nagu momendi tähtsuse kiuste kohe pärast esimest lasku juba kerget remonti. Kuidagi olid laekaela naelad ja vit-sad pörutusest järele andnud ja pära ise võtnud mingisuguse ebatavalise uue suuna. Vähe paenutamist ning nokitsemist ja aeganõudva

ma ei suutnud jätta teatamata oma uudist naabrile ja nii said vist mitmedki teada veel laskmise ajal selle põneva uudise.

Viimane lask lastud, sööstisime kõik jookstes märklaua juurde — kohtunikud kõige ees, siis laskur ja kaugel taga lonkides leitn. J.

Laud oli tühi, täiesti puhas, nagu meistri käest tulnud.

Kõik seisime keeletult. Aegamööda näod pöördusid kapten S. poole.

Ta sirutas äkitselt parema käega keskelt hoiatud püssi ette ja langetas silmad nagu imes-
tunult sihikule ja ütles nagu jahmatades:

„Nojah! Sa saatana silmamuna, olguolla, ma jätsin ju sihiku seadmata. Te nägite ju kõik?“

Ma pidin tunnistama, et nägin, aga ütelda ei võinud, kui tahtsin olla erapooletu, millega ka vanameister ise nõustus. Meelekibeduse ja enesesüüdistuse valangule ei tulnud siiski veel niipea lõppu. Uurisime veel kord hoolikalt lauda ja siis leidsime nagu rottidest puredut koha, kesk ülemist äärt, kus kolm kuuli seda tihedalt kõrvuti olid riivanud.

Kohalejõudnud leitn. J. nägu hiilgas. Koh-
tunikku otsus langes tema kasuks koos kihl-
veo summaga. Uljalt heitis ta oma karabiini

rihmalt ühelt õlalt teisele, kuid sõnadega suurus-
tamast hoidus. Võistluse pingutus oli teda sun-
dinud asjale suhtuma tõsisemalt. Ta tundis,
et oli pääsnud ainult tänu võistleja seekordsele
hajameelsusele. Seda kinnitasid selgesti need
kolm kuuliriivet märklaua äärel.

Vist paelus vanameistri tähelepanu tol oma-
pärasel võistlusel siiski rohkem tema kaas-
võistleja abitu esinemine oma kummalise rel-
vaga kui oma laskmine, mida aga selle spordi
täpne vaim kohe julmalt karistas.

Pikk on tee Kuremäelt Rooma, aga ta on
käidud ja lühikese ajaga. Kui meie laskurite
esinemisest Roomas 1935. a. kajas kogu maail-
ma ajakirjandus, siis lubatagu siin tagasihoid-
likku ruumi sündmustele Kuremäel — selle pika
tee esimeses jaamas.

Haaramisretk Vana-Kuuste mõisale.

Major V. Jakobson.

17. jaanuaril 1919. a. umbes kella 08.00 paiku
jõudis 2. jal-polgu 6. rood, liikudes 5. roodu
järele, üle Igevere küla Ignatsi talu. 6.
roodu koosseis oli: 4 ohvitseri, 2 allohvitseri ja
16 reameest; relvastuseks, peale püsside — üks
kuulipilduja „Lewis“. Pataljoni ülem, alamkap-
ten E. Libus, andis käsu liikuda Ignatsist
Vana-Kuustesse viivat teed mööda metsa
lõunaservale ning seal oodata, kuni Tallinna
Kaitsepataljon algab tegevust, mis pidi teostu-
ma kella 10.00 paiku, et rünnata siis seljata-
gant Vana-Kuuste mõisat. Rood väljus a-
valgel. Ilm oli udune, sula ja maapinda kattis
õhuke lunekord. Rood algas liikumist Ignat-
sist kahelpool teed ahelikus ja ei jõudnudki
veel eelolevale metsaservale, kui paremalt hakkasid
kostma üksikud püssipaugud. Taipasime ko-
he, et 5. rood on sattunud vaenlasele. Liikusime
viperusteta metsa lõunaservale ja jõime peatu-
ma metsavahi majakese juurde. Ilm oli vahe-
peal selgunud. Vana-Kuuste mõisa hooneid
varjas mäenõlvak, paistsid ainult katused ja
veidi ülemist seina. Kõik oli vaikne. Roodu
ülem saatis luure välja vasakul oleva metsa
serva mööda ja käskis minna kuni Tartu-Võru
maantee. Luure tuli tagasi teatega, et ta mi-
dagi pole näinud. Kuna roodu ülem kartis eriti
meie vasaku tiiva pärast, asetati kahemeheline
valvepost metsa, umbes 300 m metsavahi maja-
kesest idasse. Peale selle saadeti üks mees 5.
roodu juurde sideks. See pidi naaberroodu juur-
de minema metsa sihti mööda. Mees tuli tagasi
teatega, et ta polla leidnud 5. roodu. Iga minut
pidi algama nüüd määratud kallaletung Tallinna
Kaitsepataljoni osade poolt Reolale, sest kell
hakkas juba 10.00 saama. Reola pool oli aga
kõik täiesti vaikne, millest järeldasime, et Tal-
linna Kaitsepataljon pole veel alanud tegevust.

Võib ka olla, et laskmine Reola mõisast kauge
maa tõttu ei kostnudki meieni, kuna puhus tugev
edelatuul. Viivitus kutsus aga ootajais esile
igasuguseid arvamusi, tõlgitsusi ja kartusi üm-
berpääramise eest.

Pärast kella 10.00-t siirdus punaste 8-mehe-
line luuresalk Vana-Kuuste mõisa puiestikku
mööda Võru maanteele, peatas seal viivu, pöör-
dus siis millegipärast ümber ning läks mõisa ta-
gasi. Meie ei lasknud paukugi. Umbes tund
aega hiljem sõitis mõisast sama puiesteed möö-
da punaste voorita patarei, liikudes metsavahi
maja poole, s. o. otse 6. roodu peale. Meestele
anti käsk mitte enne tulistada, kui patarei on
jõudnud ligemale kui 200 meetrit ning lasta alles
sis, kui see tulistamiseks antakse roodu ülema poolt
signaal. Tule avamiseks pidi ka kohe rünnata-
ma patareid. Patarei liikus sammu ning näis,
nagu tuleks ta tõepoolest lõksu. Jõudnud umbes
500 meetri kaugusele, ei pidanud ühe mehe när-
vid vastu ning ta luskis ühe paugu püssist. See
kandus automaatselt üle teistele. Võib olla mõt-
lesid teised, et see on ka koguni roodu ülema
käsk. Nii avastasid punased 6. roodu seisukoha.
Patarei sattus hetkeks keset lagedat välja sega-
dusse. Kui aga Vana-Kuuste mõisast avati 6.
roodule paari kuulipilduja tuli, pöördus patarei
ümber ja kihutas mõisa tagasi. Seal avas ta
kohe marulise tule otsese sihtimisega — ikka
granaat ja šrapnell. Metsavahi maja puuriti
granaatidest läbi ja üks nurk viidi koguni maha.
Suurtükitali polnud aga meie meeskonnale pör-
mugi mõjuv metsas kasvavate jämedate puude
tõttu, mille taga mehed endid varjasid. Punaste
kuulipildujate tulest said haavata 2 sõdurit, neist
kuulipilduja üks sihtur, arvatavasti rikošet-
kuuliga, jalasäärde. Teise haav oli kergem.
Punaste kuulipilujatuli käis kõrgelt puude latvu

mööda ja polnud kuigi mõjuv. Muide — 6. roodu ainuke kaotus sel päeval. Punased tulistasid meid veel pärast kella 13.00 ja siis vaibus laskmine. Alampkpten E. Liibus saatis meie juurde kaks ratsakomando ohvitseri (leitnant Mürk ja al-leitnant Pedak) vaatama, milles asi õige seisab. Neile teatasime, et punaste patareid läks meil „käest ära“. Nemad rääkisid omakorda, et punaste ratsakäskjalj tulles kusa-gilt, ilmunud Ignatsisse alampkpten E. Liibuse staabi juurde ja otsinud punaste mingisuguse väeosa staabi. Taibates aga, et asi pole korras, kihutanud ratsanik minema, saades mõned kuulid järele.

Enne videvikku tuli pataljoni ülemalt käsk tõmbuda ööbimiseks tagasi Haaslava mõisa. Sadas lumelõrtsi, kui 6. rood küüthobustel sõitis Haaslava mõisa poole, kuna 5. rood oli juba enne meid üksi ära läinud. Kas punased jäid Vana-Kuuste mõisa või olid sealt lahkunud, seda meie ei teadnud. Nagu nüüd mitme kohaliku tolle-

aegse mõisaelaniku seletusest selgub, olnud pu-nastel mõisas üks kolmetolliline patareid, mis tu-listanud meid mõisast väljatoova püestee kesk-koha parempoolselt küljelt. Kuulipildujatest ole-vat punased tulistanud mõisa härrastemaja ka-tuse korstnapühkijate aukudest ja teisalt. Üle-kuulatud kinnitavad, et mõisas olnud kindlasti umbes 100 punaväelast.

Ja näib olevat tõenäolik, et mõisas tol ajal võis asuda 100 punaväelase ümber, seda enam, et eelmisel päeval olevat läti punased läbiminekul jätnud Vana-Kuuste mõisa ka osa oma voo-rist. Vana-Kuustest lahkudes vedanud punased vide-viku eel suurtükid positsioonilt eneste jõul mõisa ja alles seal rakendanud hobused ette. Nii pa-tareid kui voo liikunud mõisast kagusse minevat alleed kaudu otse Võru maanteele. Mõisas rää-kinud punased vene keelt, millest kohalikud ela-nikud oletavad, et patareid meeskond koosnes ve-nelasist.

Sekeldusi 3. Jalaväepolgu esimeste relvade hankimisel.

Major H. Tuinola.

Vabadussõja ajal ebaõnnestus meil Kagu-Eestis läbi viia mobilisatsioon ja luua võitlusvõimelised väeosad, kes oleks võinud õieaegselt vastu astuda sissetungivale vaenlasele. Ebaõnnestumise rohketest põhjustest on kahtlemata esiletõstatavamad: kõige-pealt — laialt valitsenud rahva umbusk enese võime-tesse, siis — riikliku ja eriti sõjaväelise aparadi üldine desorganiseeritud olukord ja viimaks rida meist olenematuid, meile väljastpoolt peale sunni-tud põhjusi. Viimastest etendasadid otsustavat osa iseäranis Võrus väga mitmekesised takistused, mida veeretasiid meie enesekorras- tuse teele Saksa oku-patsiooniväed. Nimetatud takistuste tuum koobub välja eriti selgelt 3. jalaväe polgu relvastuseküsi-muses.

Kui Saksa okupatsiooniväed 24. veebruaril 1918. a. vallutasid Võru, siis nad võtsid üle muuhulgas ka kohaliku Eesti väeosa, Võru Eesti Pataljoni suure relvalaad — kuulipildujate, püsside, revolvi-rite, granaatide ja laskemoonaga. 3. jalaväe polk sama aasta sügisel Võrus formeeruma asudes või-nuks enese „hambuni relvastada“, kui oleks saa-nud sakslaste käest omale vaid murdosa neist Võru Eesti Pataljoni relvadest. Enamik endise Võru Eesti Pataljoni ohvitseri oli astunud teenistusse 3. ja-laväe polku ja nüüd nad pidid olema jõuetuteks tunnistajateks nähtele, kuidas vastik võõras män-gis peremeest meie varanduse käsutamisel ja ko-ni mõttetul hävitamisel.

3. jalaväe polgu formeerimine Võrus algas tege-likult küll juba 21. novembril 1918. a., mil saabus kohale polgu ülem alampolkovnik E. Kubbo. Aga veel 25. novembril tähendab polgu ülem oma ettekandes diviisi ülemale: „Kohalik Saksa koman-dant ütles, et tema mingisugust Eesti polku avalikult veel asutada ei luba; seepärast töötan Kaitse Liidu firma all“. Võru Maakonna Rahvaväe (üht-lasi Kaitse Liidu Ülem alampkpten F. Vreema n (f) kirjutab 26. novembril kell 14 oma rapordis Sõjaministrile:

„Täna olin mitmete seltskonna tegelastega saksa sõjavõimude juures. Nad ei lepi meile ei miski tingimistega püssisid andma. Ka ei anna harjutusteks ilma padruniteta kahte ei kolme püssi. Praegu tulid kooliõpilased, kes Kaitse Liidus on, teatega, et sakslased kuulisid öösel Võru järve olla pildunud ja töid ka mõned mis äärest kätte saanud siia. Käsigranaadid olla nad kesk järve viinud. Paistab, et nad kuritahtliselt meie vastu talitavad. Sõjariistasid meil ei ole ja 100 mehega, mis meil linnas korjatud, paljaste käte-ga ka vastu minna ei saa. Seisukord on selle-poolset iseäranis täbar, et meil nüüd kahe vas-tasega on tegemist. Ka minule ja teistele staa-bis viibivatele ohvitseridele ei anna nad sõja-riistu.“

Seda kurblugu kriipsutab alla F. Vreeman ka 27. novembril Kaitse Liidu Keskjuhatuses esimehele J. Pitkale saadetud kirjas:

„Sakslased näivad päris kuritahtliselt meie vas-tu töötavat. Pilluvad kuulisid tuhandete viisi ja käsigranaatisid koormate viisi Võru järve, aga meile ei anna mitte ühte sõjariistu. — Täna sõit-sid Tallinnast siia 3-sse polku 9 ohvitseri, kelle-dest paaril mehel püssid ühes olid, kuid ära võeti.“

3. jalaväe polgu ülem lausub 28. novembril kell 14.55 telegrammis diviisi ülemale:

„Kohalik saksa väeülemus vastas ühes solda-tite nõukoguga maavalitsuse, linna ja sõjaväe-laste esindajatele, et nad sõjariistu meile ei anna.“

Kui kõik katsed kõigi Saksa asutustega olid nurjunud, siis saadeti Võrust leitnant R. Treimuth Tallinna, et hankida sealt püsse. Tallinna sadamas seisvalt laevalt „Reval“ sai leitnant R. Treimuth 29. novembril Võru Kaitse Liidu jaoks 500 Jaapani püssi ja 100.000 padrunit. Lõuna-Eesti

raudteed aga olid siis veel kõvasti Saksa okupatsioonivõimude käes ja seepärast püsside ja padrunite Võrusse toimetamine nõudis omakorda erilist ettevaatust ning salakauba-veo kohast käitumist. Et saadud relvad ei satuks sakslaste kätte, seks arvati tarbekohasemaks neid mahalaadimisele tuua isegi mitte Võru raudteejaama, vaid Sõmerpalu jaamailema J. Krausmanni kaastööl manööverdati vastav vagun Sõmerpalu jaamas kõrvalteeharule. Omaette seiklusküllase vaheloo moodustab nende relvade kättesaamine Sõmerpalu jaamast, kus asus asjasse mittepuhendatud teravsilma-line Saksa vahimeeskond. Seda ekspeditsiooni juhatas 3. jalaväe polgu II pataljoni ülem kapten (praegu 2. diviisi ülem, kindralmajor) Jaan Kruus. Tema toimetas püssid ja padrunid talu-vankrites õõli vastu 3. detsembril Võrusse ja aetas nad poeglaste gümnaasiumi ruumidesse, Jüri tänaval, 3. jalaväe polgu ohvitseri-vahtkonna hoolde.

Hoolimata tarvituselevõetud ettevaatusest said sakslased relvadest ometi teada enne, kui nendega oleks jõutud varustada kõik ohvitserid ja kaitse-lihtlased. Tekkis jälle uus „diplomaatiline vägi-pulgavedamine“ sakslastega, mille algus kajastub telegrammis:

„Võrust nr. 5. — 3. XII. 1918. kell 6,20 min. Väga rutuline. Eesti Sõjaministrile Pütsile. — Nagu kuulda, tahab saksa valitsus meilt sõjariistu, mis Tallinnast saime, ära võtta. Palun kohe juhatust, mis tuleb niisugusel juhtumisel teha, kas peame sõjariistadega vastu tõrkuma. — Võru maak. Rahvaväe ülem Vreeman.“

Sellele saabus pärast keskpäeva Peastaabi üle-malt vastus:

„Raudteetelegramm nr. 81. Tallinnast. Vastu-võetud 3. XII. 18. kell 10,25 min. Rutuline. Võru, polkovnik Kubo. — Sõjariistu mitte ära anda. Kui nemad seda teevad, siis loeme meie seda oma vastu vaenuliseks väljaastumiseks ja teeme ka omalt poolt tarviliikud sammud. — Larka.“

Vahepeal esinesid sakslased seletusega, et relvade eestlaste hoolde jäämise puhul nad pidavat võimalikuks nende sattumise mittesoovitatasse (enamlaste) kätte. Selle takistamiseks tahaksid nad meie relvade juurde panna sakslaste vahtkonna, meie vahtkonnale lisaks. Senistel kogemustel oli aga meie juhtivatel tegelastel selge, et siis on meie relvade-ladu kindlasti läinud sakslaste kätte ja me oleme endiselt paljakäsi. Kohe asuti selgitama, kuidas saaks sakslasi otsustavalt tagasi tõrjuda, kuid siiski ilma relva-kokkupõrketeta, n. ü. diplomaatiliselt.

Sama 3. detsembri pärastlõunat kutsuti kõik polgu ohvitserid koosolekule polgu staapi, Riia (praegu Kreutzvaldi) tän. 30. Ohvitseride arvamine oli muidugi ka ilma koosolekuta see, et meie peame endid maksa panema ja sakslasi tuleb hurjutada. Kuid koosolek näis siiski olevat kasulik ka üksikute kõhklejate ergutamiseks ja teotsemisviisi ühtlustamiseks nii, et oleks välditud tege-vuse killustamine. Koosolekul valitses pinev meele-olu ja ohvitseride julgus ning optimism mitmekor-distus sedamööda, mida põhjalikumalt selgitati olukorda. Sakslastest ning enamlastest moodustatud tangide survamise ohu vastu tuli polgul vaid oma lihaseid pingutada! Väga meeltülendavalt mõjusid koosoleku juhataja I pataljoni ülema kapten J. Schmidt'i (?) sõnad. Kõigile koosolijatele on aga kui omapärased tänini meelde sööbinud aastatelt vanema ja pool-kurdi kapten A. Hageni (?) esinemine koosolekul. Tema äärmiselt nõrk kuulmine ei lubanud temal tabada koosoleku juhataja ja üksikute koosolijate lühikesi lauseid. Kuid oma

elava ja tegeva vanamehe-loomu tõttu ei kärsinud tema jääda kaasa elamata asjaarutamisest niipalju kui vähegi võimalik. Mööblit oli polgu staabis nii vaevaliselt, et istmeid jätkus vaid koosoleku juha-tusele ja polgu ülemale, ja ohvitserid seisid reas kolme seinääärt mööda. Kapten Hagen asus seisma juhatuse laua lähedale, kust jälgis kärmelt kõnele-jate suuliigutusi. Niipea, kui alustas kõnelemist uus mees, kohe nihkus tema selle juurde, tõstis paremakäe peo kõrva taha, nihutas oma kõrva võimalikult kõneleja suu ligidale ja kuulas hinge-pidades kõnelemist. Kui mitmed juba olid sõna võtnud, siis hetkeliselt tekkivad vaheajast näis Ha-genile, nagu oleks läbirääkimised lõppemas. Kähku astus tema keset tuba juhatuse laua vastu, lausus oma sügaval ninahäälel paar paatoslist lauset sakslaste pahatahtlikkuse iseloomustamiseks, rak-satas hoogsalt rusikaga vastu lauda ja koosolijate üldise lõbusa meeleolu saatel lõpetas lausega: „Kas nõnnamoodi (ise tehes püssiga tulistamise liiga-tuse), või nõnnamoodi (tehes liigutuse, nagu viibiks ta poomisnööri silmuses), aga sakslastele meie püssisi ei anna!“

Koosolekul sõnastati ja võeti ühemeelselt vastu otsus, mille samas kirjutas valmis protokollija alamleitnant M. Saar ja kirjutas alla koosoleku juhataja kapten J. Schmidt:

„1) 3. Eesti rahvaväe polgu ohvitseride kogu otsustas Ajutise Valitsuse käsul Tallinnast saadud polgu tarvis püssisi milgil tingimisel Saksa valitsuse hoiu alla mitte anda. 2) Ohvitse-ride kogu võtab Saksa valitsuse ees täielise vastutuse oma peale, et 3. Rahvaväes olevad püssid mingil juhtumisel mitte usaldavate elementide (enamlaste) kätte ei sattu. 3) Püsside ladu juur-de Saksa karauli panemist, tunnistab ohvitse-ride kogu sõjariistade ära võtmiseks.“ (V. do-kumendi pildistust lhk. 58.)

See otsus, samuti ka Peastaabi ülema telegramm tõlgiti koosoleku lõpul saksaakeelde ja saadeti aja-viitmata polgu ülema erilise kaaskirja lisana Saksa kohalikule komandantuurile teadmiseks. Nagu aga nähtub selle kirjavahetuse säilinud ära-kirjadest, on kaaskirjas telegramm nimetatud mitte „Peastaabi“, vaid „Ajutise Valitsuse“ omaks; niisama on telegrammi tõlke lõppu lihtsalt jäetud kirjutamata telegrammi andja (Larka) nimi. Peale selle on telegrammi teksti tõlkimisel osavasti ka-sutatud haruidast sõnademängu (õieti üheainsa väikese tähe asendamist suure tähega) ja selle abil antud tõlkele hoopis teisesuunaline mõte, mis öeldud alguskeeles, kuigi oluliselt pidades kinni sõna-sõnalisest tõlkimisest. Nimelt eestikeelse al-gupärandi sõnad „kui nemad seda teevad...“ on tõlgitud: „wenn Sie das aber doch tun...“ Nii viisi eestikeelne Peastaabi ülema informeeriv lause sakslaste kohta („kui nemad seda teevad“) on tõl-gitud saksaakeelde Ajutise Valitsuse hoiatavaks kä-suks 3. jalaväe polgule („kui Teie seda aga ometi teete“). Et seda mõtte teisendamist polgu huvides on toimetatud teadlikult, seda tõestavad lisaks ka ohvitseride kogu otsuse motiivid, mis on silma-paistvalt toetatud „Ajutise Valitsuse käsule“. Kül-lap oma otsusele suurema kaalu saamise vajadu-sele lisaks oli polgul vaja sellise „Ajutise Valit-suse käsu“ taha asumise abil ka tagasi tõrjuda sakslaste seletusi, nagu polk omal algatusel toimiks kohapeal saksavaenulisel. Võtsin küll osa sellest koosolekust, kuid ei suuda meelde tuletada, kas sellest mõtte teisendamisest oli ka juttu koosole-kul, või oli see otsustatud kitsamas ringis 3. jala-väe polgu ja Võru Kaitse Liidu vanemate juhtide vahel.

Kõrgele
3 Eesti Rahvaarmee polgu ohvitseride
kogu Pööstokolits.

Konsoleent juhatab Kapten Schmsiedt
kirjakuimetaja Al. L. Saar.

- 1) 3 Eesti Rahvaarmee polgu ohvitseride kogu sõn-
tas ajutise valitsuse käbe Tallinnast jaa-
dud polgu tarris piispi mingil tingimisel
Saksa valitsuse kinn alla mitte anda.
- 2) Ohvitseride kogu nõuab Saksa valitsuse us-
tavelise vastutuse oma peale, et 3 Rahva-
armee demaršid piispid mingil juhtumisel
mitte ripaldanate demaršidele (enamlaste)
kätte ei jattu
- 3) Piispid lada juurele Saksa karanu ei pa-
nemist, tunnustab ohvitseride kogu jõu-
niustade ära ~~andmist~~ võtmiseks

3 det. 1918
Võrus.

Konsoleent juhataja
Kapten Schmsiedt
Kirjakuimetaja Al. L. Saar
Läbi aruandmise, demaršidega mitte tegeleda
Kõrgema Jaga
Al. L. Saar

3. Jalaväepolgu ohvitseride kogu otsus oma esimeste relvade kaitseks.

Eelkirjeldatud 3. jalaväe polgu samm murdis küll Võrus ja selle lähemas ümbruses asetsevate sakslaste ühbed võimudemonstratsioonid. 3. jalaväe polk võinuks sakslastest sõltumata hakata Eesti kagupiiride kaitset korraldama. Aga kahjuks meile, saavutasime selle võimaluse liiga hilja: enamlasted olid vahepeal jõudnud Võru linna värvate ette. Lisaks sellele, neli päeva hiljem (7. detsembril) sakslased meie teadmata sõlmisid enamlastega kokkuleppe, mille järgi nad nõustusid Võru linna lahkelt üle andma enamlastele. Viimane toiming osutus tähtsamaks lõplüüks ahelale, mida sakslased septsid eestlaste korrastamise pidurdamiseks Võrus. Nagu kurjaks pilkeks sai 3. jalaväe polgule osaks viimaks taanduda Võrust — Sõmerpalu, Hauka, Otepää suunas — sakslaste kodumaale marssimist katva järelväena.

Sõnades püüdsid sakslased meile Võrus selgeks teha, nagu nad oleks „maksimalistide“ (enamlaste) vastased. Seega süvendasid nad meie naiivset arvamist, nagu nad liitlaste nõudel jääks meie piire kaitsema seniks, kui meie oleme jõudnud endid sõjaväelisel korrastada. Oma käitumisega Võrus tõestasid sakslased meile aga päris selgelt, et nad on ustavad enamlaste liitlased. Ja nagu selle ajakirja 1. numbris (lk. 7) E. L a a m a n k a tähelepanu juhib, tunnustab nüüd tagantjärele (1935.) Saksa valitsuse tolleaegne ülemvolinik Läänemere- maadel A. V i n n i g ise oma raamatus „Heimkehr“, et sakslased pidasid päris tõsiselt enamlasti oma liitlasteks eestlaste vastu.

Tallinnas, okt. 1936. a.

1. detsember 1924. a.

Ülevaade kommunistide riigipöördekatsest.

Kolonelleitnant O. Kurvits.

Käesoleva aasta 1. detsembril möödub 12 aastat ajast, mil kommunistid korraldasid Tallinas riigipöörde katse. Pärast Vabadussõda oli see üritus esimeseks tõsisemaks hädahojuks Eesti riiklikule iseseisvusele ja rahva vabadusele, mis õnneks suudeti aga likvideerida väga kiirelt. See päev on küll üldiselt meelde jäänud, kuid sündmuse üksikasjad, isegi peajoontes on ajajooksul ununenud, samuti puudub ülevaade sellest meie võrsuval noorsool. Tohiks sellepärast olla õigustatud ja huvipakkuv selle kurva sündmuse juures vähe üksikasjalisem peatumine.

1. detsembri mässukatse oli pikemaajalise sihikindla ettevalmistustöö viil, mida tehti nii piiritaga kui ka kodumaal. Selle tegevuse eesotsas seisis Kommunistliku Internatsionaali Eesti Sektsioon, kus tähtsamate tegelastena figureerisid tuntud eesti enamlased Anvelt, Räätsas, Vakmann j. t. Sektsioonil olid kasutada suured rahasummad. Püüti igateviisi diskrediteerida Eesti riiklikku korda ja luua vaenulikkude meeleolu selle vastu. Eesti proletariaati õhutati avalikule mässule.

Enamline, kommunistlik kihutustöö siserüügis algas õieti juba iseseisva Eesti loomispäevadel, muuttes olude sunnil ainult oma väliskuju. See tegevus arenes avalikult ja põrandaall. Avalikult võidi seda arendada isegi Riigikogu seinte vahel. („Ühise väerinde“ tegevus).

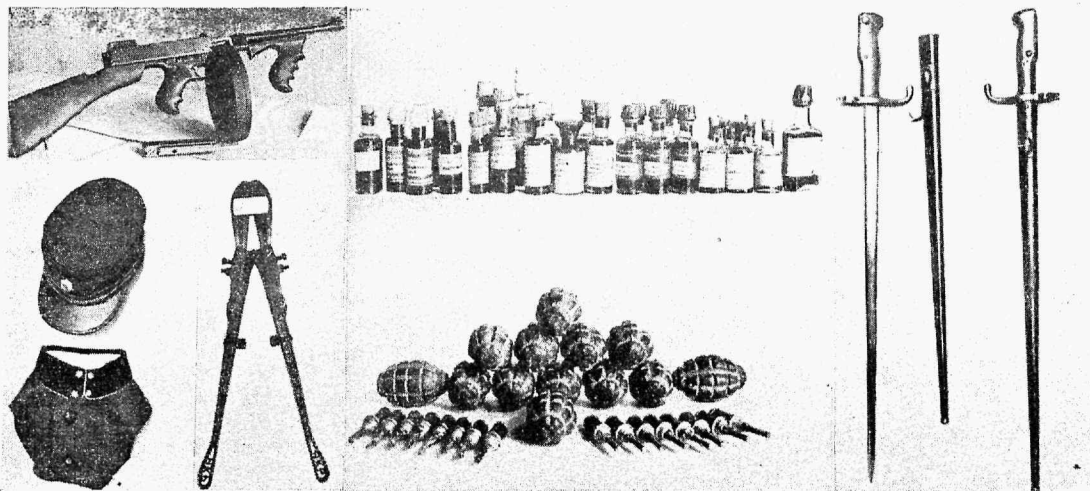
Põrandaall aga asuti energiliselt kommunistlike rakukete loomisele, mis hiljem arendati lööksalkadeks — aktivistide lahing-gruppideks, kelle ülesandeks pidi olema võimu vägivaldne haaramine. Kõigi katsete peale vaatamata ei suudetud kohapeal süiski saada ettenähtud vajalikkude arvu mehhi, vaid lööksalku tuli lõvendada salaja üle piiri tulnud meestega, kes olid ettevõtteks eriliselt väljaõpetatud. Olemasolevatel andmetel võis viimaste arv tõusta umbkaudselt 100 mehe peale. Üle piiri tulek teostus mitmes kohas 28. ja 29. novembri vahel. Ka relvi toodi kaasa. Relvadeks olid mässulistel peamiselt automaat- ja harilikud revolvrivid ja mitmesugust süsteemi käsigranaadid; vintpüüsse oli vähe, kuna nende hankimine kohapeal ja üle piiri sissetoomine oli raskendatud. Juhid olid pea eranditult tulnud piiri tagant. Üldjuhiks oli Jaan Anvelt.

Novembri viimastel päevadel jõuti organiseerimistöödega nii kaugemale, et arvati paras aeg olevat üleminekuks tegudele, et vägivaldselt,

relvastatud jõuga haarata enda kätte võim, eestkätt meie riigi pealinnas ja selle järele ka mujal, luues võimaluse selle järele appi kutsuda piiri taga valmisolevaid jõuke. Sarnasel viisil prooviseeritud välisaktsioon oleks süis kogu maailma ees tembeldatud oma riigi siseasjaks, et vältida sellega välispoliitilisi sekeldusi. Nii oli see omalajal sündinud ka Gruusias.

Väljaastumise ajaks määrati 1. detsembri varahommik. Kõik lööksalklased kogunesid öösel nendele määratud kogumiskohtadesse, milliseid oli mitu. Peastaap asus alul Kadaka teel, kust aga varsti üle viidi Tõnismäele. Sinna kogunes üldse 17 inimest. Saanud käskjalgade kaudu andmed kõikidest koondumiskohtadest, andis Anvelt löökgruppidele käsu tegevuse alustamiseks, kusjuures igale grupile olid kindlaks määratud eriülesanded. Esmajoones katsuti vallutada kaitseväe- ja teisi tähtsamaid valitsusasutusi, kusjuures sündmustekäik kujunes järgmiseks:

Kaitseministeeriumi tungis kell 05.30 umbes 20-meheline lööksalk ministeeriumi lähedusest koonduskohast Lailal tän. Osa lööksalklasi olid improviseeritud sõdurirüetuses. Sel momendil viibis lahtise siseukse juures tunnimehena reamees Keng, kuna vahirühm magas omas ruumis; korrapidaja allohvitser oli valvetoas, korrapidaja ohvitser aga viibis ringkülgul maja ülemistel kordadel. Kaks sissetungijat avasid tunnimehe pihta revolvrivrite, kes enese kaitseks suutis täägiga raskelt haavata ühte sissetungijat. Kiirelt visati staabi komandandi kapten H. Vunn'i ja vahirühma ruumide ette mitu käsigranaati ja üks väga tugevajõuline pomm, mis lõi läbi jalapaksuse betoonpõranda ja lõhkus trepikoja ja teiste lähedalasuvate ruumide aknad. Selle järele osa mässajaid tormas trepist üles, et oma võimusesse saada kaitseväge telefoni-keskjaama, mida nad aga üles ei leidnud, kuna olid selle asukohast valesti informeeritud. Teine osa mässajaid aga püüdis tungida vahirühma ruumi. Ka see ei õnnestunud, kuna veltveebel Aman, korrapidaja allohvitser kapral Brückler ja tunnimees Keng suutsid avada tule; ka alarmeeriti kohe vahirühm. Maja õuelt avati kuulipildujatuli nende ruumide pihta, millesse olid kommunistid suutnud sisse tungida. Julge vastuhakkamine viis mässajad segadusse ja nad põgenesid korratuses. Üks neist ei suutnud seda teha ja pugus kappi, kus ta aga kohe avastati ja vastuhakkamisel maha lasti. Mäs-

Vasakul üleval: Kommunistidelt äravõetud püstol-kuulipilduja „Thompson“. — Vasakul all: Kommunistidelt äravõetud „leitnandi munder“ ja käärid, millega kommunistid Tondil löiksid okastraati. — Keskel üleval: Kommunistide „ambulants“ joodipudelitega. — Keskel all: Kogu käsigranaate, millega kommunistid olid varustatud. — Paremal: Kommunistidelt äravõetud „külmad relvad“.

sajate väljalöömisel Kaitseministeeriumist oli väga suur tähtsus, kuna sinna põis varsti koguneda suuremal arvul ohvitseri ja sealt juhiti kogu mässukatse likvideerimist.

End. siseminister K. Einbundi korterisse, Kaevu tän. nr. 1 katsus sissetungida salk, millesse kuulusid teiste hulgas ka mässajate juhid Lillakas, Käär ja Vakmann. Korterit aknasse visati käsigranaat, mis aga põrkas vastu aknaraami ja kukkus tänavale. Selle järele avati akende pihta püssituli ja katseti uksest sisse tungida, mis aga ei õnnestunud. Millegipärast hirmusid kallaletungijad ja põgenesid.

Balti jaama tungis paarikümmemeheline kommunistide jõuk raudteetöölise J. Vakkere'i juhatusel umbes samal ajal ja võttis selle kerge vaevaga oma alla, kuna siin rahuaja oludes puudus igasugune sõjaline kaitse. Maha lasti rajooniülema Hermann Ubini ja kordnik Mihkel Mutt. Jaamaametnikud arreteeriti. Hulk ohvitseri, kes hommikuse rongiga tahtsid sõita Tondile Ohvitseride Täienduskursustele, arreteeriti samuti jaamas, ilma et ootamatutes keegi oleks saanud avaldada vastupanu, mis seal oleks olnud ka mõtetu. Jaama saabuvate rongide reisijad otsiti hoolega ja toorelt läbi. Jaama välistrepil surmati teedeminister insener Karl Kark. Temale oli koju telefoneeritud, et raudteel on mõned sillad õhku lastud, mille parandamiseks tarvis remontrong välja saata. Ka J. Anvelt ise oli ilmunud jaama. Ta oli eriti närviline ja erutatud. Korduvalt andis ta käske raudteetöölisi

kinni pidada ja sundida mässajatega ühinema. Niipea aga kui väljas valitsuse vägedega algas tulevahetus, oli J. Anvelt esimeste seas, kes jammast plehku pani. Kommunistid ise tunnistasid hüljem, et kordniku mahalaskjaks olnud J. Anvelt.

Esimese katse jaama vallutamiseks mässajate telt tegi ratsapolitsei, mis aga ebaõnnestus — politseinikud löödi tagasi. Nüüd tehti jaama vallutamine ülesandeks Allohvitseride Õppepataljoni kahe rühma suurusele salgale kolonelleitnant H. Rossländer'i juhatusel. Pealetung jaamale algas kell 08.15 Laia tänava kaudu. Kino „Rekordi“ kohal (praegu lammutatud, asus Tornideväljaku vaksalipooles otsas) paiskusid rühmad ahelikku. Samal ajal olid jaamaesisele välja jooksnud mõned kommunistid, kes karjusid: „Ärge laske, omad!“ Kol.-leitn. H. Rossländer, et ärahoida võimalikke arusaamatusi, jooksis ettepoole vaatama, kuid tema pihta avati kohe äge tuli. Kol.-lt. H. Rossländer sai jalast raskesti haavata ja langes tänavale maha; ta suri haiglas mõne päeva pärast. Pärast kol.-lt. H. Rossländer'i haavatasaamist võttis juhatuse oma peale major K. Ainsoni. Jaama hakati ügedalt tulistama ja viidi mehed selle järele tormijooksule. Kommunistid põgenesid üle raudtee Kopli tänava sihis; neli neist langes jaamas vangi. Telliskivi tänaval kohtas J. Anvelt ametisse minejat mereväe kapten-major K. Stern'i, kelle ta surmas revolverikuuliga. Balti jaama vallutamine sündis väga kiirelt ja energiliselt, millega päästeti hulk inimesi otse surmasuust,

sest kommunistid tegid juba ettevalmistusi vangistatute mahalaskmiseks. Kui juam juba oli tagasi võetud, jõudis Toompealt sinna ka kindral E. Põdder oma salgaga ja aitas kaasa korra jäluleseadmiseks ja juamu ümbruse puhastamiseks kommunistidest.

Toompea vallutamiseks sündis kommunistide kogunemine Paldiski maantee rajoonis, kust nad koondati Toompeale ühe osavõtja korterisse, Rahukohtu tänaval. Osa võttis sellest umbes 15—20 meest, neist palju Vene Tsentrosojusi ja Dobrofloti sadamatöölisi. Kogu tegevust Toompeal juhtis endine Riigikogu liige kommunist Rea. Teotseti kahes salgus, millest üks siirdus Toomkiriku juurest Kooli tänava kaudu Toompea lossi ja teine salk Duglase tänava kaudu Riigivanema majja. Kuna Toompea asutuste juures seisvate tunnimeeste ülesandesse ei kuulunud möödakäivate inimeste kinnipidamine ja kontrollimine, siis õnnestus mässajatel läheneda neile poolpimeduses tähelepanematalt ja relvi käest ära kiskuda. See sündis umbes kella 5 paiku. Edasi tungiti Riigikogu hoonesse, Toompea lossi vahtkonna ruumi. Kuna vahtkonna püssid olid sissekäigu läheduses, siis läks kommunistidel korda neid enne oma kätte saada, kui kohale suutsid jõuda vahtkonna sõdurid. Üks viimastest, J. Bergson, kes püüdis jooksta püsside juure, lasti maha, kuna teine sõdur sai raskelt haavata. Nüüd seati valvepostid välja ja hakati lossi teenijaid ja juhushlikult sinna tulnud isikuid arreteerima. Riigikogu teistesse ruumidesse ja Valitsuse ruumidesse sissetungimise katseid teha ei jõutud.

Riigivanema majja ees kisti tunnimeestelt samuti püssid käest ja kui kõlistamise peale avati välisuks, tungiti sisse ja hakati tagaotsima Riigivanemat K. Akelit. Õnneks suudeti aga lukustada siseruumide ukсед ja nende lahtitegemine nõudis aega. — Kaarli tänavalt sõitis Toompeale üles lahtine auto Toomkooli inspektor E. Grünvaldt'iga. Mässajad avasid auto pihta püssitule ja haavasid E. Grünvaldt'i peast surmavalt. Selle järele surmasid nad ka autojuhi H. Burmeister'i.

Esimestel teadatel Toompea sündmustest organiseeriti Toompea puhastamiseks mässajatest viibimatult kaks tugevat lööksalka, millesse kuulus hulk ohvitseri. Üht salka juhatas kolonel K. Parts. Ka soomusauto, kolonel O. Raudvere juhtimisel, astus tegevusse. Esimesena jõudis Toompeale soomusauto, varsti jürgnesid Kaarli ja Komandandi tänavate kaudu, ahelikus pealetungides, ka lööksalgad. Pisut hiljem jõudis Toompeale ka kindral E. Põdder oma salgaga, mis koosnes peamiselt ohvitseridest. Mässajad avasid küll tule, kuid nende vastupanu

Kommunistide riigipöörde katse Tallinnas, 1. dets. 1924. a.

Kommunistide visatud pommist tekitatud auk pörandas, Kaitseministeeriumi majas.

likvideeriti kiirelt. Kella 07.30 oli lahing lõppenud ja kord täielikult jälule seatud. Toompea vallutajatel-mässajatel õnnestus põgeneda Toompea lossi akendest Schnelli tiigi üürse puistiku kaudu Balti jaama tagusesse linnaossa; osa neist tabati hiljem.

Postkontori vallutamine oli kommunistidel üheks esimeseks sammuks, et katkestada sidupidamist valitsusasutuste vahel, sest asub ju ka telefoni-keskjaam postkontori majas. Kuna tol ajal postkontoris politseilist valvet polnud, sündis nii postkontori kui ka telefoni-keskjaama vallutamine ilma ühegi vastupanuta umbes 10—12-mehelise lööksalga poolt, kes oli koonduanud ühte majja Narva maantee algul. Telegrafi ja telefoni mässajad ei kasutanud, olles selleks nähtavasti liialt võhikud. Sissekäigu ukse juurde jäetud valvepost arreteeris kõik juhushlikud sissetulijad ja tööleruttavad ametnikud. Teiste hulgas sai selle saatuse osaliseks ka linnapolitsei ülem J. Saar. Postkontori vabastamiseks saadeti üks laskurühm Allohvitseride Öppepataljonist ja üks soomusauto. Ka jõudis omal algatusel kohale E. Põdder 5-mehelise salgaga, kes vastasmaja teiselt korralt avas mässajate pihta tule. Esimene katse majja sissetungida üpardus, alles teisel katsel pääseti sisse. Üks kommunistidest, kes meie kaitsevüelaste peale viskas käsigranaadi, lasti kohapeal maha, teine sai surma põgenemisel.

Kitsaroopalise raudtee Sadamajama, kus peale ühe politseiniku ei olnud muud valvet, vallutasid kommunistid samuti ilma vastupanu leidmata umbes 5-mehelise lööksalgaga, kel oli koondamiskoht Juurdeveo tänaval. Vahil olev kordnik H. Lossmann lasti maha, samuti ka jaama korrapidaja, jaamaülema abi J. Laanus. Rongide liikumine katkestati ja kõik sõidule tulejad vangistati. Jaama lähedal saagiti ühenduse katkestamiseks maha paar telefoniposti. Kui umbes 1½ tunni pärast jaamale lähenes kaitseväge salk, pistsid mässajad ilma vastuhakamiseta jooksu.

vai, alles neljas käsigranaat lendas ruumi, kuid suudeti seal enne lõhkemist teha kahjutuks, millega ära hoiti suurem õnnetus. Vahepeal oli osa politseinikke suutnud avada majast püssi- ja automaatrelvade tule kallaletungijate pihta, teine osa aga tormas majast välja ja püüas osu kallaletungijaid ümber. Kaks kommunisti said kohapeal surma. Kallaletungi likvideerimud, sõitis politsei ratsareserv kohe välja, et mujal kaasa aidata korra maksmapanekul.

Ka mitmesse politseijaoskonda tungisid mässajad sisse ja surmasid oma kohuste täitmisel viibivaid politseinikke ka tänaval.

Kommunistide riigipöörde katse Tallinnas, 1. det. 1924. a.

Kristiine heinamaa konspiraatiivkorteris mässulistelt äravõetud esemed.

Eeluurimise vanglat Vene tänaval, oli mässajatel samuti kavatsus vallutada, milline ülesanne pandi Kullasepa tänavale koondatud lööksalga peale, kes pidi vangla ukсед käsigranaatidega purustama, vangivalvurid kahjutuks tegema ja vangid vabastama, ühinemiseks mässajatega. Kuna suuremal arvul relvi, vangidele väljajagamiseks, loodeti saada teistelt lööksalkadelt pärast nende ettevõtte õnnestumist, see aga ei sündinud, siis valgusid salga liikmed ükshaaval laiali, nähes ettevõtte luhtumist.

Politsei ratsareservi vallutamiseks, Polgu tänaval, koondati suurem, umbes 40-meheline lööksalk kolme kohta: Heeringa, V.-Arehna ja Puuvilla tänavatele. Ratsareservi eluruumisse püüti visata kolme käsigranaati, mis aga õnneks hoonesse ei sattunud, vaid lõhkesid täna-

Kaitseväge osadele loomulikult oli pööratud kommunistide kõige suurem tähelepanu. Keskasutuse, Kaitseministeeriumi vallutamiskatsest oli juttu juba ülal, üksikute väeosade vastu sihitud aktsioon kujunes järgmiseks:

Kaitseväge ühendatud Õppeasutusi, Tondil, pidasid kommunistid Tallinna garnisoni kõige tähtsamaks elavjõuks, mille oma võimkonda saamisele pöörati selle tõttu eriline tähelepanu, seda eriti veel ka selle tõttu, et Tondil asus Kv. Varustusvalitsuse käsirelvade ladu ja relvadest tundus kommunistidel olevat just suur puudus.

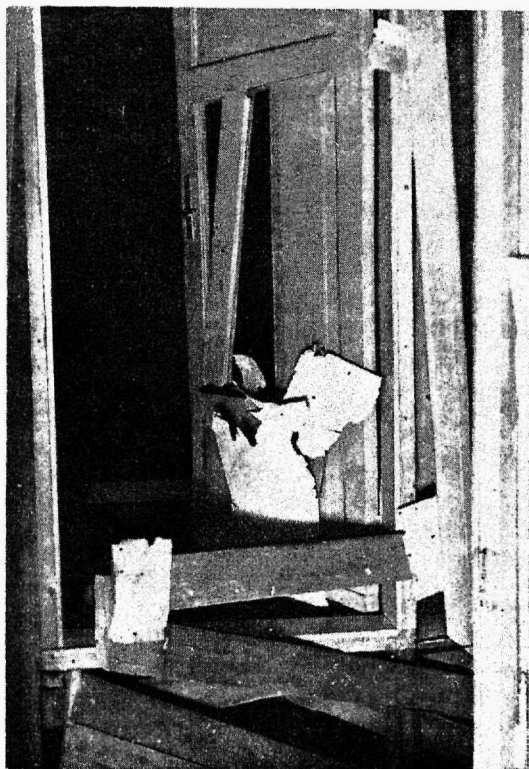
Kommunistide kogunemine, kallaletungiks Tondile, algas juba 30. nov. õhtul kella 21.00 paiku. Kogunemiskohaks oli Reimani maja Kristiine heinamaal, umbes pool kilomeetrit Tondi

kasarmuist põhjapoole. Siia ilmusid üksikult ja vähemate gruppidena üldse üle 50 kommunisti, kellel kogu öö ära kulus mitmesuguste ettevalmistuste tegemiseks. Juhtideks olid kommunistide silmapaistvamad tegelased. Kõigile meestele anti kätte relvad, enamasti revolvrüd; püsse oli vähe, peale selle oli üks Colt-Thompsoni süsteemi püstol-kuulipilduja. Osa löökrühmlasi riietus ümber kaitsevæelaste vormi, neist paar meest ohvitserideks. Kell 05.00 hommikul algas liikumine, kuid mitte otsesihis üle lageda välja, vaid ringi tiheda võsa ja metsa kaudu, üks osa kadettide elamisruumi (kasarmu), teine osa kadettide kasiino peale. Et tol ajal kasarmute ümber puudus kindel aed, siis oli ligipääs kerge; okastraat- aed lõigati läbi eriliste kääridega. Arvamisel oles, et korrapidaja ohvitser viibib kasiinos, visati sinna käsigranaat, mis aga ei tabanud kedagi. Teine salk jooksis kasiinost mööda kolmanda kasarmubloki juurde, mis piirati ümber ja visati läbi akende kümnekond käsigranaati sisse. See sündis kell 05.27, nagu näitas seismajäänud kell ühe surmasaanud kadeti taskus. Selle järele tungis umbes kümnekond meest, kasutades tekkinud segadust, kasarmusse, kus üks osa avas alumisel korral läbi lahtiste uste tule voodidest üleshüpanud kadettide pihta, kes tahtsid joosta tahapoole ruumi püsside juurde. Korrapidaja kadett lasti kohe maha. Teine osa löögimehi jooksis trepist üles teisele korrale, kus samuti magasid kadetid. Alt kostev müra oli neid seal juba hoiatanud. Korrapidaja kadett P a a s, kuuldes all laskmist, käskis kadett P e s u r i t ja J o h a n s o n i, kes parajasti olid tulnud pütkonnast, minna järele vaatama, mis juhtunud. Haarates püssi, jooksis P e s u r alla, kus peaaegu rinnuti kokku sattus ülestungivate kommunistidega. Ühe neist lasi ta maha, teist haavas ja kukkus siis ise maha, kolmest kuulist raskelt haavatuna. Ootamata julge vastupanek viis ründajad segadusse, nad tormasid varsti rüsinal ruumidest välja; väljasolijad avasid korraks veel korratu tule kasarmu akende pihta ja kadusid siis ööpimedusse. Kiirelt riietusid nüüd kadetid ja asusid, kohalejõudnud ülemate juhtimisel, ümbrust puhastama. Kommunistide „staap“ — Reimani maja piirati sisse ja seal vangistati mõned mässajad ja saadi kätte hulk mitmesugust varustust. Samuti läks korda tabada autot kommunistidega, kes olid tulnud juba relvade järele, linnaviimiseks. Üldse tabati 8 kommunisti; maha jäi nende poolt 2 surnut ja 1 haavatu. Kommunistide rünnaku tagasilöömine nõudis süiski kadettidelt õige rohkesti ohvreid: langesid kadetid A r n o l d A l l e b r a s, A l e k s a n d e r T e d e r, A l e k s a n d e r T o m b e r g ja A u g u s t U d r a s; haavata said 10 kadetti, neist 2 raskelt: J a k o b s o n, E c k b a u m,

H a n n i, M ö l d e r, P e s u r, S a u l e p, S t a m m, M i k k, D r e i m a n n ja S t e i n b i c k.

10. J a l a v ä e R ü g e m e n d i s t a b a s k o m m u n i s t i d e k a l l a l e t u n g t e g e l i k u l t a i n u l t r ü g e m e n d i k a s i n o j a r ü g e m e n d i s t a a b i r u u m e. K a l l a l e t u n g i s v ö t t i s o s a u m b e s p a a r k ü m m e n d m e e s t. K a l l a l e t u n g t e o s t u s t ä i t s a o o t a m a t a l t. K a s i n o s

Kommunistide rüüripöörde katse Tallinnas, 1. det. 1924. a.

Kommunistide pommi lõhkemisest purustatud uks
Kaitseministeeriumi majas.

surmati kolm ohvitseri: Piirivalve Valitsuse nooremleitn. H a r a l d B u s c h (oli Siseministri adjutantiks), Sidepataljoni nooremleitnant O s k a r - M a r t i n P u n i s s o n ja 10. jal.-rüg. noorem-ltn. H e l m u t V i i b u r g. Rügemendi staabi ruumes haavati korrapidajat kirjutajat. Kuritöö korda saatnud, põgenesid kommunistid kiirelt, kuigi siin neile keegi vastu ei saanud hakata.

A u t o t a n k i d e R ü g e m e n d i p e a l e r a j a s i d k o m m u n i s t i d õ i g e s u u r i l o o t u s i, k u n a n e i l o l i k o r d a l ä i n u d l u u a s e a l v ä i k e s t „r a k u k e s t“, m i l l e h i n g e k s o l i T a n k i d e K o m p a n i i n r. 2 n o o r e m - a l l o h v i t s e r L o o r e n t s, k e s o l i k a ü h e k a l l a l e t u n g i v a s a l g a j u h i k s. T a n k i d e g a r a a s h i j u u r d e t u l l e s, M ä e k a s a r m u s, k i s k u s ä r a a n d j a L o o r e n t s t u n n i m e h e l t r e l v a k ä e s t j a t e g i g a r a a s h i s t a n -

kid liiklemisvõimetuteks, katkestades magneetoühenduse küünlatega. Üks tank aga seati sõiduvõimel, millele asus Loorents ühes osa kaaslastega. Niipea kui kompaniis teada saadi kommunistide avantüürist. Kaptein alarmeeris revolvrüüri meeskonna ja viis nad ahelikuga garaashi peale, avades ägeda tule. Edasitunnides tormasid veltv. Kaptein, noorem-allohv. Madisson ja ream. Tinni garaashi sisse, kusjuures viimane sai raskelt haavata. Kommunistid jooksid ruumist välja ja põgenesid korraldust, relvi maha pildudes. Kuid vahepeal oli Loorents tanki saanud panna liikuma ja sõitis sellega garaashist välja kasarmu õuele. Veltv. Kaptein jälgis hoolega tanki tegevust ja andis Loorentsile käsu tank viibimata seisma jätta. Vastuseks avati lahtilikud luugist revolvrüüri. Seda momenti kasutasid aga omakorda veltv. Kaptein ja n.-allohv. Madisson, kes nägematult hüüsisid tankile juurde ja surmasid riigiväe. Sellega oli kommunistide kavatsustele, oma käsutusse saada tanki — kriips peale tõmmatud.

Vähe hiljem, kui Tankide Kompaniile, tungisid mässajad kallale ka Tankide Divisjoni Õppejaoskonnale Gildi tänaval, kus aga meeskond suudeti õigeaegselt alarmeerida ja lahinguvõimel seada. Kallaletung likvideeriti kuulipilduja mõne lausa.

Sidepataljoni osad paiknesid suuremalt jaolt Mäe kasarmutes, kus asus Tankide Kompaniigi, nagu märgitud juba eelpool. Sellepärast arenes tegevus siin ühte-aegu Autotankide Divisjoni. Kallaletung pataljonile teostus täiesti ootamatult umbes kella 05.00 ajal. Korrapidaja ohvitser kv.-am. Adolf Eller surmati pataljoni staabis Gilde tän., selle järele salk tormas Mäe kasarmusse. Õppekompanii veltv. Schaurup suutis oma energilise tegevusega siin aga korraldada vastupanu ja kallaletung likvideeriti.

Lennuväe asutustest tabas määsuline tegevus ainult Maalennu Divisjoni Lasnamäel, mida mässajatel korda läks vallutada mõne äraandja abil sealsete sõdurite seast, kellega varem oli loodud side. Et see asutus oli linnast eemal, siis võisid mässajad seal kõige kauem püsida.

Lööksalga koondumiskohaks oli Narva maantee Kadriorupoolses otsas asuv maja. Salga juhiks oli leitnandi vormi ümberrüüetatud Roobach; eestvedajaks ja teejuhiks oli avio-motorist Kaat. Kogunemine sündis 30. nov. kella 14.00—17.00 paiku 1—2 kaup, et mitte äratada tähelepanu. Öösel jagati välja relvad — revolvrüüri ja käsigranaadid, kuna vintpüsse oli kõigest kaks. Liikumine Narva maanteed mööda algas hommikul kella 04.00—05.00 vahel. Minnes

rüüstati ära politsei 2. jaoskond, kus politseinikud kõik laiali aeti. Edasi liikudes kohtas lööksalk „Russalka“ mälestussamba juures kahte püürivalvurit. Üks neist, ream. Kruusmann, kes hakkas vastu, lasti kohapeal maha, kuna teine sunniti salgaga kaasa minema. Lennuväe angaarideni jõudes, peatus salk ja Kaat läks vaatama, kas kõik on rahulik. Selles veendunud, tungisid mässajad Kaati eestvedamisel sõdurite magamisruumidesse ja äratasid need üles, revolvrüüritest õhku lastes. Selle järele kanti olemasolevad relvad hunnikusse ja võeti valve alla, samuti relvadeladu, kus kuulipildujad ja laskemoon. Ülesvirgunud sõduritele teatati, et linnas on nõukogude valitsus võimu oma kätte haaranud, mispärast pole enam mingit mõtet vastuhakkamiseks. Jäädigi ebamäärase olukorra tõttu passiivseks. Korrapidaja ohvitser arreteeriti, samuti ka hiljem teda vahetama tulnud ohvitser. Vahepeal oli ka aerodroom üle võetud ja asuti välise hädaohu vastu kaitse korraldamisele. Osale sõduritele jagati välja relvad ja käsutati nad ahelikku. Samuti seati üles kuulipildujad. Sõdurite enamus teotses vastutahtmist, kuid teadmatus selle kohta, mis sünnib linnas, milleks kaasa aitas Lasnamäe isoleeritud olukord, surus alla igasuguse aktiivsuse.

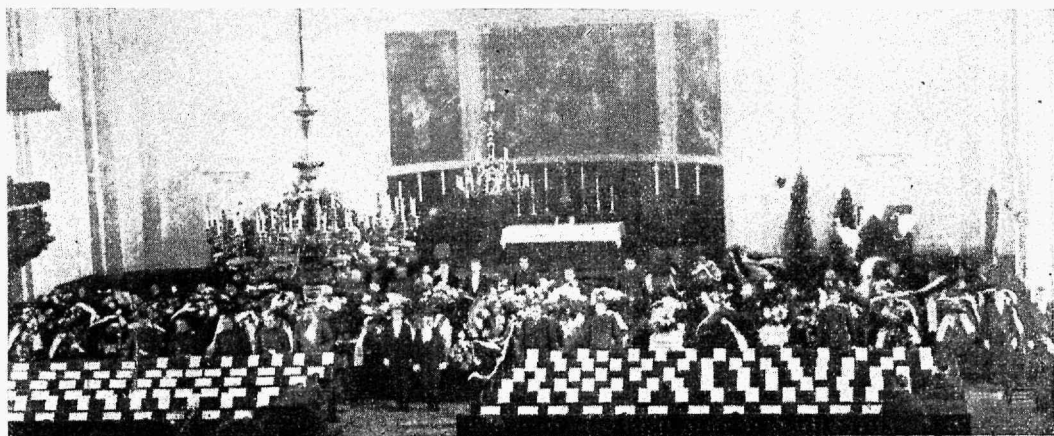
Samal ajal Lennuväe Rügemendi staabis tehti kiireid ettevalmistusi aerodroomi tagasivõtmiseks kommunistidelt. Et viimased seal sees, selle kohta sai rügemendi ülem esimesed teated telefoni teel kella 06.00 paiku, mil korrapidaja ohvitseri abi veel jõudis kõlistada, et nemad seal enam ei ole peremehed. Asuti ohvitseridest ja sõduritest koosnevate salkade moodustamisele. Kell 09.30 algas Lasnamäe alt pealetung aerodroomile kolmes salg, kel igalühel oma juhataja. Üldist tegevust juhtis major (praegu kolonelleitnant) Haas. Pealetungile asus ka ratsaeskadron. Kuid kallaletung arenes siiski võrdlemisi visalt. Alles soomusauto tegevusväljale ilmumine tõi hoogu ja viis vaenlase segadusse. Vastupanu aerodroomilt oli võrdlemisi nõrk. Nähes valitsusvägede lähenemist, lasid sõdurid maha ühe sissetunginud kommunistidest, lööksalga organiseerija Grünreichi. Nina-mehed Roobach ja Kaat, nähes, et enam pole pääsemist, käsutasid väe võimuga lendureid kahe lennukiga neid ära viima. Kell 11.35 tõusidki kaks lennukit õhku; sõdurid avasid nende pihta kuulipildujatule, mis aga ei tabanud. Lennuk, millel asus Roobach, jäi teisest maha. Narva jõest üle jõudes teatas motorist Päev, et mootori karborator on rikkes ja maandus lepikusse. Kuuldes, et Vene piirini ainult 4 km, pistis Roobach jooksma, kuid haavati püürivalvuri poolt ja võeti vang. Kaati lennuk maandus Vene piiri taga Volossovos.

Kommunistid olid ettenäinud ka teiste garnisonide Tallinnasse appituleku takistamise. Selleks kavatseti õhku lasta Mustjõe ja Vasula sildu.

Mustjõe raudteesilda, Aegviidu ja Mustjõe jaamade vahel, tahtsid mässajad õhku lasta, et takistada soomusrongide liikumist Tapalt Tallinna. Selle ülesande teostamine jäi Dobrofoli töölise J. Lintropi hooleks, kes Mustjõe ümbrust hästi tundis. 30. nov. õhtul sõitis ta kahe Venemaalt tulnud nooremehega Tallinnast Aegviitu, kust raudteeliini mööda tulid tagasi kuni Mustjõe sillani. Siin oodati metsas kuni hommikuni. Umbes kell 06.00 järgmisel hom-

veres ja raske raudteeõnnetus jäi tulemata. Silla vigastus ei olnud raske — osa lõhkeaineid oli jäänud plahvatamata. Vigastus parandati varsti, nii et sama päeva õhtul juba rongid võisid üle sõita. Ka paar telefoniposti olid kurjategijad silla lähedal maha saaginud, kuid traadid, peale paari, olid jäänud vigastamata ja ühendus katkestamata.

Ettevalmistusi riigipöördeks tehti ka väljaspool Tallinnat, ehkki vähemas ulatuses, kuna puudusid selleks jõud, sest ka provintsi tuli kommunistidel tahes-tahtmata tõmmata ustavaid mehi Tallinnasse kokku. Aktiivsed ettevalmistused provintsis piirdusid, välja arva-

Kommunistide 1. dets. 1924. a. riigipöörde katse ohvrid puusärkides, Kaarli kirikus Tallinnas.

mikul asetati kaks sõduri jooginõust valmistatud pommi, pikkade süütenööri-dega, raudteesillal roobaste külge ja pandi siis varsti plahvatama. Mehed tahtsid parajasti oma töö tagajärge minna vaatama, kui silmapiirile tuli raudteevaht, kes hakkas andma hädasignaale. Kurjategijatel ei jäänud nüüd muud üle, kui kiirelt põgeneda. Lõhkenud oli ainult üks pommidest, purustades umbes 12 versoki pikkuselt roopa. Silla vigastus parandati mõne tunniga.

Vasula silla õhkulaskmine oli kavatsitud ühenduse katkestamiseks Lõuna-Eestiga. Nimetatud sild asub umbes 10 km Tartust põhjapool, Tartu ja Kärkna vahel. Sillal puudus alaline valve, mis meelitas ki katse tegemisele siin, kuna lähedaloleval Emajõe suurel Jänese sillal alatise valve tõttu seda ette võtta ei riskeeritud. Kui Kärkna raudteevaht harilikku korra järele enne öösise Tallinna rongi tulekut, läks silda vaatama laternaga, kuulis ta eemalt kõva plahvatust. Silla juurde joostes nägi ta, et see oli vigastatud ja ruttas selle järele Kärkna jaama, teatama kuritööst. Tallinna rong peatati Tabi-

tud Mustjõe ja Vasula sildade purustamised, peamiselt mässumeeste üle piiri toimetamise korraldamisega ja Viljandi-Pärnu kitsarööplise raudtee piirkonna organiseerimisega. Kõige kaugemale arenes tegevus Pärnus, kus ka lööksalgad õöl vastu 1. detsembrist kokku aeti. Väljastumine pidi sündima pärast teate saamist riigipöördest Tallinnas. Lööksalga tegevus piirduski ainult selle ootamisega ja tulevikukavatsuste arutamisega, mis keerles peamiselt ametkohtade jagamise probleemi ümber.

Viljandis ei arenenud eeltööd kuigi kaugemale, kuigi seal oli organiseerijaks määratud üle piiri tulnud kommunist J. Mõttus.

Kohila alevis organiseeris lööksalke põrandaalune tegelane Veimer. See salk pidi kiüres korras appi tõttama Tallinna kommunistidele. Kohila jaam võetigi üle ja 1. dets. hommikuse rongiga sõitis trobikond mehi Tallinna sihis välja, kuid teel, riigipöörde nurjaminekust kuulda saades, jooksid nad laiali.

Kokkuvõttes, võib tähendada, et kallaletung kaitsevõelistele asutustele löödi igalpool küirelt tagasi (välja arvatud Maalennu Divisjon Lasnamäel, eriolukorra tõttu), ehkki kallaletung teostus ootamatult ja erilised ettevaatusabinõud puudusid. Iseäranis tähtsaks pidasid enamlased Kaitsevõe Ühendatud Õppeasutusi Tondil, Kaitseministeeriumi, Auto-tankide Divisjoni garaaži ja Ratsapolitsei reservi. Nende nelja koha vallutamine pidi otsustama Tallinna saatuse. Sellepärast olid sinna saadetud ka kõige tublimad, aruurikkamad — ja paremamiini relvastatud —

kaasa minema ähvarduse mõjul. Paljudel neist puudus selge ülevaade kavatsusest ja olukorrast. Koonduskohtadesse kokkuküsitatuna ei teadnud nad veel, mis ees seisab. Seal hoiti nad kindla valve all, relvastati ja alles viimasel silmapilgul, täitmisele asumise eel, anti neile ülesanne. Ainult juhid olid kõiges teadlikud.

Valitsusjõudude kaotused olid: surmuid 5 ohvitseri, 1 kaitsevõeametnik, 4 kadetti, 2 sõdurit, 1 politsei rajooniülem, 4 kordnikku. Peale nende said surma teedeminister K. Kark, inspektor E. Grünvaldt, jaamaülem abi J. Laanus ja au-

Kommunistide 1. dets. 1924. a. riigipöörde katse ohvrite matus Tallinnas.

lööksalgad, kelle tegevust soodustas, nagu juba eelpool märgitud, ootamatus. Kuid neis otsustavates punktides purunes enamlaste avantüürkohe esimesest vastupanust, mis tõeliselt ka otsustas kogu ettevõtte saatuse täieliku nurjumise. Suure vea tegid enamlased ka sellega, et nad liialt suuri lootusi panid tööliskonnale, eriti vabrikutöölise ühinemise ja aktiivse väljaastumise peale, ning liiga madalalt hindasid meie kaitsevõe moraali ja riigiustavust, lootes ka sealt poolt, kui just mitte suuremat otsest toetust, siis vähemalt suuremat loidust, passiivsust. Meie kaitsevõgi täitis aga täiel määral tema peale pandud lootused vankumata truuduse, lojaalsuse ja vääramata meelekindlusega.

Suuresti olid enamlased ülehinnanud ka oma löökrühmade moraali ja tublidust. Juba esimese vastupanu peale valgus mehi harilikult laiali. Seletatav on see osaliselt ka sellega, et osa mehi ei olnud südamega asja juures, nad olid summitud

tojuht H. Burmeister. Kokku 21 isikut. Peale kol-leitn. H. Rossländer'i surmati kõik teised mässuliste pealetungil. Haavata sai 25 kaitsevõelast ja 16 eraisikut. — Mässajatest langes sündmustekohalt 12 isikut.

Nüpea kui Toompea oli mässajatest puhastatud, kutsuti kokku Vabariigi Valitsuse erakorraline koosolek, kuhu paluti ka kindral J. Laidoner. Vab. Val. otsustas: 1) panna maksma sõjaseisukord kogu riigis; 2) kindral J. Laidoner määrata Kaitsevõgede Ülemjuhatajaks. Need otsused kinnitas hiljem Riigikogu ühel häälel.

Kindral J. Laidoner astus ametisse hommikul kell 10.00 ja jäi sellele kohale kuni 8. jaanuarini 1925. a.

Algas pinev töö, kus tuli asuda kahjuliku elemendi kindlakstegemisele, kes mässust otsest või jälle kaudselt osa võtnud, sest sündmustekohtadel ja sealt põgenemisel läks korda tabada kõigest mõnikümmend mässajat. Pea kõik

kiinivõtmised sündisid mässajate eneste ülesandmisel, sest oldi vihased juhtide peale, kes neid pimesi vedanud avantüüri ja siis saatuse hooleks jätnud, ise kadudes põranda alla ja sealt üle piiri.

Juhtisid kirusid mitte üksi harilikud reamehed, vaid ka sarnasedki suurused, nagu Riigikogu end. liige Ed. Kägu, kes oli Venest salaja komandeeritud Tallinna. Küsimuse peale, miks suuremad tegelased, nagu Pöögelman j. t., kas üldse pole tulnud välja või jälle teotsevad rohkem teiste varjus, vastas ta: „Need mehed juba oma nina nii kardetaval silmapilgul ei tule põletama. Nad tulevad alles siis, kui komissari kohad neil juba on valmis.“

Üldse tabati umbes 140 mässumeest. Koos seisult oli see mass väga mitmekesine; kõige suurema rühma moodustasid liht-sadamatöölised (42 inimest), neist 33 Dobrofloti ja Tsentrosõjusi teenistusest; ülejääva osa moodustasid: elukutselised enamlased, mustatöölised, mitmesugustes ametites olivad j. t. Vabrikutöölisi, keda enamlased muudu lugesid oma suuremateks toetajateks, oli kõigest 8 meest. Vanuse poolest

oli kõige rohkem 21—25-aastaseid. Meelsuse poolest võis kõiki osalisi jagada kolme liiki: reamehed, kohalikud juhid, ja üle piiri tulnud põrandaalused.

1. dets. sündmuste likvideerimine nõudis hullu aega. Mässajatel tuli oma tegude eest vastust anda alul sõjavälja- ja hiljem Sõjaringkonna kohtus.

1. dets. riigipöörde katse tekitas elava vastukaja kogu maailmas. Eesti tõusis jälle üldise huvi keskpunkti. Vastukaja oli haruldaselt üksmeelne — mässus nähti sõjaka kommunismi uut pealetungi katset, millele kogu maailm peab kõigi jõududega vastu astuma. Eestit toodi eeskujuks.

Eesti kommunistid aga omakorda sattusid ägedasse tülli ja poleemikasse. Otsiti ja katsuti leida süüdlasi mässukatse murjumises, milles mindi üksteise vastu äärmiselt teravaks.

Eesti riikliku elu seisukohast on 1. detsembri mässukatse üheks tulemuseks ka meie Kaitseliidu uuestisünd. Viimase tegevus rajati nüüd sootu uutele ja laiematele alustele.

Õppursõdur Herbert Leeman Vabadussõjas.

Major F. M ä n d.

Tagasihoidliku, vaikse, endassesüvenenud ning argliiku poisina kasvas Herbert Leeman võrdlemisi kitsastes oludes. Tema isal tuli töövoorimehena igapäev teha rasket tööd, et toita oma neljahingelist peret, kuhu kuulusid: naine ja kaks last — Herbert ja Serafine. Viimane neist oli Herberdist veidi vanem. Lapsepõlves võis Herberti lugeda ennem arglikuks poisiks. Kui vanemad ja õde pikkadel sügis- ja talveõhtutel mõnikord tondijutte rääkisid, siis võis väikest Herberti varsti otsima minna ahjutaha, kuhu ta hirmu tõttu oli peitu pugenud.

Tulid Maailmasõda, Saksa okupatsioon ja siis Vabadussõda. Iga ärksam isamaapoeg katsumis nüüd kaasa aidata, et rahvast ja riiki päästa võõra võimu alt. Herbert Leemann, kes vahepeal oli juba jõudnud 16-sse eluaastas, leidis, et ka tema kohus on isamaa eest relvaga välja astuda. Juba ta oligi astunud Saksa okupatsioonil ajal teotsema „Omakaitse“ ja kaitseliidu ridadesse. Vanemate ja õe nõuande — püss ära anda — sest ta ei ole veel küllalt tugev sõjamehe kutseks, jättis Herbert tähelepäremata. Vabadussõja alul, kui punavägi algas pealetungi Narvale, saadeti Tallinnast sinna abiks ka kaitsealidusalku. Esimese salgaga sõitis ka Herbert Leemann Narva, kus ta 28. novembril osa võttis lahingust. Narva alt taganedes, kõiki sõjaraskusi kaasa tehes, jõudis ta, peale nädalajalist äraolemist koju tagasi.

Jällegi vanemad ja õde andsid Herbertile nõu püss ära anda ja Kaitsealidust välja astuda. Vanemad, olles sel ajal juba elatanud inimesed, kartsid oma ainsa poja, toitja, kaotamist; õde

omakorda aga arvas, et sarnane arg poisiko ei ole kellegi sõjamees.

Pika kõhklemise järele Herbert täitis seekord vanemate ja õe soovi ja teatas, et on püssi ära annud. Tahtmine isamaa ja rahva kaitseks midagi teha, ei annud aga Herbert Leemanni noorele hingele rahu.

Detsembri kuu keskpäiku, ühel õhtul lauataga ajalehte lugedes, silmas H. Leemann üleskutse, milles julgeid mehi — vabatahtlikke paluti endid „Kalevi Malevasse“ ülesanda. Olgugi et ta ise alles mõni päev tagasi sõjaliniilt koju jõudes, vaeva ja raskusi oli näinud, mida seal kannatada tuleb, ning vaatamata oma noorusele, otsustas ta kõhklematalt astuda „Kalevi Malevasse“. Tal oli kindel soov astuda vastu punasele ohule, mis iga päevaga ikka rohkem ja rohkem lähenes Tallinnale. Vanemate ja õe nõuande, loobuda oma kavatsusest, vastas H. Leemann: „Kui mina ja ka teised rinde vaenlase vastu ei lähe, siis tulevad nad siia ja tapavad meid kõiki.“

„Kalevi Maleva“ formeerimise esimesel päeval lasi ta ennast vabatahtlikuna nende ridadesse üleskirjutada. Mõnepäevase õppuse järgi sõideti 27. detsembril kell 20.000 laevaga Loksa lahte, kus dessant maale minnes Vihasoo küla juures vaenlase laiali ajas. Tagasi jõuti 28. detsembri õhtul. 31. detsembril sõideti laevadega Kolga lahte, kus dessant kella 09.00 ajal maale saadeti. Peale Loo mõisa vaenlasest puhastamist sõideti samal õhtul Tallinna tagasi. Mõlemad nimetatud dessant-operatsioonid tegi ka H. Leemann kaasa.

2. jaanuari hommikul läks sõjasõit lahti kiiuthobustel mööda Narva maanteed. Samal päeval veel jõuti Valkla mõisa rajooni. Sammammult vaenlase kannul edasi tungides jõuti 16. jaanuaril Järvekülani. Viimane lahing saigi meie noorele tublile isamaakaitsjale saatuslikuks.

Üldjoontes oli selle lahingu käik järgmine: 15. jaanuari õhtul väerinde ülem määras 16. jaanuariks väeosadele vallutamiseks rindejoone: 1. jal.-polk ja Kalevlased — Jõhvi mõisa (väl-

Herbert Leemann,

õppursõdur Kalevi Malevas. Langes haavatuna vangi Järveküla lahingus 16. I 1919. a. ja surmati punaste poolt.

jaarv.) — Toila karjamõisa joon; 5. jal.-polk — Pagari mõisa — Jõhvi mõisa (kaasaarv.) joon; 4. jal.-polk — Purtse küla — Varja küla — Püssi mõisa rajooni, diviisi reservi.

Nende ülesannete täitmiseks said käsu: 1. jal.-polgu osad, liikudes üle Kohtla — Sompa külade, vallutada Mõisamaa — Perivere külade — Perivere — ja Edise mõisade rajoon.

Kalevi Mal. rood — üle Varja küla, Kolga kõrtsi ja Järveküla — tungida Kukruse mõisa, ning ühel ajal sellega üks rühm, üle Moldova küla, Aa, Saka ja Ontika mõisade, Vallaste küla, Toila karjamõisa peale saata.

1. jal.-polgu osadel, vaenlase vastupanu tõttu, ei läinud korda vallutada neile määratud joont. Polgu 14. rood jõudis kella 18.000 Sompa külla.

Kalevi Mal. rood, liikudes mööda suurt maanteed, jõudis takistamatult Kolga kõrtsini. Sealt edasi liikudes tungis ta kell 14 Järveküla peale. Nagu selgus oli vaenlasel Järve, Kukruse, Mõisamaa ja Perivere rajooni koondatud; Madruste dessant-salk, Tallinna-, Tartu- ja Viljandi kommunistlikkude polkude osad. Lahing kestis Järveküla all kuni videvikuni. Vaenlase poolt vasakust tiivast ümberhaaratuna Kalevlased olid sunnitud taganema, jäädes peatuma Kolga kõrtsi juurde. Kalevlased kaotasid sel päeval 8 surnut ja 11 haavatut.

Haavatuna jäi vaenlase kätte ka Herbert Leemann. Rikošetkuuliga jala-säärest haavatuna ei suutnud ta omal jalal enam edasi lii-

kuda. Ta oli küll palunud lahnigkaaslasti teda mitte maha jätta, kuid kiire taganemise tõttu sattus ta siiski vaenlase kätte. Missuguse metsikusega kommunistlised punaväelased meie mahajäänud haavatuid ja vangilangenuid kohtlesid ning millega lõppes nende saatus, see oli kõigil teada, muidugi ka H. Leemannil. Seda tõendas juba varemalt punaste kätte sattunud meie haavatute saatus. Oma noorusele vaatamata vangilangenuid H. Leemanni ülevalpidamine oli eeskujulikult mehine. Ei mingit palumist ega meie vägede reetmist, olgugi et punased oma iseloomukohaseid piinamisvõtteid ja ähvardusi abiks võtsid. Sama talu perenaine, kuhu punased H. Leemanni viisid haavatuna, mõni aasta tagasi, jutustas H. Leemanni omastele sellest sündmusest. Tõsisena istunud haavatu toas toolil; tema ümber kari punaväelasi haavatule kallaletungimas, täis metsikut viha. Nende juhi manitsuste peale olla punaväelased vaid jäänud veidi taltsamaks. Läbi ukse taluperenaine on kuulnud, kui haavatu on usutlemiste peale vastanud, et meid on palju ning meie pool on ka inglased ja soomlased. Kui punased ikka oma usutlemisi jätkanud, siis vastanud haavatu, milleks pärite, peate ju varsti põgenema. Kui vahepeal punased kõik toast välja läinud, hiilunud taluperenaine haavatu juurde ja küsinud, kas tal on valu. Haavatu polevat vastanud sõnagi, vaid istunud tõsisena edasi. Enne taganemist, öösel, võtnud punaväelased haavatul kaenla alt kinni ja lohistanud tema välja. Veidi aja pärast kostnud läbi akna mööga klirin ja siis vaikus. Kui talurahvas hiljem välja läinud, leidnud nad H. Leemanni vereleigus lamamas, kolm mõõgahaava peas ja neljas jalatalalla all.

Vereleigu ärauhumiseks on talurahvas tarvitanud 40 pange vett. Nüüd puhkab H. Leemann Kaarli kiriku vanal surruaial perekonna matusepaigal. See mõtlematu metsik teguviis haavatu kallal tõendab küllalt selget punaväelaste ideelikkuse puudumist. Esikohal oli neil taltsutamatu verejanu. Teisiti ei saa seletada haavatu tapmist, kes sõjaliselt neile sugugi ei olnud enam kardetav.

Kuidas meie talitase punaväelastest haavatutega, iseloomustab järgmine juhus:

Jaanuari kuu lõpul 1919. a. meie vägede üldise edasi-liikumise ajal tungiti kahes kolonnis Pedeli mõisa peale. Mõisa lähedal parempoolne kolonn sattus kokku edasilükkuva vaenlase patareiga. Lühiajalise tulistamise järgi oli patareid vallutatud. Vasakpoolne kolonn ei teadnud, mis põhjusel tekkis laskmine. Saadeti 10-meheline luure Pedeli mõisa, selgitama olukorda. Luure jõudes P. mõisa hoonete juurde, leidis seal ööpimeduses lamamas haavatud punaväelase-venelase. Luuremeeskonnast keegi ei mõelnudki haavatu kallal omakohut hakata mõistma. Talitati just ümberpöörduvalt. Nende ridade kirjutaja kui tole luuresalga ülem, lasi haavatu viia lähedalolevasse mõisatöölise korterisse ja palus pererahvast hoolitseda haavatu eest. Omal meil ei olnud aega seal kauem peatuda, sest pidime oma luuretegevust jätkama. Järgmisel päeval, P. mõisast läbi minnes, läksime samasse majja sisse, kuhu jätsime haavatud punaväelase. Selgus, et punased olid öösel mõisa tagasi tulnud ja haavatu kaasa võtnud. Nad olla väga imestanud, et meie nende haavatuga nii heatahtlikult olime ümber käinud. Olid nad ju meie vangilangenuitena teisiti talitanud.

Rägavere lahingväljal.

Eerik Toome.

Endistel lahingväljadel, kus meie vabadusvõitlejad võitlesid ja võitsid, on kiireloomuline elutempo loonud tänapäeval sootuks teise välimuse kui Vabadussõja päevil. Endised lahinglased vaevu veel tunneksid endiseid võitluskohti ja iga aastaga kaob ikka enam ja enam endisest ilbest. Kaovad ka esemed ja inimesed kohapealt, kes olid otseselt seotud ühe või teise lahinguga, ja kipuvad ununema meie riigi kangelaslikumad mehed ja nende teod.

15. dets. 1918. aastal peeti äge lahing Rägavere väljadel. Kuigi meie vägedel siis tuli vaenlase suure ülejõu eest peale mitmetunnilist visa vastupanu taanduda, oli see lahing siiski esimesi suuremaid Vabadussõjas. Rägavere lahingust on tänapäevani säilinud „Keba“ talu vanu hooned, mille varjus meie kuulipildurid viimse võimaluseni vastu pidasid ja meie sõdijail meeles püsinud talu sõbralik vanaperemees Gustav Mardi on üks neid vähesi, kes sõjaaegseid hooned püüab säilitada nende ajaloolise väärtuse pärast. Rägavere lahingust ja selle järelpäevadest on osavõtjail säilinud vaid osalised mälestused, mis ka loomulik, kuna tuli isegi taandumisel pidada oma elu eest visa võitlust ja polnud võimalik jälgida tegevust kogu ulatuses. Nende ridade kirjutaja külastas Rägavere lahingvälja, juteldes seal ka kohalikkude elanikkudega, kel oli võimalus jälgida lahingkäiku nii meie, kui ka vaenulisel pooltel, ning hiljem võisid uhkustundega kuulda ka vaenlaste tunnustust meie vabadusvõitlejate vaprusel.

„Keba“ talu oli meie vägedele toetuspunktiks, kuid ka vaenlane asus hiljem samasse talu korterisse. Vanaperemees G. Mardi jutustab lahingust:

„Ma ei tea küll nende meeste päritolu, kes ühel reedesel õhtul siia saabusid meie maid kaitsma, kuid vaevalt veel võib ettekujutada julgemaid mehi, kui olid need esimesed liinimehed. Hiljem, enne lahingut, tuli kohale veel teinegi osa mehi, kuid nemad jätsid oma seisukohad juba enne lahingut maha.

Pühapäeva öösel see algas. Põlula poolt hakkas venelasi peale suruma nagu kihulasi. Lask-

mine läks paiguti ägedaks; tundus, kui ühvardaks see ragin õhku purustada. Võis olla umbes kella 9 paiku hommikul, kui sõjatants meie väljadel tõie hooga läks lahti. Meie väed kindlustasid endid siia lähedale vana kiviatia taha ja hakkasid venelastele niisuguse visadusega vastu, et nende algul nii hoogne pealetung paugu-pealt jäi seisma.

Rägavere lahingu mälestusmärk.

Meie küüni nurga taha seati üles üks meie meeste kuulipilduja, mis vaenlastele vist küll kõige enam tegi tuska. Vastamisi kestis tulevahetus nii tunde, kuni toodi teade, et venelased on meie meeste seisukohta juba rõngana ümbritsemas; osa vaenlasi oli nimelt omale tee läbi raiunud Saueaugu küla suunas ja teine osa haaras meie mehi Rägavere mõisa poolt. Veel vaid kitsas riba oli seljataga vaenlastest vaba maad, kuid meie künkal vastupanijad ei mõelnudki veel taandumisele.

Jälgisime hirmuga seda otse hulljulget vastupanu, mida avaldasid vaid kaks roodu mehi. Mu naine küsis ahastades, et kas need mehed siis tõesti tahavad ennem surra, kui et omi seisukohti ülekaalukale vaenlasele anda. Näis ju, et enam polnud võimalust taganemisekski ja vangilandmist neist meestest ei võinud uskuda.

Kuulipilduja meie küülinurga varjus ragises otse meeletult. Padrunikestade kuhjad järjest suurenesid selle kõrval ja kuulipildurid aina lõkendasid näost, hoolimata külmast.

Venelasi näis metsavahel olevat rohkem, kui seda algul arvati, sest nende püssituli oli nii äge, et metsaalune paukudest kogu aja aina kõlas. Jooksin juurde ühele ohvitserile ja karjusin temale:

„Näe, punased juba otsaga Vinni mõisas, põgenege!“ Võiski kuulda juba laskmist ka sealt-poolt, ning järjekindlalt tõmbus ring meie meeste

„Keba“ talu küün, Rägaveres, mille juures meie kuulipildujad avaldasid vaenlasele kõige ägedamat vastupanu.

ümber ikka koomale, kuid ohvitser lõi minu hüüde peale käega.

„Peame vastu viimse võimaluseni!“

Kui oli karta juba täielikku sissepiiramist, alles siis anti käsk taandamiseks. Kuulipilduja asetati reele ja kuulipildurid oma tulistamisega reelt hoidsid tee lahti oma taganevatele kaaslastele. Kui regi hakkas liikuma, veel siiski tulistasid kanged mehed edasi...

Kogusime väljadelt langenud ja matsime nad nii hästi, kui see oli võimalik. Punased tegid metsas sama oma langenutega. Neid võis seal olla palju, sest lumi puude all oli kõikjal täis verd.

Meie talu jäi nüüd toetuspunktiks punavägedele. Enamik meestest olid venelased, tagasihoidlikud ja rahulikud mehed. Üksikud eestlased-

enamlased aga tegid tõesti häbi oma rahvusele. Üks punaohvitser väsinult magama heites kiitis meie võitlejaid, öeldes, et oleks nad veel vaid pool tundi suutnud kauem vastu pidada, siis oleks nende väed pidanud tagasi tõmbuma, sest tuli olnud tabav ja sünnitanud suuri kahjusid neile.

Hommikuni puhkasid venelased ja alustasid siis jälle liikumist — Rakvere suunas.“

Maantee ja Rägavere mõisa teepöördel püstitati hiljem kohalikkude seltskondlike organisatsioonide poolt mälestussammas. Endise mõisa metsakalmistule maeti ümber neli langenut, kelle mälestuseks on tekst mälestussambal:

„Puhake rahus, te surm oli vabaduse hind. Jäädav te mälestus meile, vanule, noorile ja kõigile neile, kellel kallis on kodumaa pind.“

Pilte punavägede sissetungist Virumaale.

Joh. Oder.

Üks tund Kohtla vallamajas.

Kui punaväed vallutasid Narva ja hakkasid edasitungima, käsutati vallavalitsuste kaudu mehi raudteesildade juurde ööseks valvet pidama, et kohalikud punased ei saaks neid rikkuda. Minu valvekord pidi algama 29. nov. kell 10 õhtul. Läksin kella 8-ks vallamajja, kus oli määratud kogumiskohalt ja kus anti relvad ning määrati valvevanem.

Vallamajas viibis ka äsja Jõhvi komandandiks määratud lipnik Adolf Martin, korraldusi tegemas mobiliseeritud abijõudude edasisaatmiseks Narva poole. Muuseas nõudis ta, et vallavalitsus veel samal õhtul küüdimehed saadaks tagasi, sest rindele minejad olid juba kohal.

Sellele nõudmisele hakkas vallavanem Jüri Koppel vasturääkima, seletades, et nii äkki, pealegi öösel, on võimata saada küüdimehi; inimesed ei jõua lihtsalt nii ruttu kohale; kas ei võiks jääda see sõit hommikuks juu.

— „Vasturääkimist ei tohi olla! Peab saama! sõja aeg, sõja seadus... Siin ei saa vastuvaielda! Siin ei saa oodata hommikut! Iga silmapilk on kallis...“ vastas Martin ägeduses. Ja kui Koppel veel tahtis hakata seletama midagi, vihastas Martin juba nii, et hüppas istmelt üles, tõmbas revolvi välja ja sõnas ähvardavalt. „Üks sõna veel...“

Nüüd ei olnud Koppelil enam julgust suudki lahti teha, vaid katsus, et sai kiiremini uksest välja.

Meiegi läksime sedamaid silla juurde, sest oli juba aeg.

Esimesed väejooksikud.

Kohtla jõel, raudteesilla juures, valvet pidades hakkas hommikupoolisel ööl ilmuma Narva poolt mehi, paari- kolmekaupa koos, mõned sinelites, mõned erariietes, igäihel püss rihtmaga õlal. Seisma jäädes meie käskluse peale, seletasid eemalt, et nad on omad ja tulevad Narva poolt, rindelt. Padroneid neil ei olevat ja tühjade püssidega ei olevat ju mõtet vaenlase vastu seista. „Läheme koju, saagu mis saab!“

Ja läksidki. Kuid hiljem langes nii mõnigi neist „omadest“ kodus kohalikkude punaste näpunäidetel, punavägede kätte, märklauaks nende kuulidele.

Punased Kohtlas hobuseid rekvireerimas.

Kui punaväed jõudsid Kohtla, tulid järgmise päeva õhtul minu õue nende kolmi ratsanikku. Ühel oli ratsutit pidi kaasas veel kaks hobust tühjalt. Tundsini kohe ära, et need olid minu lähedaste talude hobused. „Nüüd viivad ära viimase, — jään jalameheks!“ mõllesin.

— „Kes on peremees? Kas hobuseid on? Nii oligi kohe ühe punase esimene küsimine vene keeles. Nähtavasti oli ta juht.

— „On! Üks hobune...“

— „Hahaha!“ — naeris punane. — Üks hobune! Niisugune suur talu ja ainult üks hobune? Too aga välja, meil on hobuseid vaja!“

Kinnitasin veel kord, et on ainult üks ja seda ei saa ma ära anda, sest et omal on talupidamiseks hobust tarvis.

— „Valetad!“ — karjus nüüd punane ja näitas mulle ähvardavalt nuuti.

Mida rohkem tunned enesel õiguse olevat, seda suurem julgus. Ja minu julgus aina tõusis, sest ma ei valetanud.

— „Kuidas teie võite öelda, et ma valetan? Aumees ei valeta kunagi. Mis sunnib mind valetama? Üks hobune on, kui tahate võtta võimuga, ega ma saa vastu panna. Aga talusse peaks ka ikka üks hobune jääma.“

— „Aga siin teistes taludes oli ikka kaks hobust. Teil veel nähtavasti suurem talu?“

Vastasin, et minulgi varemalt oli kaks hobust, kuid et teine rekvireeriti Eesti sõjaväele.

— „Mis Eesti! Saksa parunid! Buršuid! Lähme talli!“

Seda üteldes hüppas ta sadulast maha. Läksime siis üheskoos talli. Tallis oli üks hobune, teise koht oli tühi. Punane astus tühja latrisse, vaatas aset, vist uurides sõnniku värskust ja küsis siis:

— „Millal teie hobune võeti?“

— „Alles paari päeva eest!“

— „Laadna! Küll me' ta neilt buršuidelt ära võtame! Kus talus siin veel on hobuseid?“

Vastasin, et varem oli ikka igas talus hobune ja mõnes ka kaks, aga ega nüüd tea; võib olla viisid Eesti väed nad kõik enesega kaasa.

Mees riivas mind jälle kurja pilguga; vist ei meeldinud talle Eesti vägede nimetamine. Astus sadulasse ja käsutas seltsimeestele „Edasi!“

Kindral E. Põdder, Sisekaitse ülemena, Vabadussõja algpäevil revideerimiskäigal Tallinnas.

Kindral E. Põdder, soome talimütsis, väljub väravast.

Sel õhtul võtsid punased Kohtlast üldse 7 hobust: M. Käbin'alt, J. Vaatsep'alt, J. Vihman'ilt, P. Viikov'ilt, M. Nurk'ilt, N. Käbin'alt ja K. Viikov'ilt. See oli aga alles võtmise algus.

Punased Kohtlast taandumisel.

Õhtul, 14. jaan. 1919. a., tuli poolroodu punaseid ja tahtsid jääda korterisse. Teine poolroodu jäänud, ühes „komanderiga“, naabertallu. Mul oli majas selkorral viis alaealist last, kes punaseid nähes hakkasid kartma ja pistisid nutma. Punased, istudes vähe aega ja pidades aru, otsustasid lõpuks siiski lahkuda: „Ega need „väikesed“ meile ikka unerahu ei anna, parem lähme edasi!“ Läk-sidki siis naabertallu.

Järgmisel hommikul hakanud punased naabertalus aegsasti sauna kütma ja köögis lõunat keetma. Tahtsid vist korraks mõnu tunda. Kuid inimene mõtleb, Jumal aga juhib. Punased jäid seekord ilma saunast ja lõunast!

Kella 10 ajal tuli naabertalust käskjalga ja küsis sõdurite järele, kes õhtul meile olevat tulnud. Vastasin, et siin ei ole ainustki, et olid ja läksid kohe edasi. Küsisin veel, et mis siis lahti on, et nii suur rutt taga, aga punane pistis edasi jooksma, jättes vastuse võlgu.

„Vist on midagi tulemas“, — mõtlesin, hakates silmitsema talu, kuhu jooksis punane.

Ei mõõdunud viit minutitki, kui punased väljusid sellest talust, joostes otsesihis üle põldude komanderi asukoha poole. Ühed riietes, teised kandsid riideid süles, särgiväel. Mõned riietusid veel teel ja jäid teistest maha. Siis jooksid jälle järele.

Käskjala sinna jõudmisel olnud muist punaseid parajasti saunas ja köögis keedetud suppi. Ei olnud nüüd enam aega saunalistel! Õnnelik, kes ei olnud jõudnud veel täiesti lahtiriietuda, kuid seda räbalam oli lugu nendel, kes said vaevalt keha kasta märjaks. Särgid selga ja punuma. Ei olnud siis kellelgi aega seebivahtu ära loputada, ega keha kuivatada.

Supikatlast võetud liha välja ja puistatud kotti. Supp jäetud sinna paika. Haaratud sinelid ja püsid ja nii jooksnud nad majast minema üksteise võidu.

See punaste „jooks“ hakkas mind huvitama, nii et ronisin üles lakka, seal katuse harja all olevale olviaugule, et paremini näha, mis sünnib seal talus, kuhu punased nüüd kogunesid.

Vaevalt olid „saunalised“ jõudnud sinna, kui kogu rood hakkas edasiliikuma Rutike poole ja kadus minu vaadet varjava lepiku taba.

Pärast lõunat, umbes kell 3—4, kostsid esimesed paugud juba Võrnu küla suunast, kusagilt kaugelt, milledele järgnes peagi kuulipildujate ragin. „Eestlased tulevad! Nüüd ei ole punastel enam aega hobuseid võtta! Täna ööseks toon hobused talli!“ — Nii kuulutasin perekonnale rõõmsõnumit.

Punaste rood oli asunud Sompa-Rutikele ja korraldas seal vastupanu.

Õösel punaste soomusrong hakkas Sompa jaamast pommitama Kohtla küla. Eriti hädaohus olid lähemalasuvad Servaääre talud. Šrapnellid lõhkesid ja välkusid õgedest katuste kohal ja iga silmapilk oli karta õhnete põlemasüttimist. Mõnes talus elanikud olid kandnudki osa kraami juba majadest välja. Muidu oli õösel kaunis vaikne. Kuid tõsisem lahing algas alles hommikul. Eriti Rutike pool oli siis raginat, nagu oleks põlenud mõni hiigla kadakapõõsas. Hiljem, kui juba Eesti suurüksid Kohtla Vanaküla tagant kaasalööma hakkasid, jäid Servaääre talud kahetule vahele. Kuulid lendlesid vastassuunades üle katuste, nii et oota aga, mil tabavad korstna, või kukuvad aknasse.

Õhtul jäi kõik vaikseks. Viimane üksik lask anti punaste soomusrongilt veel umbes kella 9 paiku õhtul. Peale selle ei olnud enam kuulda ei kihku ega kahku.

Õösel sadas veidi värsket lund. See meelitas mind otsima punaste jälgi. Tahtsin teada, kas nad on juba lahkunud, või ootavad veel kusagilgi lähedal. Hiilisin mööda põõsastikke nende asukohade poole. Umbes 300 meetrit talust emal olid mitmed värsked jäljed, vist elvahtide omad. Veel hulk maad edasihiilides, oli näha juba rohkem jälgi ja seal vedelesid lumel tühjad padrunikastid. Näha ei olnud ühtegi elavat hinget.

Süda hakkas rinnus põksuma. Ruttasin koju, et rõõmuga kuulutada oma perekonnale „värsket“ vabadust.

Kõik punaväelased ei olnud kommunistid.*)

Minu talu asus Kohila-Jõhvi tee ääres. Sõjapäevil tuli mul elada igasuguste sõjameeste ja läbikäijate „jalus“. Eriti aga punaste hirmuvalitsuse ajal ei olnud mul kunagi puudu „külastajaist“. Käidi peamiselt hankimas toitu ja hobuseid. Ööbi-jaist täitus sagedasti terve tuba.

1919. a. 14. jaanuari õhtul ilmusid jälle 6 punaväelast ja hakkasid „jumalakeeli“ paluma endale süüa: „Teame ju isegi, et teile siin teeäärses kohas tehakse liiga, aga kui on veel midagi söögi-poolist järele jäänud, siis palume anda. Oleme nii väga näljased. Raha meil on, võtke hinda, mis võtate, tasume kõik ausalt ära. Meie ei ole kommunistid, kes võtavad sealt, kus aga midagi on, söövad, mis kätte saavad ja elavad teiste nahal, vaid oleme ausad ja õigeusklikud vene talupojad. Meie ei ole ise tulnud siia röövima ja verd valama, vaid meid on sunnitud. Oleme mobiliseeritud sõdurid ja peame nüüd kannatama.“

— „Kaugelt?“ — küsisin.

— „Tveeri kubermangust!“ — vastati ja paluti veel kord, et lubataks nende ka öömaja.

Mis sa ikka teed! Ei tahtnud näidata neile oma pahameelt, katsusin nendega läbi saada heaga. Kartulid ja teevesi olidgi juba keemas tulel, käksisin naisel säristada pannil natuke ka liha juurde ja anda nendele süüa. Ise läksin ja tõin sahvrist terve leiva, lõikasin selle pooleks ja andsin ühe poole nendele, üteldes: „Leiba rohkem ei ole, teise poole jätan enesele. Pere tahab ka...“

Sõõnud, pakkusid punaväelased mulle toidu eest nii kallist hinda, et häbenesin seda vastu võtta. Ütlesin, et seda on liialt palju ja pakkusin muist raha tagasi. Kuid nad ei võtnud. Surusid raha mulle pihku ja olid tänulikud, et said kõhud jälle korraks täis.

Kommunist käsutab.

Oli südaöö. Punased magasid juba tagatoa põrandal ja ma ise pikutasin ahju ääres voodis. Olin veidi haiglane, isegi hääl oli kähisev. Korraga kolistati ukse taga. Naine läks ja avas ukse.

— „Kas peremees kodus?“ — küsis vene keeles sisseastuja pikk, kasaka välimusega punaväelane.

— „Jah, kodus! Siin ta on!“ — vastasin, enast voodist jalule ajades. — „Mis teil tarvis?“

— „Pane ruttu riidesse ja tule välja! — käsutas võõras.

— „Mis seal väljas siis lahti on?“ — pärisin.

— „Tuled meiega kaasa! Meid on 2meest 3 hobusega, võõras koht, ei tunne teed, ega oska edasi minna, tuled viid meid Jõhvi!“

Vastasin, et olen haiglane, ega saa tulla. Ja juhatasin neile tee, mida mööda võivad sõita Jõhvi, ilma, et oleks karta eksimist. Kuid võõras käratas uuesti:

— „Pead tulema! Meil on õigus võtta teejuhiks ja küüdimeheks igatühte ja igal kellaajal, kui aga tarvis... Siin ei aita mingisugune vabandamine ega kõrvalepuiklemine.

See õiguste „epistel“ ajas mu vihale:

— „Kui teil on õigus võtta, siis tarvitage oma õigust seal, kus seda vaja! Praegusel korral aga ei vaja teie teejuhti, sest seda teed mööda võib isegi pime sõita Jõhvi, pealegi siis veel nägijad ja sõdurid, nagu teie. On otsetee! Öö ei ole pime. Lumi ka valgustab...“

*) Alljärgnevad mälestused on toodud T. Lauri jutustuse järele.

— „Jätke oma seletamine ja telike, et saate ruttu riidesse! Meil ei ole kauplemist! Või tahad, et peame sind relvaga pesast välja sundima?“

See kõnelus oli äratanud magajad tagatoas. Sealt küsiti:

— „Kes sa siis oled niisugune, „härä“? Mis mehed te üldse olete? Sõdurid ei või teie olla, kui 2 meest 3 hobusega ei suuda edasi minna. Mis koormad teil on? Vaat, kus mul härrad! Haiget inimest sunnite asjatult enestega kaasa tulema. Kas teil häbi ei ole! Peremehel ei pruugi kusagile minna!“

— „Kes seal on? — küsis nüüd võõras, ilma et oleks punaväelastele midagi vastanud, — tagasihoidlikult ja koguni eesti keeles, piiludes sealjuures ise arglikult vaheukse poole.

— „Sõdurid!“ — vastasin. „Punaväelased! Neid siin terve rood!“

— „Noh, olgu's peale! Kui sa just ei saa tulla... katsume niigi sõita edasi!“

Nii otsustas punane ja lahkus.

— „Vaat, kus kuradi kommunistid! Tulevad siia, teile uut ilmakorda looma, õigust ja vabadust tooma... aga südaööselgi tungivad su majja, su kõri kallale...“

Ööbijad olid äritatud. Päris avameelselt paandas tagatoas see punaväelane, kes näis olevat selle salga juht. Kirudes kommuniste ja nende valitsust, lisas lõpuks:

— „Hea oligi, et segasin vahele. Muidu oleks peremees viidud!“ ...

— „Jah“, vastasin seda kuuldes. „Teie ei ole kommunistid! Tänan teid!“

Heitsin jälle voodi. Uni aga ei tulnud enam.

Käed üles!

Teisel hommikul läksid ööbijad talu lähedale laurele. Sompaa jaamast väljus punaste soomusrong. Peatus just minu talu kohal ja saatis välja dessandi. Ahelik hakkas liikuma minu talu hoonete poole, mis asuvad raudteest kaugel umbes paarsada meetrit. Nüüd hakkasin kartma, et avastavad mu hobused, sest need olid peidetud vihtlemissauna, mis oli elumajast tükk maad eemal, rohuaia taga, puude varjus. Sinna kõrvalisse kohta ei olnud kellegil põhjust minna kolama ja seal varjasin punaste eest oma hobuseid. Nüüd aga jäi saun just aheliku sisse.

Talitasin õues, kui äkitselt ilmus maja nurga tagant punaväelane, revolver käes ja punane lipp võõvahel. Tuli kiirel sammul minu sihis, nagu tahaks mulle pealetormata. Mõni samm minust eemal karjus: „Käed üles!“ ja tõstis ise käe revolvriga minu poole. Siis käratas:

— „Mikspärast hobused on saunas!“ Astus siis veel paar sammu mulle lähemale, sihtides revolveri otse mu lõua alla.

Seda nähes käis mul mõte läbi ajude: „Laseb! Nüüd on mul lõpp!“ Kuid see ei olnud veel saatuse tahtmine.

Leib elupäästjaks.

Ma ei jõudnud veel ehmatusest toibuda ja midagi vastata, kui ilmus teiselt poolt maja teine punaväelane ja nimelt selle luuresalga juht, kes minu juures oli ööd ja kes juba siis minu eest kostis. Meid nähes ja seisukorrast arusaades hüüdis ta:

— „Hei, seltsimees! See talumees andis meile süüa eila, kui me olime näljased!“

Selle hüüde peale pööras ähvardaja näo kõneleja poole. Viimane kordas uuesti:

— „Seltsimees! Teatan, et see talumees söötis meid eila, kui olime näljased!“

Tallinna Kaitsepataljoni osa ülevaatusel Vabadusplatsil Tallinnas, enne pataljoni rindele minekut. (14. jaan. 1919. a.)

Tagaplaanil vanad majad, mille asemele püstitatud „EKA“ maja.

Silmapilgu mõtlemise järele laskis „seltsimees“ käe revolvriga langeda ja ütles mulle:

— „Oled vaba!“

Ma lasksin käed alla. Hakkasin nüüd seletama, et tallis ei või pidada hobuseid, et on teeäärne koht, kus liigub igasuguseid hulguseid, väejooksikuid ja seiklejaid; kes igäiks ütlevad enesel olevat õiguse võtta hobuseid, kui neid oleks aga olnud tallis. Ja et mul omal on ju ka hobuseid tarvis, kuna mul on talukoht pidada...

— „Hea küll! Hea küll! Mine nüüd too hobused saunast ära ja pane talli!“

Seda punase käsku läksin kohe täitma. Hobused olid saunast juba välja toodud ja üks punane hoidis neid ratsutitpidi, ega tahtnud paremat hobust mulle kätte anda. Pöördusin uuesti „seltsimehe“ poole, kes sammus minu järel.

— „Sõdur ei anna teist hobust kätte!“

— „Anna ära!“ — käratas see sõdurile.

— „Aga kust me teise niisuguse jälle saame?“ — küsis sõdur.

— „Anna ära! Kas mõisades nendest on puudus!“

Kahmasin ratsutid sõduri käest ära ja viisin hobused talli.

Päästjad tulevad!

Varsti hakkasid Kohtla mõisa pool paukuma Eesti suurtükid. Tulistati punaste soomusrongi. Ei olnud enam punastel aega jännata hobustega. Kabuhirmus jooksti rongile tagasi. Vastati veel mõne pauguga ja kui üks Eesti „pomm“ sattus juba soomusrongile niivõrt lähedale, raudteeliini veerde, et ülespaisatud liiv ta oma alla mattis, siis ei läbenud nad enam järgnevat mürsku oodata, vaid kihutasid täiel aurul Sompa poole tagasi. Kohtla oli vabastatud. Olime päästetud punaste võimu alt.

Esimesi kokkupuuteid punaste võimumeestega.

J. Sõna.

Simmanil.

See oli 1918. aasta 31. detsembril. Elasin toorkord Karula vallas, „Rõõmu“ talus. Oli ümbruskonna noortel harjunud kombeks pea iga laupäeva õhtul pidada küla „simman“. Olid selleks ka head ruumid, kooli endised üüriruumid „Tarupedaja“ koolimajas. Nii kogunes ka vana-aasta õhtul nii noori kui ka vanu vana-aasta ärasaamiseks ja uue-aasta vastuvõtuks. Punased olid siis juba võimul; valla nõukogu esimeheks oli „Rebasemõisa“ sepp J a a n H e r m a n n; punaste väeosaga oli jõudnud Karulasse ka üks kohalik punane — August Ani, kes oli üheks punaste ülemaks ja veel keegi võimumees M ä g i. Tegime parajasti ringmängu, kui keegi naljana tähendas: „Kui nüüd Ani tuleks oma väega!“ Juhtusin pa-

rajasti välja vaatama aknast ja nägin, kui ratsahobusega kihutati akna alla. Samal hetkel järgnes ka ükselt käsklus: „Käed üles!“ Enamik täitis käsku. Uksel seisis mees, laskevalmis revolveri käes, ja käsutas uuesti: „Mehed siia nurka, naised sinna nurka, lapsed sinna nurka!“ Kui kõik olid nii ära jaotatud, kõndis mees laskevalmis revolvriga meie ees edasi-tagasi ja kärkis: „Mis pidu teie siin peate; kes lubas teil õidu teha, kui seltsimehed võitlevad valgete verekoerte vastu, teie aga tantsite ja mängite!“ Vahepeal olid uksele ilmunud ka vallanõukogu esimees Hermann ja Ani, püssidega. Kui meeled olid vähe rahunenud, astus meie seast välja J a k o b T i l v i t, Vabadussõja ajal suurtükiväes ohvitseri kohustetäitja, praegu asunduskoha omanik Vana-Roosas.

Kõndiva mehe poole minnes, ta ütles: „Seltsimees Mägil! Temale suunis aga Mägi revolvritoru vastu, karjudes ägedalt: „Ära tule ligi, ära tule ligi, muidu lasen!“ Pika jutu järele sai Tilvit „seltsimees“ Mägile selgitada, et ta oli päeval temale teatanud õhtusest „simmanist“ ja oli Mägit ennastki sinna kutsunud. Naistel ja noorematel oli kõigil hirm nahas ja nutt varaks, kõige rohkem oli põhjust karta aga vanal peremehel Värdi Kargaja'l, kelle ruumes peeti pidu. Vallanõukogu esimehega rääkides, ütles ta ikka „härä“, kuid sai igakord märkuse: „Siin ei ole häräsüd, vaid kõik on seltsimehed“. Pidult ei lubatud ühelgi enne kella 3 lahkuda. Tuju oli aga kõigil rikutud. Kui algas uus-aasta, siis pidas vallanõukogu esimees kõne, öeldes muuseas: „Seltsimehed, on tulnud aeg, kus oleme ise eneste käskijad; ei ole meil enam peremehi ega sulaseid, vaid kõik on ühesugused seltsimehed. Kuid mõisnike käsilased ja hallparunid, moodustades valgekaardi, on tulnud meie vastu võitlema! Neid peame võitma, peame nende usside pead maha raiuma ja igavesti puruks tallama. Sellepärast kutsun teid, seltsimehed, kõiki uuel-aastal võitlusse valgete verekoertega. Meie peame neist jäädavalt lahti saama!“ Oli hiljem kuulda, et oli tulnud ühte perepoega, *Voldemar Valtin*’it kinni võtma, keda aga seal ei olnud, kes aga hiljem siiski punaste kätte sattus Keeni mõisas ja ära tapeti.

Pärast teati ka rääkida, et „seltsimees“ Mägi oli tahtnud kahte käsigranaati visata läbi akna piduruumi, kuid Ani ei olevat lasknud. Kui punased lahkusid, läks ka vallanõukogu esimees Hermann ühes. Üldiselt ta Karulas erilist võimugarust ei ilmutanud ja oleks temale ta süüd vist

andeks antud, kuid „Tarupedaja“ simmanil peetud uue-aasta kõne pärast ei julgenud ta jääda enam kohale.

Kaika kiriku sulgemine.

5. jaan. 1919. a., Kolmekuningapäeva eelõhtul, läksin ühes teistega esimest korda umbes 5 km eemal asuvasse Kaika kirikusse ja veepühitsemisele. Preestriks oli siis Kirpitsnikov. Rahvast oli kirikus rohkesti. Pärast jumalateenistust pidi algama vee pühitsemine ja väljajagamine. Korruga kostsid kirikus tugevad sammud ja nägin kahte meest, mütsid peas ja püssid käes, astumas altari poole. Kõik kohkusid väga ära. Altari juurde jõudes, ulatasid nad preestriile mingi kirja. Preester, vana mees, värisedes hirmust, ei saanud kirja kuidagi lugeda, vaid andis selle köstri kätte, kes selle siis ette luges. Kirjas oli mingisugune tööliste ja maataameste nõukogu otsus ja volitus kirjatoojale, sulgeda kirik ja kiriku võtmed võtta enese kätte. Preester palus, et lubatagu enne sulgemist veel jumalateenistus lõpetada, kuid sai vastuseks: „Ei, sest ajast, kui mina olen jõudnud siia, on kõik lõpetatud; palun kõigil lahkuda kirikust, ukсед saavad lukustatud.“ Punameelsed hakkasid kohe suure naeru ja jutuga kirikust välja minema, nendele järgnesid teised ja varsti oli kirik tühi ning ukсед pandi lukku. Kõik sõitsid koju, nii mõnigi pahandades punaste üle, et olid jäetud ilma pühitsetud veest.

Kirjatoojaks ja kiriku sulgejaks oli punaste kohanealne võimumees, Vana-Antsla renditala „Ähijärve“ rentniku poeg Värdi Kõids, kes hiljem, punaste Eesti uuesti vallutamise katsel, sama aasta märtsis, surma sai.

Võru õppursõdureist Vabadussõjas.

G. Matzen.

1917. aastal töötasid Võrus 3 meeskooli: Polageni ja Aleksandri gümnaasiumid ja Kõrgem Algkool (end. Linnakool). Pclageni Güm-is ja Kõrgemas Algkoolis olid eestlased enamuses, kuna Aleksandri güm-n-is õppisid peamiselt Riia lätlased — sõjapõgenikud. Sellepärast piirdus Võru õppurite tegevus 1917. a. kevadmestril esimese kahe kooli tagapõhjal. See aeg, ühes järgneva suvega, kujunes tõhusaks ettevalmistajaks lähenevatele suursündmustele.

1917. a. sügisel, Riia langemise järele 21. augustil, evakueeriti koolid Võrust Sise-Venesse. Kuna aga õppurid ja osa kooliõpetajaid jäid kohale, siis kutsuti ellu Eesti gümnaasium õpetaja V. Budkovsky juhatusel.

Selles gümnaasiumis pandigi pärisaluk õppurite isetegevusele ja isamaalsusele. Ei saanud arugi, kuidas ja kust hoovas politika kooli; tihtiigi lämmatas see õpingud ja otseese koolitöö. Kui asutati Öppiva Noorsoo Liit, siis oli sellega asutatud ka „Isamaalik Klubi“. Revolutsiooniliselt isamaalik vaim, mis valitses Liidus, äärmiselt tugev tööind ja vaimustus kõigest sellest,

mis Eesti tollal saavutas autonoomiaga, — kõik see haaras, kiskus vägisi edasi, kaugemale...

Kui Liidu pidudel ja koosolekutel kõlasid isamaalised laulud ja kõned, siis kõmas kõrvus tuleviku hääl: ainult eesti laul, eesti kõne. Kui seintel ilutsesid eestivärvilised lipud ja vapid, siis kangastus tulevikupildina: ainult Eesti lipp, ainult Eesti värvid. Ka viibisid siis Võrus Eesti Tagavarapataljoni osad, mis andis tunnistust oma st jõust. Öppiva Noorsoo Liit mõjutas kogu Võru noorsugu. Väljaspoole kooli seinugi ulatas see mõju. Siin arenes, süvenes ja karastus see isamaaline vaim, see ohvrimeelsus, mis Vabadussõjas kindlustas võidu.

Oktoobrikuu enamline riigipööre kajastus Võruski. Kohalikud punased tõstsid pead; nende read tihenesid, nende seljatagune kindlustus. Algas „revolutsiooni süvendamine“.

Muidugi sai „süvendamine“ teemiks ka Ö. N. Liidu koosolekutel. Kuid... seal ei leidunud süvendajaid, küll vaid ainult süvenduse hukkamõistjaid. Et olla kursis tekkiva uue jõukoon-

duse tegevusega, astus paar õpilast vaid organiseeritavasse punakaarti.

Enamline liikumine üha laienes. Bolševismi pisik leidis rikkaliku söödamaa sõjasttõdinenud rahvamassides. Ei või siiski öelda, et enamline element Võrus alul oleks olnud hoolimatu, metsik ja verejanuline. „Kontrrevolutsionääre“, kelle hulka kuulusid ka õppurid, vaid sõimati, tegudeni veel ei mindud. Koosolekud, miitingud — need olid tollal veel vaid kõnekunstiasuvuse demonstreerimiskohtadeks.

Algav punakaardi organiseerimine sundis aga ka kodanlise seltskonna vastuaksoonile. Salaja asuti organiseerima endakaitset. Õppurid olid siingi kohal.

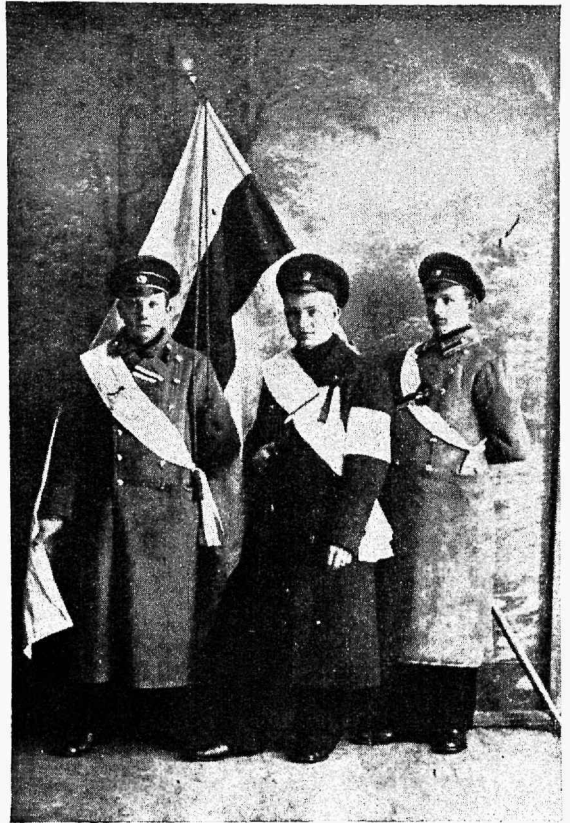
Saksa okupatsioonivägede tulek 24.II suretas poliitilise tegevuse. Läbiotsimised, mahalaskmised, kurikuulsad „Ich befehle“-ga algavad käsud, keelud ja ähvardused, — kõige selle mõjul tarretus igasugune liikumine. Koolidesse löödi sisse Saksa „Unterricht“, saksa keelt ja meelt ülistasid mitte ainult sakslased ise, vaid ka kadakasaksad ja muud „antvärgid“. Saksa raudrusikas sirutas end kõikjale, kus märkas avalikku Eesti elu.

Koolis, kus keskmemaid kujusid oli eesti keele õpetaja Nikolai Päts, avaldati passiivset vastupanu saksikutele korraldustele (prints Leopoldi vastuvõtt; saksa keele ignoreerimine j. m.). See ajajärk viib õppurid kokkupuuteisse ka kindral E. Pödder'ilt juhitava endakaitse organiseerimisega, kus sel alal Võrumaal töötasid staabi-kapten F. Vreeman (+), leitn. O. Kurvits ja teisi. Kevadine õppesemester ja suvi möödusid sellases ettevalmistustöös.

Sügisel asutasid sakslased Saksa gümnaasiumi, kuna eestlased dir. Sommeri juhatusel koondusid Eesti gümnaasiumi. Viimases asus võimlemisõpetaja kohale st.-kapten F. Vreeman, kelle otsesel juhtimisel algas Võru õppurite korrastamine. St.-kapten F. Vreemanist, kui inimesest, õpetajast ja ohvitserist on kõigil jäänud parimad mälestused. Ta langes Rõuge lahingus 23. märtsil 1919. a.

Saksa vägede lüüasaamine Läänerindel, distsipliini langus Saksa vägedes, punavägedega ja vallutatud Vene maa-alade elanikega kokkupuutumiste tagajärjel (bolševism ja sõjatüdimus), mis kutsus esile ka Saksas revolutsiooni, — kõik see kiirendas okupatsioonivägede lahkumist.

Selle tagajärjena algas novembrikuu keskpaiku Võrus Eesti riiklik võim avaldama oma esimesi korraldusi. Kaitse Liidu ja omavalitsuse kohapealsete organite loomine oli esimesi eneseavaldusi Võrus. Kaitse Liidu ülemaks jäi st.-kapten F. Vreeman. Vanemad õppurid astusid eranditult Kaitse Liitu; nooremad löid

Võru kooliõpilasi, Kaitse Liidu liikmeid, oma lipuga, pärast Saksa okupatsioonivägede lahkumist Eestist.

hoogsalt kaasa muis ettevõtteis. Koolitegevus lõhenes kaheks: õppetöö ja selle kõrval sõjaline õppus. Õppurid, ohvitseride juhatusel, tutvusid sõjateadmistega, relvadega ja sõdurieluga.

Väljakuulutatud vabatahtlik mobilisatsioon ei annud loodetud tagajärgi.

Detsembri alul algas Pihkvast punavägede pealetung Võru suunas. Taanduvad sakslased loovutasid küla küla järele vaenlasele. Nii jõudsid taanduvad sakslased Nõnova küla alla, mis asub Võru-Irboska raudtee ääres, 7 km kaugusel linnast.

Sinna otsustati saata õppureist ja ohvitseridest moodustatud kaitsesalk, arvult 35 meest, — vastu võtma punaseid. Nõnova küla nurmel peetigi esimene kokkupõrge punastega, mis oli esimeseks kokkupõrkeks vaenlasega ka meie Lõunarindel. Seal saadi punastelt 2 vangi ja mõningat sõjamoona.

Vaenlase arvuka ülekaalu ja sakslaste äraandliku tegevuse tõttu pidid õppurid taganema Võrru, ja sealt, samadel põhjustel ja jõu vähesusel, — sügavamale sisemaale. Taganes Võrust ka väiksearvuline 3. Jal.-polk.

Enamlased, vallutanud Võru, algasid kohe ägeda kihutustööga meelitama rahvast. Kirikukantslis, koolikateedril, turul ja seltsimaja laval — kõikjal sadas sõimu neetud kodanlusele, valgetele, ning ülistust ja kiitust kommunistile. Võimumedel polnud enam nii sallivad ja järgiandvad, kui 1917. aastal; vastuhakkajate ja mittepoodajatega tehti lühike lõpp. Õppuritele oldi tulivihased; teadsid ju punased, et suur osa neist astusid neile relvadega vastu ja ülivõimu ees taandusid kaasas „valgetega“.

Tartu (14.I.) ja Narva (19.I.) vabastamisega muutus olukord Võrus äärmiselt kurjaks. Narvast tulid Võrru Eesti Töörahva Kommunaalvalitsuse liikmed, kes, koos Tartus sauna saanud punavägede juhtidega, andusid terrorile. Tapeti hulk inimesi. Ka paljuid õppureid otsiti ja aeti taga.

Kuid... seal liginesid juba Tartu maanteed kaudu meie võidukad väesalgad. Samuti raudteel soomusrongid. Laupäeval, 1. veebr., lõõnud eelmisel päeval Tilleorus lahingu, marssisid Võrru, põgenevate punaste kannul, Tallinna Kaitsepataljoni 1. rood ühes Kooliõpetajate Rooduga. Järgmisel päeval olid kohal ka Võru õppursõdurid.

Õppurid (kes polnud veel astunud rahvaväkke) viskasid nüüd käega raamatuile. Algas massiline astumine rahvaväkke: küll otseselt väeosadesse, küll komisjonide kaudu. Vahest oldi tänamatud vanematele: juhud, mil mõlemad pojad, õppurid, lausunud raske „elage hästi“, kadusid isa-ema silmapiirilt. Ei hoidnud neid keeld, manitsused ega noorus. Möödunud päev-nädal, täristasid Võru õppursõdurid juba rindel surmamasinaid.

Võru õppureid sõdis soomusrongil, muis löögiosades, jala-, suurtüki- ja ratsaväes. Petseri mägilmail, Pihkva ja Narva tagustel legendikel ja Riia eelseil väljadel — kõikjal võis näha sitkeid Võru poisse.

Esimene suurem grupp — 24 meest koos ohvitseridega — Võru õppursõdureid, lõõnud esi-

mese lahingu punastega Nõnoval, taandus Võrust sisemaale. Kogu grupp koosnes eranditult vabatahtlikest. Hiljem lisanes sellele grupile läbi rinde umbes kümme-kond õppurit juurde. Võru uuesti vallutamise järele asus osa õppureid sellest grupist soomusrongidele, osa muusse väeosadesse, kuna ülejäänud määrati 2. Diviisi Komandandi Komandosse (roodu).

Võru tagasivallutamise järele (1.II) astusid rahvaväkke vabatahtlikult kõik õppurid, alates 3.-st klassist. Koguni 2.-st klassist oli minejaid, kes ei läbenud püsida koolitöö juures, vaid vägisi tikkusid rindele.

Mitmes grupis lahkusid Võru õppurid nüüd kodulinna, kas otseselt kohalviibivaisse ehk lähiminevaise väeosadesse, või Tartusse, kus nad jaotati väeosadesse.

Suurem rühm, 30 õppurit, võetud vastu Rahvaväe Komisjoni poolt vabatahtlikena, määrati 2. Diviisi Tagavarapataljoni Kuulipildujate Komandosse, kust õppurid paarinädalalise õppeaja järele saadeti Lõunarindele mitme jalaväe polgu juurde, kuulipildujate meeskondade täienduseks.

Kevadel ja suvel 1919. a. võitlesid kõik Võru õppursõdurid laialipaisatuna väeosades.

Osaliselt koondusid Võru õppursõdurid 1919. aasta suvel-sügisel Tartu Kooliõpilaste Pataljoni, mille koosseisus võtsid osa Lohusuu retkest ja Pihkva kaitseoperatsioonidest Velikaja kalstel.

1919. a. sügisel vabastati osa nooremaid õppureid sõjaväest, et anda neile võimalus osavõtta algavast õppetööst koolides. Osa vanemaid õppureid koondati Võrru, Kooliõpilaste Pataljoni 2. roodu, kust nad võisid käia koolis. Kuid väga paljud õppursõdurid ei kasutanud kooliskäimise võimalust, vaid jäid sõja lõpuni oma väeosadesse.

Võrus asetsevas 2. roodus ja väeosades teenivad Võru õppursõdurid demobiliseeriti üldises demobilisatsiooni korras 1920. a. märtsis.

Eesti sõjaväelaste koondamine N.-Venel 1918. a.

H. Vellner.

Käsk sõita Peterburi.

Ühel 1918. aasta aprillikuu varajasel hommikutunnil seisin V.-Pärnu maanteel Konstantin Pätsi korteri ukse taga ja vajutasin korduvalt kellanupule. Kulds tükki aega enne kui uks tehti lahti.

Olin saanud Viljandist, taskus äsja Riias Saksa võimude poolt korraldatud rüütelkondade ja vallaomavalitsuse esindajate nõupidamisel üle

antud Eesti vallavanemate märgukirja koopia originaal-allkirjadega. Märgukirja tõi Riias Viljandisse vallavanem Eigo, kes saabus nõupidamiselt tagasi sama rongiga, millega ma lahkusin Viljandist, kus jalgealune oli läinud tuliseks.

Kell oli vist seitsme ümber. Seega aeg mitte küllalt sobiv küllastamiseks. Kuigi mu välimus polnud usaldustäratav, — habe ajamata, püksid kortsunud ja seljas roheline, põõnaga kuub, mis-

suguseid kandsid mõisaametnikud ja metsasaksad,— lasti mind siiski esikusse ja pa-tuti siis kõrvaltoas võtta istet.

Jälle tuli oodata. Rongis ei saanud magada ja uni kippus kallale. Viljandist lahkumine ei olnud just lahkumine, vaid põgenemine. Võlgnesin peamiselt tänu kontrolör Treufeldtile, ei pääsesin tulema kohaliste võimude nägemata, ja et ka rongil keegi ei tülitanud. Et ma ootama pidin, selle üle ei võinud imestada. Aeg oli ju varajane ja pealegi olin kutsumata külaline. Et mind siiski sisse lasti, oli heaks tunnusmärgiks. Ja nii ootasin rahulikult, olles kindel, et saan tähtsa ja kar-detava dokumendi käest kätte üle anda.

„Teid palutakse,“ teatati lõpuks.

Astusin teise suuremasse tuppa. See oli sisustatud vanamoeliselt ja mugavalt. Tuba näis tüh-jana. Ei kedagi vastu võtmas.

„Astuge lähemale,“ kostis toahämarusest.

Ringi vaadates nägin voodit ja selles lamavat otsitavat, kes patjadele nõjatades viipas käega, et astuksin lähemale.

„Tulin Viljandist ja tõin Teile kaasa vallava-nemate märgukirja,“ seletasin, ulatades talle do-kumenti.

Olen näinud Konstantin Pätsi nii mitmeski eri-olukorras ja hingelises seisukorras. Ka suurimate meeleliigutuste juures ta näo musklike tõmbed ei väljendanud seda, mida ta tunneb, kuid silmade läige ja suujoone liikumine avaldab kõik. Ka see-kord süttis tuluke silmis ja huultes tekkis tõmme, mis tõendasid, et üle antud dokumendil oli väär-tust.

„Vaadake, seda mida nad meiega teinud, ei või meie millalgi unustada,“ ütles ta elavnes ja ma tundsin, kuidas esialgne umbusalduse jää oli kor-raga sulanud.

Jutustasin siis lühidalt, kuidas märgukirja algteksti ka Viljandist Riiga toimetasime ja kuidas ta nüüd allkirjadega minu kätte sattus. Ka and-sin peajootes ülevaate vallavanemate esindajate valimise organiseerimisest, lendlehtede levitamise-st ja üldse kogu pörandaalusest tegevusest Vil-jandimaal. Ühtlasi teatasin ka, et pean lõpetama seal oma tegevuse, kuna, võib-olla osalt ka enda ettevaatamatuse tõttu, olen paljastatud.

„Mida mõtlete nüüd peale hakata,“ küsis selle-peale Päts.

Vabadussõja päevilt.

Soomusronglaste „supisaba“ Lehtse jaamas murdelahingute ajal, jaanuaris 1919. a.

Seletasin, et kavatsen asuda teise maanurka ja seal oodata paremaid aegu.

Ei, seda teha ei tohi. See oleks hädaohtlik. Peate Eestist lahkuma. Olete ajakirjanik ja ma leian Teile uue töövälja,“ oli kategooriline vastus.

„Peterburis on kavatsusel hakata välja andma eesti päevalehte, toimetus vajab seal tööjõude,“ jatkas Päts.

Ettepanek tuli ootamatult. Mõtlemata sellele, kuidas pääseb üle raja ja mis mind seal ees ootab, — olin ju pärast oktoobrirevolutsiooni Viiljandi enamlastega kõvasti tülis ja paaril korral isegi veetud tribunaali ette, — olin annud vastuse. Vastus oli jaatav.

Hetk hiljem lõi küll süda külmaks, kuid siiski küsisin pilgutamata silma, et millal tuleb välja sõita.

„Kohel!“ oli jälle kindel vastus. Nüüd kõneles juba Ajutise Valitsuse juht.

Jutt oli asjalik ja lühike. K. Päts andis mulle kaasa soovituskirja edasiandmiseks al.-polkovnik L a r k a l e, kes liikvideeris okupatsioonivõimudelt laialisaadetud Eesti polke; veel mõned tarvilikud näpunäited ning pigistasime kätt jumalaga-jätkuks.

„Olge mureta ja tegutsege julgelt. Kui meil hästi läheb, siis Eesti rahvas ei unusta meie tööd ja ei jäta tasumata ka vaeva,“ ütles Päts jumalaga-jätkuks.

Olin veel noor. Vaevalt 24-aastane. Omasin hea tervise, olin füüsiliselt tugev ning vastupidav. Ja kes poleks selles eas ka veidi seiklushimuline? Võimalus lahkuda kodumaalt, kus olin väljalüli-tatud igapäevase töö juurest ja kus olid jäänud

tegutsemispiirid kitsaks, oli väga ahvatiev. Silmapilgul, mil Konstantin Päts tegi ootamata ettepaneku, ei mõelnud ma muule, kui et nüüd avaneb jälle võimalus jätkata katkestatud kutsetööd uutest ja tundmatuis oludes. Üldine olukord 1918. aasta esimesel poolel oli üldse niivõrd segane, et lähema tuleviku kujunemist ei võinud keegi ette näha.

Demobiliseeritud sõdur.

Astudes tänavale oli südamelt nagu koorem langenud. Olin lahti saanud hädaohtlikust dokumentist, Viljandi, ühes „Feldpolizei“ nuhkidega, kusagil teises maailmaotsas, ees lahti lai maailm, kuigi veel määsitud Maailmasõja ja revolutsiooni tuleleekidesse. Et teekond, mida nüüd alustasin, viis mind umbes aastaks eemale kodumaast ja et see tee, mida nüüd algasin, võis kujuneda väga juhtumusrikkaks ja et oli saatus määranud olla tükk aega juhuse ja õnne mängukanniks ja et lõpuks minust, keda Vene kroonu oli kui poolpimedat tagalasse jätnud — saab veel Eesti sõdur Briti kuninglikus sõjaväes — seda ei võinud ma aimatagi, kui mõni tund hiljem seisin Krediidpanga majas al-polkovnik A. Larka kabinetis, kes, nähtavasti pigis olles, minu üle raja aitamise probleemi lahendas.

Kui mõne hea asja eest võideldakse ja kui veel kaalul on kogu rahva saatus, siis pole väike seaduserikkumine patt. Vaenlase ületrumpamiseks on kõik abinõud pühad. Esialgu ei taibanud ma Larka küsimust, et mitmendas Eesti polgus teenisite. Seletasin, et aitasin Viljandis veidi organiseerida sealset niinimetatud Sakala polku ja ka ratsaeskadroni, kuid kumbagi koosseisu ei kuulunud. Sarnane juht aga Larkale ei meeldinud ja ta ilme muutus üha tõsisemaks.

„Noh, siis kuulute esimesse Eesti polku,“ sõnas ta mõrudalt, nagu jõudes mingisugusele kindlale otsusele. „Mida Teie endale nimeks võtate?“

Kas ise nimetasin mõnda nime või leiutas seda Larka, ei ole meeles, samuti ei mäleta ka kelleks ristis ta mind tunnistusel, millega tõendati, et olen demobiliseeritud sõdur 1-st Eesti polgust ja sõidan oma kodukohta — Venemaale. Mõni minut hiljem oli see väärtuslik dokument mul taskus.

Üle raja pääsemise probleem lahendus kergeit, tänu Saksa okupatsioonivõimudele, kes tol ajal võimaldasid kõigil, kes aga soovisid, lahkuda priiküüdiga Eestist ja asuda Venemaale. Sarnasel teel loodeti suurema vaevata lahti saada ebasoovivast elemendist. Eriti hõlbus oli pääseda Venemaale siis, kui tunnistasid end Vene alamaks. Eesti polkude likvideerijad tegid mind Vene alamaks ühe suletõmbega.

Õusel, kihutades rongis Narva poole, tõsis aina tuju, kui pistsin aegajalt saadud dokumendi „ausweiside“ revideerijatele nina alla. Dokumentid olid mõju. Vaadati ja öeldi ikka „Danke schön“. Vagunis oli rohkesti teisigi samasuguste

dokumentidega. Muidu reisijaid kontrolliti väga valjult. Raudteel ei aidanud näpupassist, vaid nõuti veel erilist liikumise luba ja selle saamine kaugemateks sõitudeks ei olnud just kerge.

Tallinnas olin otsustanud ja ka tegutsenud kiirelt ning kõik oli kujunenud, nagu see oleks pidanud nii olema. Olin toiminud alateadvusest juhitult, kuid tulemusrikkalt. Ainult oma linnunahkse kasuka pantisin pandimajja kindla arvestusega, esiteks, et suurendada rahatagavara ja vabaneda asjata uhkusest, millega proletaarses riigis tol ajal uhkeldada ei tohtinud. Narvas aga tuli hakaia aju liigutama. Jaama ooteruumis, kuulates Venemaale sõitjate jutte, selgus, et üle raja pääsemine ei olegi nii lihtne. Iga päev saadetavat teele ainult üks mõnesajapealine ešelon. Üle raja sõitjaid on aga mitmeks päevaks juba ette registreeritud. Registreerimisbüroos selguski, et ei ole lootust pääseda enne 2—3 päeva järjekorda. Senine muretu suhtumine oma saatusele oli kui käega pühitud. Nüüd tuli tegutseda.

Salaja üle raja.

Siis ja ka mitmel korral hiljem olen kogenud, et maailm on siiski väike. 1921. aastal tutvusin Dresdeni lähedal sanatooriumis ühe viinlasega. Tutvus jäi hästi meele, sest tal vedas kuuekümnekuue mängus. Kaks aastat hiljem kohtasin sama meest Zürichi ja Baseli vahel raudteerongis. Ehk jälle teine juhus: olin teel Stokholmist Malmösse ja ühes vahejaamas astus minu kupeesse kopenhaglane, keda kohtasin aasta eest juhuslikult Tallinnas. Selles polnud siis ka õieti midagi imestusväärset, kui Narvas kohtasin Tartust päritolevat üliõpilast K., kellel oli samuti Venemaa tee jalge all. Öeldakse, et kui kaks kristlast on pigis, siis sigineb peagi juure ka juut. K. oligi juba mingisugused suhted loonud ühe Riia juudiga, kes samuti kippus Venemaale ja juba teist või kolmandat päeva ootas sabas. Ta oli olukorda uurinud ja selgusele jõudnud, et pääseb üle raja ka tülika registreerimistalituseta. Ettepaneku — liituda kavatsusega — võtsin vastu kahel käel.

Maad kuulates olin saanud teada, et Viljandi kommunistid, kellel oli minuga arveid õiendada, on osalt peatama jäänud Jamburgis ja kontrollivad seal Eestist tulejaid. Nendega kokkupuutumiseks polnud mul teadagi mingit huvi. Ametlikus korras üle raja minnes oli see aga paratamatu. Usaldasin oma saatuse juudi hooleks. Täna seni on mul mõistmatu, missuguse viguriga juut meid libedalt üle raja viis, aga üle piirjoone meie sõitsime, nimelt sõitsime, — voorimehe troskas, kuna samal ajal meie ees sammus Saksa sõdurite vahel mitmesajapealine väljarändajate ešelon, kimbud ja kompsud seljas.

Venemaale väljarändajate enamuse moodustasid Eestis asuvad vene töölisel ja ametnikud. Leidsid nende hulgas ka rohkesti eestlasi, kes läksid

Venemaale õne otsima. Neist olid paljud Eesti polkude sõdurid, kes segaste olude tõttu ei leidnud enesele kodumaal kindlat teenistust. Sakslased väljarändajatele takistusi ei teinud, eriti heameelega tahteti lahti saada just kahtlasest elementist. Jamburgis aga oli kontroll väga vali. Kui saabunute hulgas leiti isikuid, kes kuidagi olid suhtunud Eestis enamlastele halvakspanevalt, need viidi tšekasse ülekuulamisele. Sarnaste isikute kindlakstegemiseks oli kontrollpunktides Eesti enamlasti kõigist Eesti keskustist, kes uurisid hooliga tulejate pabereid ja nägusid. Minu Viljandi tuttavatest oli Jamburgi kontrollpunktis J. Sihver, kes sügisel punaväe Eestisse tungimisel juhtis ühte eesti kommunistlikku polku ja esimeses lahingus Narva all sai surma. Salaja üle Vene raja minekuks olid seega mul kaaluvad põhjused.

Teel Jamburki kaalusime igakülgset küsimust, kuidas pääseda üle silla, kontrollpunktis registreerimata. Et juut altkäemaksude ja meile tundmata sahker-mahkeritega oli meid aidanud kerge vaevaga pääseda üle raja, siis jätsime oma saatuse ka seekord tema hooleks. Seekordlik vedas. Sel ajal, kui ešeloniga tulejaid registreeriti ja uuriti, askeldas juut mitmesuguste ametmeestega. Tagasi tulles istusime uuesti voorimehele ja kihutasime üle silla raudteejaama, et pääseda rongile. Nüüd, kus raskemad takistused võidetud, tegime nagu ei tunnekski üksteist ja hakkasime igaüks omal käel otsima võimalusi pääsmiseks raudteel edasi Peterburki, ilma et selleks oleks vaja nõutada Jamburgi võimudelt vastavat luba. Meil kõigil oli kogemusi tsariaegsete vene ametnikega ja mõnekümne Kerenski-rublaga lunastasin ka mina endale konduktorilt legaalse sõiduvõimaluse Peterburisse.

„Eesti Päevalehe“ toimetuses.

Punase Vene pealinnas ootas mind ees pinev töö. Peterburi Eesti seltskonna poolt ellu kutsutud „Eesti Päevaleht“, mis hakkas ilmuma mai alul, nõudis kogu energia tööle rakendamist. „Eesti Päevalehel“ ja Peterburis tegutseval Eesti Komiteel ei olnud vormilikult midagi ühist, kuid tegelikult oli lehe toimetuse Komitee üheks osakonnaks. Oli ju Eesti Ajutise Valitsuse esindaja N.-Venes Julius Seljamaa lehe peatoimetajaks ja samal ajal ka Eesti Komitee ideeliseks ja tegelikuks juhiks. „Eesti Päevaleht“ oli ju õieti tol ajal, mil Eestis suurem osa ajalehti suletud ja sõnavabadus kitsendatud, ka Ajutise Valitsuse häälekandjaks. „Eesti Päevaleht“ hoidus käsitamast Vene sisepoliitilisi küsimusi ja ründas kogu jõuga Saksa okupatsioonivõimusi Eestis. Lehte toimetati eesmärgiga, et see ka Eestisse satutamisel võiks kaasa aidata Ajutisele Valitsusele iseseisvuse tunnustamise võitluses ja iseseisvuse mõtte levitamisele. Osa lehe tiraažist juhtigi salaja üle piiri käijate kaudu Eestisse, kuhu ka pal-

jud eksemplarid pääsesid ja käest kätte käes rahvahulki aitasid tutvustada meie olukorraga meie oma seisukohalt.

Vene võimud vaatasid alul „Eesti Päevalehe“ politikale läbi sõrmede, sest üldine meeleolu Venemaal oli siis veel õige saksavaenuline. „Eesti Päevalehe“ seisukord muutus aga raskemaks, kui juuni lõpus N.-Vene valitsus astus Saksamaaga sõbralikumasse vahekorda. Saadik Mirbachi saabumisele Moskvasse, hakati ka tõkestama saksavastast kihutustööd. Ka muutus enamlaste režiim pärast Volodarski tapmist valjemaks. Siin ja seal ilmsikstulevad kontrrevolutsioonilised väljaastumised sundisid Vene võimusi tarvitusele võtma karmimaid abinõusid. Tol ajal oli „Eesti Päevaleht“ ainsaks kodanlikeks leheks Venemaal. Kuigi vene lastel ei olnud „Eesti Päevalehest“ külma ega sooja, ometi oli see pinnaks silmis eesti enamlastele, kelle häälekandja „Edasi“ ei tahtnud võtta kuidagi jalgu alla.

Nii hakkasid „Eesti Päevalehe“ pärast Vene võimudele peale käima ühelt poolt sakslased ja teiselt poolt eesti enamlased. Tol ajal oli kombedeks, et kui mõni aktsioon ette võeti, siis selleks korraldati miitinguid, kus lasti heaks kiita tarvilisi resolutsioone. Esimeseks pääsukeseks „Eesti Päevalehe“ vastu oligi Kroonlinnas peetud miiting, kus nõuti Eesti kodanlaste lehe „Eesti Päevalehe“ sulgemist. Ei läinudki palju aega, kui saabus mulle, kui „Eesti Päevalehe“ vastutavale toimetajale teade, et leht on suletud.

„Eesti Päevalehte“ sai ilmuda ainult 43 numbrit. Katsuti küll saada uut luba lehe väljaandmiseks, kuid tagajärjetult. Et just eesti enamlased olid süüdi lehe sulgemises, see vihastas toimetust ja mõtlemata tagajärgedele, otsustasime välja anda luba küsimatult lendlehe, et kord ka enamlastele tõtt näkku öelda. Kaastöö oli peagi koos, autoriteks olid August Rei, Karl Luts j. t. ning see ilmiski müügile pealkirja all „Vaba Eesti“. Vaevalt oli leht lugejate kätte sattunud, kui oli lahti mürgel. Viibisin parajasti Eesti Komitee ruumides, kui telefoni teel päriti järele, kas viibin seal. Olin telefoni juures ja küsisin: „Kes räägib ja kust räägitakse?“

— „Kõnelen 7. roodust ja palun teid kohe siia tulla,“ oli venekeelne vastus.

— „Kuid kes räägib?“ pärisin edasi, aimates kurja.

— „Kui tulete, siis näete,“ oli juba vähe karmim vastus.

Minu korduval küsimusele, kes seal räägib, teatati, et Erakorralise-komitee (tšeka) esindaja.

Sellest aitas. Panin toru ära ja teatasin samasviibijale, et tšekist on „Eesti Päevalehe“ toimetuses ja tahab minuga kokku saada. Nüüd oli selge, milles on küsimus. Aetakse taga lendlehe „Vaba Eesti“ koostajat. Samas viibiv kindral J. Laidoner, kuuldes millest jutt, andis kindla käsu

Soomusronglaste hommikune „tualett“, Aegviidus, detsembris 1919. a.

jalga lasta. Lahkusin kohe toimetuse ruumidest, samuti lahkusid ka kindral J. Laidoner, J. Seljamaa ja J. Kukk. Ei möödunud kümnet minutitki, kui tšeka auto seisis Komitee ukse ees. Kohale oli jäänud ainult H. Laretei, kes sai komissariilt sõimata, kui see küsimuse peale, „Kus V e l l e r?“, oli ütelnud, et oli just siin ja kõneles teiega telefoni teel ja et lahkudes sõnanud: nüüd aeg jalga lasta.

Meie üleannetus „Vaba Eestiga“ maksis mulle vaba liiklemise Peterburis. Olin n.ö. kuulutatud lindpriiks. Tšekistid puistasid läbi „Eesti Päevalehe“ toimetuse, kontori ja Komitee ruumid, vangistamise käsk taskus, kuid otsitavat nad ei leidnud ja ei leidnud ka hiljem.

Uuesti põranda all.

Alles 2—3 kuu eest olin sunnitud lahkuma Eestist, et mitte sattuda koonduslaagrisse ja nüüd oli mul ka Venemaal jalgealune tuline. Selles täbaras olukorras lohutas teadmine, et nii suures linnas, nagu Peterburi ja eriti veel tollaegseis se-gastes oludes, otsitava leidmine ei ole hõlbus, kui veidigi ettevaatlik olla. Pögenemine põranda alla andiski tõuke järgnevateks seiklusteks, mille tagajärjel minust kui tsivilistist sai lõpuks sõdur.

Ma ei tea, kuidas vaadati tol ajal Eestis Eesti tuleviku kujunemisele. Peterburi Eesti Komitee ühes oma juhi Julius Seljamaaga suhtusid optimistlikult. Asuti seisukohal, et tõsisemaid tulemusi võidakse saavutada ainult siis, kui talita-

takse radikaalselt ja järjekindlalt. Et kindral J. Laidoner kevadest peale Eesti Komiteega oli kõige lähemas ühenduses, olles seal igapäevaseks külaliseks, siis tema mõju tuli ka siin teravalt ilmsiks. Eesti Komitee oli õieti sõjaväeline asutus. Ta oli kujundatud endisest Peterburi Eesti Sõjaväeosade Organiseerimise Keskkomiteest, mis olude sunnil oli pidanud nüüd muutma oma nimetuse. Asus ju Komitee ka samas ruumes, kus Põhja-Krediitühisus.

Eesti Komitee oli sõna tõsises mõttes esimeheks Eesti suursaatkonnaks. Peale saadiku Julius Seljamaa kuulusid mitteametlikult ta koosseisu kindral J. Laidoner, Ajutise Valitsuse rahaminister J. Kukk ja M. Jaakson. Sekretäriks oli H. Laretei. Erikuisimusi uurisid mitmed asjatundjad, kes veel praegugi oma erialal Eestis tegevust jätkavad. Meelijäävamaks kujuks nende hulgas oli praegune Eesti Põlevkivitööstuse direktor M. Raud, kes juba siis ringi käis põlevkivi kaevamise plaanidega ja ainult põlevkivist armastas rääkida. Tema korteris Mustajõeel löödi maha nii mitugi ägedat vaieuluslahingut põlevkivi pärast. Saatkonnal oli ka oma ajakirjanduse atache, kelleni lühemat aega tegutses noor kalevlane Jaan Naaris, kes Vabadussõja algpäevil lahingus sai surma. Koos Naarisega käisime nii mitmelgi korral Maksim Gorki lehe „Novaja Žizn'i“ toimetuses Eesti olude üle informatsiooni andmas. Seda lehte sallisid enamlased kõige kauem, kuid lõpuks sulgesid ka selle.

Eesti Komitee või esindus, nagu teda nimetasid venelased, ei valmistanud ainult märgukirju Eestile tunnustuse saavutamiseks, vaid siin tehti ka tõsisemaid ettevalmistusi juhaks, kui Eestil avaneb võimalus alustada iseseisvat elu. Okupatsiooni võeti ajutise nähtena ja Eesti saareke suures maailmalinnas tundis end täiesti iseseisvana.

Eesti Komitee aktiivne tegevus leidis ka Vene võimude juures lähelepanu ja teda isegi tunnustati. Näiteks aktsepteeris Vene kohus Komitee esindajat ametliku tõlgina ja Komitee „konsulaar-osakonna“ poolt väljaantud rahvustunnistused omasid tegelikult seadusliku jõu ja nende omanike peale vaadati kui välismaalastele. Hiljem muutus küll Vene võimude suhtumine Eesti Komiteesse, kuid ta oli suutnud teha juba hulk väärtuslikku tööd Eesti riigi rajamisel.

Eesti sõjaväelaste koondamise mõtte tekkimine.

Eesti Komitees valitsev aktiivne meeleolu erutas otsima ikka ja ikka uusi tegevusalasid. Ja nii tekkis ka mõte organiseerida hakata eesti sõjaväelasi väljaspool Eestit. See mõte kerkis juba siis, kui suure Vene piirides polnud veel avanenud võimalust selle idee teostamiseks. Selle mõtte ülesvõtjaks oli kindral J. Laidoner. Kindral J. Laidoneri suhtumine Eesti tuleviku väljavaadetele oli erinev enne minu Venemaale sõitu Eestis valitsevast. Eestis arvati, et kui liitlased tunnustavad Eesti iseseisvust, siis ka Eesti iseseisvaks saab. Ühel mõtetevahetusel sel teemil tähendas kindral J. Laidoner resoluutselt:

„Ei ükski rahvas pole endale kätte võitnud iseseisvust deklaratsioonidega ega manifestidega, ka meil tuleb iseseisvus kätte võidelda.“

Kindral J. Laidoneri programmi võttis ka omaks Eesti Komitee. Kui liitriikide väed okupeerisid Murmanski, ja sellest olid saanud kuulda salkkond eesti sõjaväelasi, kes olid äsja saabunud Eestist, ning pöördusid Eesti Komitee „konsulaar“-osakonna poole palvega, neile olla abiks põhjapoolse pääsemiseks, siis riskist hoolimata otsustati neid ka aidata.

Komitee ei saanud muidugi ametlikult siin tegutseda, vaid mehed juhiti minu poole, kui Peterburis vähem tuntud ja ametlikust Komiteest väljaspool seisva isiku

poole. Et oli tegemist meile tundmatute isikutega, siis tuli tegutseda väga ettevaatlikult. Siiski andsin mõnesuguseid näpunäiteid, kuidas sihile jõuda. Kindral J. Laidoner riskis isegi sedavõrd, et telegraafeeris kord Vologdasse Inglise saatkonda, et on tulemas salk eestlasi ja et ta palub neile olla abiks edasipääsemisel.

Liitriikide ja Venemaa tee oli siis juba läinud lahku. Peterburis rüüstati liitriikide saatkondi, tapeti Briti mereväe esindaja, liitriikide saatkonnad siirdusid Vologdasse ja hiljem lahkusid üldse Nõukogude maalt, asudes liitlaste vägede poolt okupeeritud Põhja-Vene pealinna, Arhangelskisse. Pidasime ju kõvasti kinni liitriikide orientatsioonist ja Vene välispoliitiliste suhete ümberkujumine ei jätnud mõju avaldamata ka Eesti Komitee tegevusele. Kui interventsiooni pilved hakkasid kogunema Venemaa kohale, võtsime ka meie julgust. Pärast krahhi „Vaba Eestiga“ olin ju ka pörandaalune ja võisin tegutseda vabalt. Vähe aega hiljem algas jaht ohvitseridele ja kindral J. Laidoner oli muutunud samuti lindpriiks. Peagi puistati põhjalikult Eesti Komiteed ja see pidi oma tegevust piirama.

Kola poolsaare okupeerimine liitlaste poolt ja tšehhide mässu tagajärjel tekkinud Volga rinne andsid võimaluse eesti sõjaväelaste koondamise mõtte teostamisele asuda juba tõsisemalt. Küsimus, kas juhtida soovijaid Volga rindele või ei, ei kutsunud esile lahkuminekuid. Ühine arvamine oli, et kui eesti sõjaväelasi koondada väljaspool Eestit, siis juba Põhja-Venemaale liitlaste juurde, kust vajaduse korral hõlbus oleks neid kodumaale toimetada. Pealegi oleksime seega rõhutanud oma kuulumist liitriikide perre.

Vabadussõja päevilt.

Meie suurtükid parandamisel Sadamatehastes, Tallinnas.

K ä s k s ö i t a P ö h j a .

Asjaarmastajana sõjaväeliste asjadega tegelemine sai mulle lõpuks saatuslikuks. Ma ei omanud küll erilisi kogemusi sõjaväelaste organiseerimises, kuid olin asetatud olukorda, kus ei teadnud, mis homme päev toob, siis oli julgust ja pealehakkamist rohkem kui vaja. Ja kui tekkis idee saata mõni Komitee inimene liitlaste juure vaatama, kuidas on seal väljavaated eestlaste organiseerimiseks iseseisvaks väeüksuseks ja mulle selleks ettepanek tehti, olin meeleldi nõus. Oma „jah“ ütlesin sama kiirelt ja seega ka järelmõtlematult, kui 2—3 kuu eest Tallinnas Konstantin Pätsilegi.

Käsk oli lühike: sõita! Kuidas, see jäeti minu oma mureks. Joh. Kukelt või kindral J. Laidonerilt sain teeraha, ins. A. Vellner'ilt hankisin kotikust pihtkasuka ja tehniku mütsi. Volituse tegutsemiseks andis kirjalikult kaasa kindral J. Laidoner. Kiri oli adresseeritud end. Briti sõjaväelise saatkonna liikmele kolonel Tornhillile, kes Venemaalt Soome kaudu põgenedes oli jõudnud juba Lapimaale ja seal oma staabi Kandalahitis lahti löönud. Kiri oli lühike: „Soovitan Teile Harald Vellneri kui energilist ja heade organiseerimise annetega jõudu. J. Laidoner.“ Kolonel Tornhill ja kindral J. Laidoner olid varemalt koos töötanud Vene rinde staabis ja tundsid üksteist hästi. Kirjas leiduv atestatsioon oli pinnastamapanevalt hea, kuid igatahes selle kirja läbi rinde viimise usaldamine minule rindeelus vähikule oli kindral J. Laidoneri poolt riskimise tipp.

Et Muurmani teel, umbes Kemi piirkonnas oli tekkinud rinne ja seal läbipääs oli suletud Soome rajast Valgemereni, siis otsustasin sõita Kandalahitisse Arhangelski kaudu. Arhangelski pääses raudteega ja sealt edasi tahtsin kasutada mereteed.

Mõni päev enne väljasõitu saatis H. Laretei minu juure kolm kahtlast saksa. Nad olid kahtlased nimelt välimuselt: habetanud, närustes riides ja räpakad. Need olid kolm „musketääri“, kaptenid Valter Pint, J. Lutsar ja A. Ojasson. Nad olid pugunud salaja üle piiri, seigelnud juba mõnigi päev mööda Venemaad ja tulid nüüd nõu küsima, kuidas pääseb kas tšehhide juure või Põhja. Seletasin, et kavatsen ka ise sõita liitlaste juure ja tegin ettepaneku reisida koos. Ettepanek oli vastu võetud. Tegin neile lühidalt teatavaks oma reisikava ja leppisime kokku väljasõidu ajas. Viimasel hetkel tekkis takistus minu väljasõidus. Pint oma kaaslastega asus kohe teele, kuna ise sõitsin järele päev hiljem. Kokkuleppe järele pidid nad ootama mind Vologdas, kui neil ei avane võimalust sealt teekonda jätkata edasi Arhangelski, kuhu sõitmiseks oli vaja Vene võimudelt eriline luba. Muurmani okupeerimise järele kardeti ka Arhangelski vallutamist ja Valgemere äärne maa-ala raudtee jones

kuni Njändoma jaamani oli kuulutatud sõjategevuse piirkonnaks.

E s i m e n e t e e k o n d P ö h j a .

Kui jõudsin Vologdasse, selgus, et mu kaaslast ei olnud edasi pääsenud. Nad olid õõ mööda saatnud väljaspool linna. Juhuslikult olin sattunud samasse perre, kus pärast 1905. a. revolutsiooni L u i O i e s k väljasaadetuna oli elanud. Et minul olid dokumendid korras, — nimelt reisisin Siisevete Uurimise Büroo tehnikuna, kes komandeeritud Arhangelski niveleerimise-riistu tooma, — siis asusin parimasse Vologda võõrastemajja, kus samal ajal peatas ka Vene valitsus-delegatsioon, kes liitriikide saadikutega nõu pidas nende siirdumiseks tagasi Moskvasse.

Vologdasse jõudsin õhtul ja järgmisel hommikul saabus sinna „musketääride“ esindajana A. Ojasson, kes oli veidi viisakamalt riietatud ja kes teatas, kuidas edasipääsemisega lood. Pidin nüüd välja mängima viimse trumbi. Peterburis kindral J. Laidonerilt saadud juhtnõu kohaselt pidin juhtumisel, kui edasipääsemine Vologdast raskest, pöörduma Vologdas, Inglise saatkonnas leitnant Bois'i poole. Ühendusse astumine välissaatkonnaga, mis seisis kõva valve all, polnud just hädaohutu, kuid siiski riskisin.

Istusin voorimehele ja sõitsin saatkonna ette. Kui olin teatanud, kellega soovin kokku saada, avati saatkonna uks. Jutt oli lühike. Seletasin, kelle ülesandel tulnud ja pärisin, kas ei saaks saatkond anda nõu, kuidas edasi pääseda.

„Tahaksime ka ise edasi sõita, aga ei saa,“ seletas Bois. „Siiski ehk katsuksite omal käel. Njändomas on kontrolljaam, kui sealt läbi pääsete, siis ei ole enam takistusi.“ Sõnu „ehk katsuksite“ rõhutas ta eriti.

Käigust saatkonda ei saanud küll targemaks, kuid jutt tekitas mulje, et riskida maksab. Õhtul istusime rongile ja algas sõit. Tolle aja kombe kohaselt okupeerisime 2. klassi vagunis kupee. Olin võrdlemisi rahulik. Taskus olid ju üsna usaldusväärsed dokumendid ja mis siis ikka oleks võinud juhtuda. Ka Pint, Lutsar ja Ojasson suhtusid rahulikult. Dokumentide järele olid nad Saksa sõjavangist vabanenud sõdurid, kes sõidavad oma kodukohta, Holmogori või kuskile mujale.

Tõeliselt meie seisukord polnud põrmugi kadestatav. Alles äsja oli likvideeritud mass Jaroslavis ja mässust osavõtjalle peeti jahti kõigil raudteeliinidel. Et vangistamisel ka meid võidakse pidada mässust osavõtjaks, sellele muidugi mõtlesime, kuid lohutasime end lootusega, et ehk veab.

S i s s e k u k k u m i n e .

Ja tuligi krahh. Olime jõudnud Njändoma jaama. Vagunite ukсед suleti ja algas kontroll. Mina lamasin teisel korral, vastaspool Lutsar ja all Pint ning Ojasson.

„Teie lähipääsu-lubad (propuski),“ kõlas ukse vahelt venekeelne käsklus.

Ulatasime oma dokumendid. Venelane uuris ja uuris neid ja seletas siis, et neil ei ole mingit väärtust, peab olema veel eriline luba sõjavõimudelt. Ta pistis meie omavabritseeritud dokumendid tasku ja teatas, et jääme Njändomasse vastavate korraldusteni. Seisukord oli klaar. Instinktiivselt heitsin pilgu läbi akna, et näha, kui kaugel on mets. Pint urises all midagi enda ette, umbes, et oleme vaesed sõdurid jne. Olime siiski hetkeks kaotanud otsustamisvõime. Kui pinge kupees oli kõige suurem, avanes uks uuesti. „Tullakse jälle,“ mõtlesin ja keerasin end teisele küljele.

„On Vellner Tartust siin,“ tuli ukse vahelt küsimus sulaselges eesti keeles.

Kuidas see nüüd juhtus, ei tea tänaseni ka ise, kuid vastasin vene keeles:

„Meil ei ole niisugust siin.“ Peast käis läbi välkkiirelt mõte — kurat, eesti enamlased.

Samas itsitas küsija:

„Pint, oled sa denaturaati joonud...“

Ja nüüd astus küsija kupeesse, sulges ukse ning hakkas söimama. Pint andis vastu. Kui silm hakkas juba seletama, nägin tülitajat — kurat ja põrgu — see on ju kapten K. Kool. Punaväe mundris... Vana Tartu burš on hakanud kommunistiks. See oli juba liig.

Olukord lahenes siiski meile õnnelikumalt, kui seda oleks teadnud loota. Kui Kool oli mänginud meile juba küllalt kommunisti ning selgusele jõudnud, et kõik on omad inimesed, algas ta asjaliku juttu. Ta olevat enamlaste raudteekontrolli teenistuses ja parajasti kontrollsalga ülemaks. Ta viib meid Arhangelskisse.

Kindral J. Laidoner oli kapten K. Kooli ühes paari teise ohvitseriga saatnud esimestena leitn. Boisi kaudu Põhja rindele, kuid et Bois neil oli soovitanud astuda raudteekontrolli teenistusse, sellest oli ta saanud kuulda hiljem.

Hiljem selgus, et raudteekontrollis teenisid peamiselt ainult ohvitserid. Peale kapt. Kooli olid seal eestlastest veel lipn. J. Lillipuu ja Laurson. Ka Pint, Lutsar ja Ojasson liitusid Arhangelskis kontrolliga. Kontroll oli seega puhtvalgekaartiline ja alles nüüd ma mõistsin ka Boisi sõnade tähendust.

Arhangelskist Kandalahsti ei pääsenud ja selleks polnud enam ka tarvidust. Inglastelt saime kindlaid andmeid, et lähemal ajal okupeeritakse ka Arhangelsk. Tutvudes olukorraga Arhangelskis, jõudsimme otsusele, et pean sõitma tagasi Peterburisse, tooma sealt kaasa mehi ja ka raha. Pint rõhutas eriti raha vajadust.

K. Kooli tunnistused taskus sõitsin rahvusvahelises vagunis Vologdasse ja sealt harilikku reisijana Peterburki. Informeerisin kindral J. Laidoneri reisi tulemusest ja olin valmis tagasisõiduks, kui saabus teade, et liitlaste väed on vallutanud Arhangelski.

Arhangelski langemisega olin asetatud keerulisse seisukorda. Pääsemine Põhja oli muutunud seega veel raskemaks. Küsisin nõu kindral J. Laidonerilt. „Tehke nii, kuidas heaks arvate,“ oli ta vastus. Et varemalt väljaantud soovituskirja tagasi ei võtnud, siis järeldasin, et käsk ühendust luua liitlaste staabiga on endiselt jõus. Nüüd ei tahtnud ma ka ise enam jätta jonnii. Uurides Põhja-Vene kaarti, jõudsin otsusele, et on siiski üks võimalus pääseda läbi rinde. See on Oneega järve põhjarannikult jala Valgemere äärde.

Tutvustasin oma plaani Dr. Gundemar Neggole, kes oli hiljuti saabunud Eestist ja kellele Eesti Komitee tegi ülesandeks viia Londenisse välisdelegatsioonile mitmesuguseid materjale. Neggole meeldiski plaan. Ja meie jõudsimegi seda teed mööda 35 päevaga Arhangelskisse. Selle teekonna tegid kaasa veel Eestist liitlaste vägedesse astumise sihiga saabunud ohvitserid L u h a ä ä r, V e s s a r t ja I n g e l m a n. Ingelmani murdis aga teel raske haigus maha ja ta puhkab Oneega järve ja Valgemere vahel tundras.

Eesti sõjaväelaste saatus Venemaale.

Eesti Komitee töö Venemaale jäänud eesti sõjaväelaste koondamiseks väeüksuseks, mille tulemusena 1918. a. sügisel Briti sõjavõudude hulka kuulus umbes 200-meheline eesti väeosa — E s t h o n i a n L e g i o n, — Eesti Legion, — mis kandis mundril eraldusmärgina. Eesti rahvusvärvides lipukest, ei piirdunud ainult üksikute salkade juhtimisega Põhja-Venemaale, vaid neid, kellel puudus võimalus ettevõtta pikka ja rasket teekonda, juhiti üksikutesse Peterburis asuvasse väeosadesse. Peamiselt koondati nad endisesse Semjonovi kaardiväe rügementi, mis kandis nüüd nimetust „Polk ohrary goroda Petrograda“ ja kuulus sisekomissariaadi käsutusse. Selles polgus teenis ohvitserina Julius Seljamaa hea tuttav A l e k s a n d e r S c h u l t z, kes on praegu kohaliku Vene lehe toimetajaks Tallinnas. Suurem osa selles polgus teenivaid eestlasi pääses kodumaale 1919. aasta sügisel, mil A. Schultzi juhtimisel olev pataljon Judenitši Petrogradi retke ajal Eesti vägede poole üle tuli.

Eesti sõjaväelaste juhtimine nimetatud polku sündis veel ka seepärast, et samal ajal formeerisid ka Eesti enamlased omi polke. Eesti Komitee sihiks oli ära hoida eestlaste koondumist punas-tesse polkudesse. Ka sõjaväelased ise, kes polnud just veendunud kommunistid, ei tahtnud heameelega minna neisse polkudesse. Ühed olid põhimõttelikult vastu, teised kartsid jälle sattuda rindele. Eriti hirmutas neid Viljandi kommunistliku polgu saatust, mille tšehhid purustasid Ufa rindel. Ka püüti eemale hoida sõjaväeteenistuse kohustusest, lootuses, et varsti lõpeb sõda ja siis pääseb tagasi kodumaale.

Aktiivsem ja intelligentsem osa Venemaale jäänud ja ka demobiliseerimise tagajärjel Venemaale tulnud sõjaväelastest, eriti ohvitserkond, kes ei tahtnud astuda enamlaste teenistusse ja kelle elu oli tagakiusamistega tehtud kibedaks, otsis võimalust ühineda enamlastevastaste jõududega. Selleks oli ka väljavaateid. Olid kujunemas uued rinded Lõuna-Venes, Uuralis, Põhja-Venes ja Kaukasuses. Nii mõnigi sellane „musketäär“ kihutas ringi mööda Venemaad, et leida auku väljapääsemiseks. Paljud sattusid enamlaste kätte ja hukkusid, osa oli sunnitud astuma punaväe teenistusse, kuid paljud pääsesid ka välja. Nii leidis hiljem rohkesti eestlasi sõdimas Koltšaki, Denikini ja Vrangeli armeedes ning Inglise okupatsioonivägedes Taga-Kaukasuses. Nad olid mööda Sarmaatia legendikku laialipillatud ja läksid seega enamuses kaduma. Ainult Põhja-Venemaale

pääsenud sõjaväelased, kelle koondamine sinna sündis organiseeritult, pääsesid 1919. aasta jooksul tagasi kodumaale, kuigi neist umbes 50 meest jäid puhkama Põhja jäisesse mulda.

Eesti sõjaväelaste organiseerimine oleks annud Venemaal veel tõhusamaidki tulemusi, kui oleks leidunud Eesti Komiteel selleks raha. Plaanikindlaks organiseerimistööks polnud ka olud küllalt soodsad. Siis, kui avanesid võimalused sõjaväelaste koondamiseks meile sõbralikkusesse vägedesse, muutus kodusõja lahtipuhkemise tagajärjel Vene siseolukord sarnaseks, et sellasele tööle enam ei saanud mõelda.

Eestist lahkusin aprillis ja septembri algul olin juba Arhangelskis. Kõik oli kujunenud teisiti, kui kavatsesin siis, kui istusin Konstantin Pätsi töötoas.

15. nov. 1936.

„Kuuste parun“ landeswehrlasi kimbutamas.

J. Müllerson.

Eriti huvitava episoodi kuulsin ühelt endiselt 3. Jalaväepolgu mehelt — Jäägerilt.

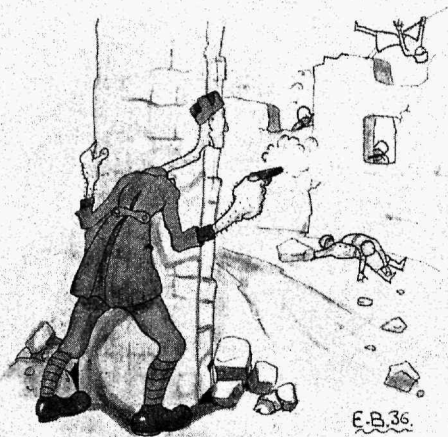
Olin 3. Jalaväepolgu reamehena lahingus Kurtenhofi jaama ja Seltini gipsivabriku rajoonis. 2. juulil 1919. a. 3. Jalaväepolgu osad tungisid visalt vaenlasele peale Seltini gipsivabriku varemete sihis. Patarei oli juba sundinud vaikima vaenlase kuulipilduja. Sarnast olukorda kasutas alati vahva reamees Kõrvel, keda kutsuti tema

pika kasvu pärast „Kuuste paruniks“, sest sõduri palit küündus katma teda vaid niipalju kui vanamoeline paruni frakgi.

Nii ka nüüdki. Ta tormas teiste eel Seltini gipsivabriku varemeisse. Et osa landeswehrlasi oli veel varemeis, siis polnud „Kuuste parunil“ aega vaadata, kas teisi temaga on kaasas või mitte, vaid ta kukkus ägedasti tulistama revolverist ja püssist vaheldamisi, ise karjudes: „Hurrraaa... hurrraaa... Eesti iber alles“. Landeswehrlased pistisid sellest varemeteosast jooksu, jättes maha 2 surmavalthaavatud sakslast, vist „Kuuste paruni“ kuulidest. Kuid kaks landeswehrlast jäid varemete teise äärde. Nüüd oli „Kuuste paruni“ või reamehe Kõrveli seisukord ka üsna täbar: ta oli sattunud kahetule vahele.

Kuid ega reamees Kõrvel sellest hoolinud. Kui landeswehrlane aga pea välja pistis ja „halloo“ hõikas, sähvatas kurjakuulutav tulejuga „Kuuste paruni“ nagaanist või püssist.

Selline olukord polnud siiski aga lõpuks kuigi hea ja vastuvõetav ka nii julgele ja vahvale mehele, nagu seda oli „Kuuste parun“, sest varemeteposti varjust ei võinud ta kuhugile liikuda: vaenlase kuulipildujate tuli oli suunatud temale, samuti ka varemeteposti parajat momenti, sest ka nende seisukord ei lubanud teisiti, et pääseda vangistusest, mille saatus oli mänginud neile ja vahvale „Kuuste parunile“. Et käimas oli

...vaid ta kukkus ägedasti tulistama revolverist ja püssist vaheldamisi, ise karjudes: „Hurrraaa... hurrraaa... Eesti iber alles...“

äge lahing, ei saanud ka omad mehed aidata „Kuuste parunit“, samuti kui ka Landeswehrlasedki oma mehi. Ja nii kolme mehe vaheline võitlus kestis edasi.

Seekord ei saadudki teada, mis tegid „Kuuste parun“ ja kaks Landeswehrlast varemete varjus ja kuidas kujunes selle loo lõpp. Kuid nagu hiljem kuulsin, oli „Kuuste parun“ tagasi teiste seas ja isegi säilitanud nagaani magasinis veel 2

padrunit. Pääsemiseks tulnud tal läbi jooksta ja roomata 3. Jalaväepolgu kuulipildujate ja Landeswehri kuulipildujate tule piirkonnast. Kaks Landeswehrlast olid ka öö varjus varemete vahelt nägematult minema pääsenud ja teinud sääred omade juurde. Selles poolvangis oleku ajal, mis kestnud ligemale öö-päeva, oli tekkinud siiski nii mõnigi valkjas karv „Kuuste paruni“ juukstesse.

Eesti iseseisvuse võitlusajastu (1917.-1920.) kronoloogiat novembris.

1917. a.

1. Tallinnas suletakse kodanlised lehed. — 3. Eesti Polk ja Tallinna Eesti Sõjaväelaste Nõukogu nõuavad võimu andmist Maapäeva kätte.
7. Maapäeva Vanematekogu otsus Maapäeva kokku kutsuda 15. novembril.
- Põhja rinde ülem ei luba 2. Eesti Polgu formeerimist Paides.
9. XII Armeed ülem käseb armees teenivad eestlasi-ohvitseri ja sõdureid viibimata saata Eesti Tagavarapataljoni, Tartus.
11. Enamlased kuulutavad Tallinna „Omakaitse“ laialisaadetuks.
- 12—14. Ülevenemaalise Asutava Kogu valimised, kus valitakse Eestimaalt: K. Päts ja J. Tõnisson — Demokraatlikust blokist, J. Vilms ja J. Seljamaa — Tööerakonnast; J. Anvelt, R. Vakman, H. Pöögelmann ja J. Rabtsinski — enamlased.
12. Põhjarinde ülem lubab alata Eesti Diviisi formeerimist.
13. Eestimaa Täidesaatev Komitee otsustab Maapäeva laiali saata.
14. Tallinna Eesti Sõjaväelaste Nõukogu protest Täidesaateva Komitee otsuse vastu Maapäeva laiali saata.
15. Maapäev kuulutab enese ainsaks kõrgemaks võimuks Eestis, Eesti Asutava Kogu kokkustumiseni. Pärast koosoleku lõppu enamlased tarvitavad Maapäeva liikmete kallal vägivaldat.
16. Linnavolikogu ja E. Sõjaväelaste Nõukogu protesteerivad Maapäeva laialisaatmise vastu.
20. J. Anvelt võtab Eesti Maavalitsuse relvastatud jõu abil üle.
21. Rahvuslik meeleavaldus Tartus. — Enamlased vangistavad J. Tõnissoni ja 32 eesti ohvitseri.
22. Maavalitsuse ametnike streik. — Enamlased peavad Tartu „Büröömusses“ eelmisel päeval kinnivõetute üle kohut. — Esimene salk Soomes teeninud eesti sõjaväelasi jõuab Viljandisse.
23. Soome iseseisvaks kuulutatud. — J. Tõnisson ja polk A. Tõnisson saadetakse punakaardi poolt Tartust Tallinna. — 1. Eesti Polk nõuab, relvades väljaastumise ähvardusel, Tartus vangistatute vabastamist.
24. Maavalitsuse ja Vanematekogu otsus korraldada 21. ja 22. jaan. 1918. a. Eesti Asutava Kogu valimised. — Saksa-Vene sõjariistade vaherahu.
25. J. Tõnisson Tallinnas ja polk J. Rosenbaum (Eesti Tagavarapataljoni ülem) Tartus vabaks lastud.

26. Sots.-demokraadid lükkavad Tallinnas tagasi enamlaste koalitsiooni ettepaneku.
28. Vene Asutava Kogu kokkukutse.
30. Eestimaa rüütelkonna ja maakogu otsus Værest lahkulöömise kohta.

1918. a.

1. Inglise valitsuse vastus Eestile, milles Rootsi abi tunnustatakse lubatuks.
3. Liivimaa maamaršal v. Stryk pakub rüütelkonna otsuse kohaselt Balti hertsogiriigi krooni Meklenburgi hertsog Adolf Friedrichile.
5. A. Piip'i palve Inglise välisminister Balfourile Saksa okupatsioonivägede Eestist evakueerimise kohta.
- 5—9. Riia „Landesrati“ istungjärk, kus seati kokku „ühendatud“ Baltimaade ajutine valitsus, parun Pilariga eesotsas.
6. Prantsusmaa lubab toetada Eesti enesemäärämist.
9. Saksamaal algab revolutsioon.
11. Eesti Ajutine Valitsus jätkab oma katkestatud tegevust. — Ajutise Valitsuse esimene koosolek J. Poska juhatusel. — Ajutine Valitsus otsustab okupatsiooniaegse „Omakaitse“ laiali saata ja maakaitsemise anda Eesti Kaitse Liidu kätte, alluvusega Sõjaministrile. — Tallinnas lõpevad 7. ja 8. nov. alanud toitlusrahutused ja streik, milles nõuti Saksa okupatsioonivõimude valitsuse lõpetamist ja maa asjade juhtimise üleandmist demokraatlikkude omavalitsusasutuste kätte.
11. Eesti Üliõpilaste Selts (EÜS) kohustab kõiki oma liikmeid astuma organiseeritavasse Eesti Kaitse Liitu ja avaldab soovi, et Kaitse Liidus pandaks maksma täieline sõjaväeline kord ja distsipliin; ühtlasi kohustatakse liikmeid astuma kontakti oma kodukohtadega, kodukaitsjate kaasatõmbamiseks. — Tallinnas astuvad 200 varem organisatsioonidesse koonduvad kooliõpilast Eesti Kaitse Liitu.
13. Vene Kesktäidesaatev Komitee tühistab Bresti rahulepingu.
15. J. Tõnisson jõuab välismaalt kodumaale tagasi.
16. Ajutine Valitsus kuulutab välja vabatahtlikkude mobilisatsiooni (21. a. — 35. a.). — Sõjaministri korraldus ohvitseride, arstide ja sv. ametnike sundusliku sõjaväeteenistusse astumise kohta.
18. Läti iseseisvuse väljakuulutamine Riias. — Vene end. suurtükilaev „Bohr“ (meie „Lembit“) võetakse üle sakslastelt.

19. Ajutine Valitsus otsustab väljaanda 5% lühiajalised võlakohustused. — Eesti Ajutise Valitsuse esindajate ja Saksa Baltimaade peavalinik A. Vinnigi vahel kirjutatakse Riias alla leping valitsusvõimude poolt. — K. Päts jõuab Saksa vangilaagrist tagasi.
20. Maapäeva kokkuastumine.
21. A. Piip ja K. R. Pusta Briti välisministri abi lord Cecili jutul.
22. Vabadussõja algus. — N.-Vene punavägede esimene pealetung Narvale lüüakse tagasi.
23. Ajutine Valitsus otsustab: 1) sunduslikult mobiliseerida Viru maakonnas 4 aasta mehed, 2) asutada Riigikaitse Komisjon, kelle võimupiiri kuuluks kõik sõjaväe organiseerimisse ja riigikaitseesse puutuvad küsimused. — Maapäev volitab Ajut. Valitsust tegema 50 miljoni marga suurust lühiajalist laenu.
24. J. Tõnisson ja P. Põld jõuavad Helsingisse, sõjalise abi nõutamiseks Soomest.
25. Pihkva mahajätmine Vene Põhja-Korpuse poolt.
26. H. Stryki noot välissaadikuile Stokholmis, milles Eesti Ajut. Valitsust nimetatakse poolenamlikeks.
27. K. Pätsi poolt kokkuseatud uue Ajutise Valitsuse deklaratsioon Maapäeval.
28. N.-Vene punavägede teine pealetung Narvale. Narva lahing. Linna mahajätmine meie vägede poolt. — Ajut. Valitsus kuulutab välja sõjaseaduse Virumaal ühes Narva linnaga.
29. Ajut. Valitsus kuulutab välja sundusliku üleriikliku mobilisatsiooni, ilmumise tähtpäevaga 1. detsember. Kogu Eesti Vabariigis kuulutatakse sõjaseadus välja. — 4. Jal.-polgu osad taanduvad Jõhvi.
30. Ajut. Valitsus otsustab vabastada kooliõpetajad mobilisatsioonist. — Eesti Üliõpilaste Selts, ÜS. „Ühendus“, korp. „Sakala“ ja korp. „Ugala“ avaldavad Tartu Eesti Üliõpilaste Organisatsioonide Asemikkude Kogu nimel üleskutse, milles kohustavad kõiki omi liikmeid astuma vabatahtlikult rahvaväkke. — Meie Soomusrong Nr. 1. sõidab Tallinnast rindele. — Petseri mahajätmine meie vägede poolt.

1919. a.

1. 4. Jal.-polgu 9. ja 10. rood vallutavad Vilovitsõ (Vilpuse) ja Leivolova (Levola) külad.
1. 3. Jal.-polgu osad vallutavad Untina-Djatnova, Popova ja Aksjonova-Gora külad ja Davõdova-Gora.
2. 3. Jal.-polgu osad vallutavad Bõstrova-Gora küla. — 2. Ratsapolgu 2 eskadroni, koos Läti partisanide 5. ja 10. rooduga, vallutavad Škilbane kõrgustikkude joone. — 8. Jal.-polgu 11. rood vallutab Simanõ küla.
3. 3. Jal.-polgu osad vallutavad Kudrova mõisa, Bõstrova-Gora, Prjädilino, Kulakovo ja Raslivo külad. — 8. Jal.-polgu III pataljoni roodud vallutavad Lukjanõ ja Panovo külad. — 2. Ratsapolgu eskadronid vallutavad Drizili küla.
4. 8. Jal.-polgu osad jätavad maha Marienhauseeni alevi ja jaama.
4. Soomusrongi dessant vallutab Tokarjeva, Šljäpkina, Sinitsa, Panjeva ja Prontsoņa külad.
5. Admiral J. Pitka lahku oma laevastikuga ja dessantosadega Peipiast. — Soomusrongi dessant vallutab Moglino mõisa. — 7. Jal.-polgu osad vallutavad Ledištše, Mursina ja Mišugi külad. — Vjadina-Gora mahajätmine. — 3. Jal.-polgu osad vallutavad Kudrovo, Kulakovo, Tregulina, Stukolovo ja Maksimovka külad.
6. Soomusrongi dessant vallutab Feodorovka, Kuznetsova, Zolotuha, Podmonatje ja Neelova külad.
7. 3. Jal.-polgu osad asuvad Lipno-Malupi, Uue Annenhofi liinile. — 4. Jal.-polgu 9. ja 12 roodud löövad tagasi vaenlase pealetungi Kostivskoje ja Lasunõi küladele. — Võssotski mõisa mahajätmine.
8. Võssotski mõisa uuestivallutamine.
11. Vaenlase pealetung rindel Babino järvest Soome laheni. — Vabariigi Valitsuse otsus desarmeerida Loode-armee, Eestisse tulekul.
13. 9. Jal.-polk asub Annenskaja-Dubrovka — Šabino joonele. 4. Jal.-polgu 5. ja 8. rood löövad vaenlase pealetungi tagasi Polutšje — Glubokoje külade rajoonis.
14. Loode-armee jätab Jamburgi maha ja taandub Luuga jõe vasakule kaldale.
15. 4. Jal.-polgu osad löövad tagasi vaenlase pealetungi Polutšje küla juures.
16. N.-Vene delegaat Litvinov jõuab läbi rinde Tartu.
18. Asutav Kogu kinnitab ametisse J. Tõnissoni valitsuse.
19. 8. Jal.-polk jõuab Narva rindele. — Leping N.-Venemaa ja Eesti Vabariigi vahel Tartus, pantvangide vahetamise asjus.
21. J. Tõnissoni valitsuse deklaratsioon Asutavas Kogus. — 5. Jal.-polgu osad liikvideerivad vaenlase läbimurde Polsohnova — Lokno külade vahel. — Vaenlane vallutab Kuzemkino ja Ropša külad, Ingeri Polgu kaitsejoont läbimurdes.
22. Vaenlane vallutab Priretšje mõisa, Kurovitsa, Volkova, Aleksandrovskaia-Gorka, Kalmotka ja Šabino külad. — Meie väed taanduvad Salla-Dubrovka joonele. — Kriüša juures lüüakse vaenlase pealetung tagasi.
23. 6. Jal.-polk paigutatakse Lõunarindelt Viru rindele. — 8. Jal.-polgu osad jätavad Dubrovka küla maha. — 9. Jal.-polgu osade toe tusel vallutatakse Dubrovka küla uuesti.
24. Tallinna Kooliõpilaste Pataljon viiakse Tallinna Tagavarapolgu koosseisust üle Vabariigi Kaitseliidu ülema alluvusse.
25. Loode-armee osad jätavad maha Nisõ küla.
26. Fitinka küla mahajätmine. — Vaenlase pealetung Kriüšale lüüakse tagasi. — Formeeritakse Tankide Klass, alluvusega Tagavaravägede ülemale.

Trüikeva parandus.

„Vab. Tähistel“ nr. 1 artiklis „Eesti vallavane-mate protest“, lhk. 10, teine lõik, 3. rida alt on trükitud „e n a m l a s t e“, peab olema „e n a m a s t e“.

Iga soovi

ja maitset rahuldab

VALMISRIIETEÄRI

»TUGEV«

TALLINN, HARJU 39

TELEFON 469-84

**S o o d s a d
maksutingimused**

O S A K O N D:

Pärnu, Tallinna mnt. 5

Külastage

Restoraan-öölokaali

O·K

TELEFON 449-93

KOHVIK

TELEFON 432-61

S. KARJA 18 TALLINN

AKTSIASELTS

„WILL”

Narvas, telefon 161, juhatus 70

Villase- ja siidiriide
kudumine

Riide värvimine, trük-
kimine ja apretuur

Villase ja puuvillase
lõnga värvimine

Merseriseerimine

Lõnga ja riide müük
ainult suurel arvul

Tallinna ladu V. Karja 12

Telefon 450-39

A.-S. Briti Eesti
Metsatööstus

(BRITISH ESTONIAN TIMBER Co, Ltd)

Laua eksport

TALLINN, ESTONIA P. 15-1

TELEFON 469-51, 469-57

G.MALKOV-PANIN

METSAEKSPORTÖÖR

Tallinn, Piiskopi 2 • Telefon 465-02

Ostab propse ja eksport-kuuselatte

MEESTERAHVA
RÄTSEPAÄRI

Jul. Kull

TALLINN
S. KARJA 6-3
TELEFON 468-37

Inglis- ja kodumaa
uudiskaubad
suures valikus

A. & P. Mietens

Tallinn, Merepuiestee 15.

Telefonid: 306-46, 305-00

ERIALAS:

Celotex,

suurevormilised isolatsioon
plaadid

Metllaeb,

seina- ja põrandaplaadid

Isoleerained

keemiliste ja ilmastikumõ-
jude, niiskuse ja vee vastu

Betoontoru-tööstus

O. VAREV

Paldiski m. 42-a. Tallinn Veerenni t. 49.
Telefon 428-87. Telefon 462-01.

Soovitab odavate hindadega:

tsementtorusid, kaevurõngaid, põllu-
torusid, müüri-, õõnsaid-, parkett- ja
katusekive, aiaposte, tsement ja ter-
razzo hauakaste.

AKTSIASELTS

„SELEKT“

TALLINNAS,

Väike Karja 1. Telef. 466-98.
Ladu: Kunderi 15. Telefon 306-17.

Ostab ja müüb kõiksuguseid
toores- ja metsloomannahku.

SÕOGISAAL „KOIT“
UUS T. 3.

Parem lõunatamise koht Tallinnas.

... aga jalanõud ostke

„*Raudnahast*”

Estonia pst. 15

Soovitab moodsaid

daamide käekotte,
reisikohvreid,
portfelle ja
rahataskuid.

Suures valikus odavate hindadega.

O. Zimmermann

Tallinn, Harju tän. 34
Tartus, Suurturg nr. 4
Pärnus, Rütli tän. 41

Kompveki- ja shokolaaditööstus

„**ENDLA**”

V. Palias

Tallinn, Maakri tän. 28.

Telefon 313-60.

Tööstuse juures ka väikemüügi kauplus.

O.-Ü. VÕIME

ASUT. 1921.

TRÜKIKODA,

(reliefrüki erialaga)

raamatuköitmine, karbitööstus.

Tallinnas, Estonia puiestee 17,
Gorbatschevi majas.

Kõnetraat 455-58.

Valmistab oma alasse puutuvaid
töid, asjatundlikult, kiirelt ja odavalt.

Kella-, kuld-, hõbe-, kristall- ja
bijonterie kaupade äri

H. Vassermann

Tallinn, Viru tän. 23.

Telefon 447-26.

Müük suurel ja väikesel arvil.

Spetsiaal

vormiriiete tööstus

Kaasani tän. 4, Tallinn. Telef. 475-05.

Valmistan kõiksugu vormiriideid
uue vormi kirjelduse järel
ajakohaste hindadega. Töö saab
tehtud hästi passiv ja korralik
minu isiklikul juhatusel.

Töökojas olemas kõiksugu kaitseväge riiet.

JOH. POMM,

tuntud vormiriiete meister.

Alati rikkalikus valikus

B. Rubanovitsch'i valmisriieteäris

Tallinn, Harju tänav 22/24. Telefon 436-95

Naiste ja meeste valmisriided

Soodsad ostutingimused

Eukutol näovesi

värskendav puhastuseliiksir

Eukutol näovesi on vedel, kuid sealjuures mahe nagu kreem

Bioloogiliselt kohandatud alkoholi lisandi tõttu puhastab nahka, elustab ja noorendab. Ka vananenud nahk omab taas sammet-pehme, puhta jume. Ta oivaline, meeldiv lõhn annab Teile värskuse ja armastusvärsuse

Ainuesindaja:

A.-S. EPHAG, Tallinn

Firma

M. Josselov

Tallinn, Kuninga 6, tel. 450-61

Soovitab hooajaks oma suurest valikust äärmiselt odavate hindadega daamide ja härrade

üliriideid ja mööbliriideid:
gobelääni ja damasti

M. Alperovitsch ja Ko

- Majatarvete,
- Tapeetide ja
- Ahjupottide ladu

Tallinn, Pärnu mnt. 19, tel. 452-98

Valmisrõivaste äri

J. Eidelmann

Tallinn, S. Karja 3
Telefon 446-88

Soovitab oma rikkalikust laost kõiksuguseid naiste ja meeste

valmisrõivaid

Kodu- ja välismaa vabrikute toodangust karusnahad ja karusnahamantlid

Tellimiste vastuvõtmine

Võimaldatud järelmaks orderitega

KAUBANDUSÜHISUS „MINERAAL“

S. BERNER JA P. SANDER

Tallinnas, Inseneri 3. Telef. 462-65. Telegr: Sanko Tallinn.

PETROOLEUM, BENSIIN, NAFTA, AUTO- JA MÄARDEÖLID,
AUTOKUMMID J. N. E. MÜÜK SUUREL JA VÄIKSEL ARVUL

Ostame piiramata hulgal kodumaa

pesemata lambavilla

Maksame noteeritud hindu:

1 sort	Ekr.	3.55	kg
2 „	„	2.80	„
3 „	„	2.05	„

Karja Keskühisus

Tallinn, S. Karja 3. Telefon 450-24

Tähelepanuks
Tallinna sõitjaile

HOTELL-RESTORAN

„Room“

Maneesi tän. 1, telefon 425-51.

Reisijaile moodsalt, kõige
mugavustega sisustatud toad
mõõdukate hindadega.

A/s „EESTI REISIBÜROO“

Peakontor: Tallinn, Raekojaplats, Kinga tän. 3. Tel. 433-20 Osakonnad: Tartu, Suurturg 7. Tel. 3-72
Pärnu, Endla majas. Rüütli tän. Tel. 1-13 Telegrammide aadress: ERBO TALLINN.

I. Raudteepiletite müük:

- a) kõikidesse kodumaa jaamadesse.
- b) kõikidesse Euroopa suurematesse linnadesse.

II. Laevapiletite müük:

- a) kõikidel kodumaa ja Baltimere liinidel.
- b) ookeanipiletid inglise, saksa, poola, belgia, prantsuse, rootsi, hollandi itaalia ja
ameerika laevaliinidel, kõikidesse suurematesse ulgumere sadamasse.

III. Õhusõidupiletite müük:

AERO, AEROTRANSPORT, DERULUFT ja LOT-i liinidele

Esindus ja agentuur kõikidest suurematest Euroopa reisibüroodest. Rahavahetus ning valuuta ost
turistidelt. Välismaa passide ja viisumite muretsemine. Ringsõidupiletid turistidele terves Euroopas, ka
Nõukogude-Venemaal. — Kohalikkude omnibusside liinide piletid, o.-ü. „Mootor“ ja teised.
Nõuanded ja arvestused tasuta.

Paekivitööstus

Faan Tael

Paekivi oma murrust igas suuruses
Tahatud ja hõõveldatud trepiastmeid

Katusepapi 12
Telefon 309-52

KEEMIA TÖÖSTUS

J. HALBREICH

Metsaäri

Elmar TORD

TALLINN

Laulupeo 26

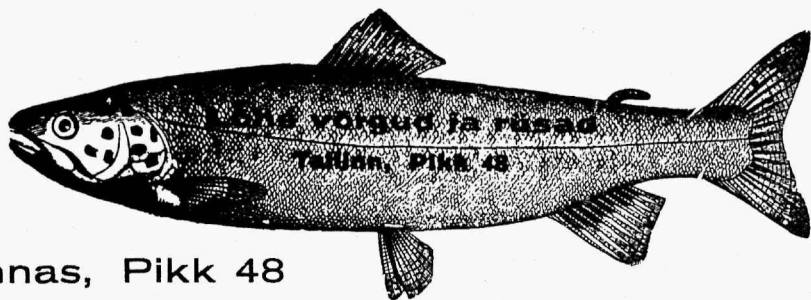
Telefon 304-10

**Hollandi
võrguladu**

asub Tallinnas, Pikk 48

Omanik

K. Hanschmidt

„POLARIS”

EESTI KINNITUS A.-S.

Võtab vastu järgmisi kinnitusi:
tule-, murdvarguse-, veo-, väärtsaadete-,
kasko- (laevakerede) ja klaasikinnitusi

Seltsi põhi- ja tagavarakapitalid ületavad

Kr. 948.000.—

Seltsi asutamisest peale on kahjude eest
väljamaksetud üle

Kr. 4.827.000.—

Kahjud likvideeritakse viivitamata!

Soliidne edasikinnitus!

Juhatus asub Tallinnas, Vana Viru 12
Kõnetr. 426-66. Telegrammi-aadress: „Polaris”
Osakond asub Tartus, Suur Turg 11 • Kõnetr. 6-75
Esindajad kõigis linnades ja maakotades

Saadaval

igast saapakauplusest

Ainuesindaja Eestis:

Emil Kumenius

Tallinn, Lai tän. 9 Telefon 437-46

Soovitan laost ja eritellimisel:

Rootsi mööbli-, autopolstri-, raamatuköitmise- ja saapanahka

Asutatud 1857. a.

Kreenholmi Puuvillasaaduste Manufaktuuri Osühisus

VABRIKUD:

Kreenholmis, Narva lähedal

JUHATUS:

*Tallinnas, Pikk tän. 68,
Telefon 426-63*

MÜUGIKOHT:

*Kaubandus ^A/_S „Kreenbalt”,
Tallinn, Suur Karja 13
Telefon 425-14*

Müük ainult suurel arvul